

Falusi cigányok 1998

Élethelyzet, előítéletek, a „többiekhez” való viszony

Kutatási zárójelentés

A kutatás munkatársai:

Szervező munka, kutatómenedzselés: Nyári László

Szakmai vezető: Bánlaky Pál

A kérdőívek lekérdezése: Nyári László

A mélyinterjúkat készítették: Bánlaky Pál

Kevy Bea

Lévai Olga

Résyné Szabó Zsuzsanna

A kutatási zárójelentést írta: Bánlaky Pál és Kevy Bea

**Szociális és Családügyi Minisztérium
Család- Gyermek- és Ifjúságvédelmi Főosztály
1999**

TARTALOM

1. Bevezetés

- 1.1 A téma rövid indoklása és a kutatás leírása
- 1.2 A magyarországi cigányság történetének vázlata

2. Élethelyzet és megélhetési stratégiák

- 2.1. Családszerkezet, tipikus életutak
- 2.2. A közvetlen élettér: lakásviszonyok
- 2.3. Anyagi viszonyok: munka, jövedelmek, megélhetés
- 2.4. Családi gazdálkodás és életmód-mozzanatok
- 2.5. A megélhetési stratégiákról

3. Cigányok és nem-cigányok viszonyának alakulása, előítéletek

- 3.1. Az előítéletekről általában
- 3.2. Emberi-társadalmi kapcsolatok - nem cigány interjú alanyok
- 3.3. Emberi-társadalmi kapcsolatok - cigány interjú alanyok
- 3.4. Cigányok - nem cigányok viszonya falun belül

4. Összegzés

Felhasznált irodalom

Kérdőív

Interjúterv

Cigány interjúk

1. Bevezetés

Jelen tanulmány alapját egy 1998-ban, a Szociális és Családügyi Minisztérium (a megbízás időpontjában még Népjóléti Minisztérium) megbízásából végzett kutatás képezi. A kutatás részben egy szintén a Népjóléti Minisztérium megbízásából 1992-ben készült vizsgálat ismételése, így az anyag alkalmas összehasonlító elemzésre is. A kutatás témaköre azonban az 1992-eshez képest jelentősen kibővült, ebben az értelemben önálló, új kutatásnak is tekinthető.

1.1 A téma rövid indoklása és a kutatás leírása

1.1.1 Probléma megfogalmazás

Az 1990 óta ugrásszerűen megnövekedett munkanélküliség az átlagosnál is nehezebb helyzetbe hozta a falun élő cigány népességet. Ismert tény, hogy a 80-as években már az aktív korú cigányok lényegében a nem cigányokkal azonos arányban voltak állandó munkaviszonyban, ám kvalifikátlanságuk, iskolázatlanságuk következtében dominánsan az állami nagyipar segédmunkás pozícióiban, igen nagy számban ingázóként. A „szocialista” nagyipar szétesése első lépésben őket érintette: a vállalatok elsőként a képzetlen, és az ingázás költségeiből következően egyébként is drága munkaerőtől szabadultak meg. A munka nélkül maradt cigányok (is) kénytelenek voltak hazatérni falujukba. Otthon természetesen nem találtak munkát. Így részben a települési önkormányzatok gondjait szaporítják (jövedelem-pótló támogatás, növekvő szociális támogatás iránti igény), részben a feketegazdaságban kénytelenek megélhetőségi lehetőségeiket megkeresni.

Valószínűsíthetően ez a helyzet a cigány és nem cigány népesség közötti feszültségeket gerjeszti, illetve a korábban többé-kevésbé látenciában volt, esetenként eltűnőben lévő előítéleteket is újra gerjeszti.

A vizsgálatban két alapkérdésre kerestünk választ:

- milyen a falusi cigányok élethelyzete 1998-ban, hogyan változott ez 1992-höz képest, és adott helyzetben milyen megélhetési stratégiákat alkalmaznak a cigány családok, honnan szerzik meg a megélhetéshez szükséges javakat;
- a változó helyzetben hogyan alakul egy település helyi társadalmán belül a cigányok és nem cigányok közötti viszony, hogyan alakulnak a cigánysággal szembeni előítéletek.

1.1.2 A kutatás kiterjedése és módszerei

A vizsgálatot esettanulmányszerűen (tehát nem reprezentatív mintán) végeztük el, és természetesen kizárólag falusi közegre korlátozva. Ennek indoka a következő volt:

Átfogó, országos reprezentatív mintán végzett vizsgálat végzése olyan költséges lett volna, melyhez a források biztosítása valószínűtlennek tűnt. A falusi közeget azért tartottuk fontosnak, mert eddigi információink szerint a problémák itt halmozottan jelentkeznek, valamint a helyi társadalmon belül jelentkező problémák e közegben könnyebben tetten érhetők. Ugyankor így lehetőségünk nyílt a korábbi kutatás eredményeivel történő összehasonlításra, mivel az 1992-es vizsgálat is a falusi cigány családok életkörülményeit elemezte.

Összesen 5 kiválasztott falu vizsgálatát végeztük el. A kiválasztás szempontjai a következők voltak:

- Depressziós térségekben legyenek (mivel a problémák itt láthatók a legélesebben). Ennek megfelelően 5 megye települései közül választottuk ki a falvakat. Az 5 megye: Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Baranya és Szolnok.
- Közel azonos nagyságú falvakat választottunk, 500-1000 lélekszám közöttieket.
- Olyanokat választottunk, amelyek nagyjából egyformán magas munkanélküli rátával rendelkeznek.
- Végül természetesen olyan településeket választottunk, amelyekben viszonylag magas a cigány népesség aránya.

A kiválasztás során első lépésben a lélekszám szerint megfelelő községeket az 1990. évi népszámlálás adatai alapján határoztuk meg. Majd ezekről a településekről a megyei önkormányzatoktól beszereztük az ott élő cigány népesség arányára vonatkozó információkat, valamint a munkanélküliségi ráta adatait. Ezek alapján jelöltük ki a fenti adatok alapján nagyjából egyforma helyzetben lévő településeket, amelyek közül a ténylegesen vizsgált községet - megyénként - véletlenszerűen választottuk ki. A vázolt eljárás következtében annak ellenére, hogy a vizsgálatot nem tarthatjuk a szó szigorú értelmében *reprezentatívnak*, úgy gondoljuk, hogy legalábbis a hasonló helyzetű falvak körére nézve *jellemzőnek* tekinthetjük.

A vizsgálatban alkalmazott *módszerek* a következők voltak:

Az első kérdéskörre (a cigány családok élethelyzete és megélhetési stratégiái) *kérdőívvel* kerestük a választ. Jelen vizsgálat kérdőíve (adatlapja; ld. a Mellékletben) nagyobb részt megegyezett az 1992-es kérdőívvel (ez biztosította az összehasonlíthatóságot), de tartalmazott újabb, a viszonyokra vonatkozó kérdéseket is. Zömmel zárt kérdésekkel dolgoztunk, de néhány esetben alkalmaztunk nyitott kérdéseket is. A kérdőívvel településenként 20-20 cigány család adatai kerültek felvételre. A családokat úgy választottuk ki, hogy minden faluban megkértünk 2-3, a faluban élő, kompetensnek tekinthető személyt (cigány önkormányzat vezetője, iskolaigazgató vagy pedagógus, esetenként jegyző), hogy írják össze a faluban élő valamennyi cigány család listáját. Ebből a megkérdezendőket egyszerű véletlen kiválasztással választottuk ki. (Ez a mintavételi eljárás *logikájában* hasonlít a Kemény-Havas-Kertesi-féle cigány kutatás mintavételi logikájához¹; egyébként azonos az 1992-es vizsgálat mintavételi eljárásával.²) A minta nagysága - a falvakban élő összes cigány családok számától függően - 10-50% volt.

A második kérdéskörre (cigány és nem cigány népesség egymáshoz való viszonya, az előítéletesség alakulása) alapvetően *mélyinterjúkkal* kerestük a választ. Településenként interjút készítettünk a falu néhány vezetőjével, valamint törekedtünk arra, hogy megszólaltassuk a körzeti orvost és az iskolaigazgatót is. Falvanként - az előzőeket is beleértve - 10-10 cigány és nem cigány személlyel terveztünk interjút. A cigány személyek kiválasztása a kérdőívekhez elkészült lista alapján történt, a nem cigány interjú alanyokat (a fent jelzetteken túl) véletlenszerűen választottuk. (Oly módon, hogy az önkormányzattól megkérdeztük a lakott házak számát, és ennek függvényében minden x-edik házban kíséreltünk meg interjút készíteni.) Azzal a megkötéssel éltünk, hogy az interjú alanyok lehetőleg 30-60 év közötti

¹ Ld. Kertesi Gábor - Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon, socio-typo kiadó, 1998, 15.-43.p.

² Ld. Bánlaky Pál: Cigány családok vizsgálata, Népjléti Minisztérium kiadása, 1993, 6.-7. p.

fel nőttek kellett lenni, lehetőleg férfiak és nők egyenlő arányban. Végeredményben az eredeti tervnek megfelelően elkészült az interjú 100 személlyel; az arányok csekély mértékben módosultak: néhányal több cigány, ennek megfelelően néhányal kevesebb nem cigány interjú készült. (A fontosabb, tartalmasabb interjúk kivonatos leírását ld. a Mellékletben.)

A kérdőívek lekérdezését 1998 május-júniusban végeztük el, a mélyinterjúkat 1998 július-augusztusban vettük fel. A kérdőívek adatait számítógépre vittük, az interjúkat első lépésben az elhangzás szerint leírtuk, a második lépésben az elemzés nyersanyagául szolgáló tartalmi kivonatot készítettünk.³

* * *

Az élethelyzetek és a megélhetési stratégiák lényegében önmagukban is elemezhetőek, a viszonyok alakulásának és az előítéleteknek az elemzése azonban nem nélkülözhet egy tágabb történeti-társadalmi (társadalomtörténeti) háttérrel. Ezért még itt a Bevezetőben szólnunk kell a cigányság magyarországi történetéről.

1.2 A magyarországi cigányság történetének vázlata⁴

Az első, önmagában is nehezen megválaszolható kérdés, hogy mióta élnek Magyarországon cigányok? A kutatók közül többen azt gondolják, hogy itt élésüknek kezdete az Árpádok uralmának idejére tehető. Nagyobb számban a XV. század elején jelentek meg.

Európa nyugati felében a cigányság terjedésével egy időben a feudális monarchiák a centralizáció jegyében szervezték már a társadalmat. A cigánykompániák vándorló autonómián szerveződött közössége nem tudott megbarátkozni a jobbágyi munkával, a megtelepedés gondolatával, a feudális társadalmi modellbe való beilleszkedéssel. A nyugat-európai államok viszont nem engedhették meg a bomlasztó hatású cigány életformát akkor, amikor saját társadalmi átalakulásukra kellett koncentrálni, és az államhatalom még saját uralkodó osztályával is harcban állt. Nyugat-Európa államai ezen okok miatt radikális korlátozó intézkedéseket hoztak. Így az Európába bevándorló cigányság gyűjtőterületévé Közép-kelet Európa vált, mivel a cigány létforma és az itteni feudális társadalom fejlettségi szintje között a különbség lényegesen kisebb volt, mint Nyugaton.

Magyarországon a mohácsi csatavesztést követően teljes lett a zűrzavar. Ebben a politikai káoszban, a Habsburg és törökellenes küzdelem országvédő törekvései közepette nem sokat törődött a politikai vezetés és a magyar társadalom a határtól határig vándorló cigányokkal. A hódoltság másfél évszázadában a cigány nem hogy gondot okozott volna, hanem kifejezetten hasznót hajtottak a törökellenes harcokban. A csavargó csoportok a korabeli hírszolgálatok gerincét képezték. Emellett egyik fő foglalkozásuk a vas- és pléhmunka volt: hasznukat vették a fegyverkészítés és javítás során.

³ A kérdőív adatainak kódolását és gépre vitelét Lévai Olga végezte, a számítógépes összesítést és a szükséges és lehetséges számításokat - SPSS programmal - Bánlaky Pál készítette el. Az interjúk leírását az interjúk készítői végezték, a Mellékletben adott kivonatolás Kevy Bea munkája.

⁴ A fejezet zömmel Mezey Barna - Pomogyi László - Tauber István tanulmánya (in: A magyarországi cigánykérdés dokumentumai 1422-1985, Kossuth Könyvkiadó, 1986, 5-55.p.) alapján készült.

Erdélyben sok szempontból különleges helyzete volt a cigányságnak. A magyar, székely, szász, román lakosság együttélése kitermelte a cigánysággal szemben is tanúsított nagyfokú toleranciát.

A XVI - XVII század magyar társadalmában a cigányság nem szembetűnő etnikum. Nem üldözik jobban őket, mint bármelyik kóbor szegénylegényt.

(Tegyük ehhez hozzá, hogy ebben az időszakban még korántsem volt olyan jelentőségű a nyelvi-kulturális-etnikai nemzet fogalma, mint a későbbiekben. A hivatalosság nyelve a latin volt, semmi szokatlan nem volt abban, hogy az Árpád-háziak utáni magyar királyok jelentősebbjei közül többen - pl. az Anjouk - nem magyarok voltak, s.i.t. A kunok befogadása, az örmény kereskedők megjelenése természetes volt. Érthető, hogy cigányok esetében sem azt nézték, hogy cigányok, hanem elsősorban azt, hogy ittlétük hasznos-e vagy sem.)

A feudális uralkodó osztály tehát valószínűleg a cigányközösségek említett előnyei miatt jogszabályokkal védte a cigányság autonómiáját. Zsigmond német-római császár szabadalomlevele ítélezési kiváltságot biztosított számukra. Ismeretes Máriának, Zsigmond feleségének cigányvédő menlevele. Hunyadi Mátyás privilégiumlevelet állíttatott ki a sebesszéki cigányok számára. Ez a támogatás tartósította a cigány szokásokat, és elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a cigányok, identitásuk megőrzésével, átvészeljék a XVI-XVII. századot. Vagyis a cigányság ebben a korszakban mintegy külön történelmet élhetett a magyaron belül.

Egészen más korszakot jelent a XVIII. század rendeleti szabályozása, a Habsburgok cigánypolitikája. Erre a mintát néhány spanyol rendelkezés adta. A lényeg az volt, hogy ekkor már - nyilván, mert nem volt rájuk olyan szükség, mint korábban - kordába akarták szorítani a társadalom kívánatos szövetéből kirívó cigányságot. Ekkor azonban, talán a Habsburg birodalom európai beágyazottságának hatására is, az országterületről való elkergetést nem tartották célravezető megoldásnak. Az erőszakos kiűzés helyett az erőszakos letelepítés politikáját választották. Átfogó koncepció a Habsburg birodalomban Mária Terézia idején alakult ki. A közvetlen kiváltó okok az adóztatás igénye, a romló közbiztonság, a cigányság távoltartása az örökös tartományoktól voltak.

A kor jogalkotói szerint a cigányság „veszélyessége” életmódjukból adódik. Ezért tehát a koncepció alapvetően a cigány életmód ellen irányult. Rendeletileg tilalmazták a lótarast, a cigánynak nem kaphatott útlevelet, nem viselhetette hagyományos öltözetét. Leromboltatták putrijaikat, szétszakították családjaikat: II. József elrendelte, hogy a cigány gyermekeket el kell venni szüleiktől, és paraszthoz kell lehelyezni őket, hogy „a gyermekek tisztas paraszti házaknál, munkát és becsületet tanuljanak.” A „javíthatatlanokat” besorozták a császári ezrekbe, II. József a cigányul beszélőket botozással büntette.

Itt jelent meg először a cigányság *asszimilációjára* irányuló törekvés, méghozzá nagyon erőszakos és embertelen formában. A cigányság szerencséjére a megvalósulást gátolták a helyi és központi szervek ellentétei. A vármegyék és városok egy része - a központosító törekvésekkel való általános szembenállás részeként - szabotálta a végrehajtást, mások pedig a rendelkezések túlságosan merev értelmezésével fordították ellentétére a központi szándékot.

Az intézkedések azonban egyfelől felélesztették a cigánysággal kapcsolatos előítéletes gondolkodást, másfelől egyre nagyobb ellenállást váltottak ki a cigány lakosságból mindenféle őket érintő intézkedéssel szemben. A cigánykérdés megoldatlan maradt.

Új színeket hozott a problémakörbe az, hogy a XVIII.-XIX. sz. fordulójától kezdődően újabb bevándorlási hullám indult meg, a beás cigányoké. Ők román területekről jöttek, nyelvük nem cigány, hanem a román egy változata, életmódjuk és foglalkozási szerkezetük (elsősorban famunka, teknővájás) is eltér a korábban is itt élt cigányokétól. Nagyjából ebben az időben

alakul ki a zenész cigányok sajátos, a többi cigánytól meglehetősen eltérő rétege is. Megjelenik tehát a cigányság máig nagyjából érvényes belső rétegzettsége: a lovári, a romungró és a beás cigányok eléggé markánsan eltérő csoportjai. (A lováriak az eredeti cigány nyelvet beszélő, az archaikus életformát és kultúrát legtovább és leginkább megőrző cigányok, a romungrók a nyelvükben elmagyarosodott, zömében zenész cigányok, és a beások, akik sokáig őrizték-örzik román eredetű nyelvüket, sajátos kultúrájukat.)

Ebben az időszakban - lényegében a XIX. század nagy részében - azonban a cigányságnak még megvolt a maga határozott helye a társadalmi munkamegosztás rendszerében, és így magában a társadalomban is. Igaz, többnyire olyan kiegészítő jellegű, „alantas” tevékenységeket végeztek, amelyek - bármennyire is valós társadalmi szükségleteket elégtettek ki - társadalmi helyüket is a hierarchia alján jelölték ki. Mégis, helyük volt, mégpedig stabil helyük a társadalomban.

Ezt a helyzetet változtatta meg a kapitalizáció, a társadalom tőkés-polgári átalakulása. A tőkés gyáripár tömegtermelése, az ennek kapcsán kialakuló szolgáltatási struktúra a cigányság zömének létalapját számolta fel. A cigányság kihullott a társadalom szövetéből, próbálta élni a maga életét, ez azonban a kor általános tendenciáival szemben devianciának számított. Érthető, hogy ebben az időben - a korai magyar kapitalizmus időszakában, a XIX. sz. végén - erősödik fel újra a cigánykérdés. A társadalom vezető rétegei ezúttal is a „szigorú” bánásmódot, az *erőszakos asszimiláció* eszközeit preferálták. Jószerint egyedüli kivétel József főherceg volt - tisztelettel kell nevét említenünk -, aki a cigányság *megértése* alapján (ő készítette az első cigány szótárt is) próbálta a cigányok *integrációját* elősegíteni. (Birtokain cigány közösségeket telepített le, iskolát alapított számukra. Kísérlete azonban - életrajzírója szerint a hatósági támogatás elmaradása miatt - kudarcot vallott.)

Itt a helye, hogy röviden jelezzük, mit értünk az *asszimiláció* és az *integráció* különbségén. Asszimilációnak azt a folyamatot nevezzük, amelyben az eredetileg idegen etnikum (népcsoport) *feloldódik* a befogadó népességben, elhagyja nyelvét, kultúráját, elhagyja *identitását*. Integráció pedig az a folyamat, amelyben az adott népcsoport úgy *illeszkedik be* a befogadó társadalom szövetébe, hogy átveszi mindazokat a normákat, amelyek az abban való normális létezéshez feltétlenül szükségesek, miközben megőrzi eredeti sajátosságaiból mindazt, ami az új körülmények között megőrizhető, és ennek révén megtartja ön-azonosságát, *saját identitását*. Határozott meggyőződésünk szerint egy humanista értékrend alapján - miközben meg kell hagyni az asszimiláció *jogát*: az ember dönthet úgy, hogy identitást vált - egy társadalomnak csak az integrációt van joga szorgalmazni. A magunk véleménye ezen túl az, hogy a cigányság kultúrája - itt a kultúra fogalmának tág értelmezését használjuk, amely, legrövidebben, a világhoz való viszony milyenségét jelenti - (és az e kultúrára alapozódó cigány-identitása) olyan érték, amelynek megőrzését elősegíteni kötelességünk. Úgy véljük tehát, hogy bármiféle cigánypolitikának az *identitás-őrző integráció* axiomatikus alapelvein kell felépülnie.

Visszatérve a történeti útra, a kapitalizmus-korban, a két világháború között Magyarországon egyre fokozódó diszkrimináció volt tapasztalható a cigánysággal szemben. A 20-as években a cigányság minden addiginál kedvezőtlenebb helyzetbe került, társadalmi segítséget szinte semmit nem kapott. A kor előítéletes tanulmányainak jellemző megfogalmazásai: A cigány élősdi, kártékony, bűnöző hajlamú stb.; meg-meg jelenik egyik-másik írásban a fasiszta fajelmélet is. Déry Gyula 1908-ban azt írja: „Nálunk az előítélet olyan nagy, hogy a cigányt cselédnek meg nem fogadják...” A gépi nagyipar további térnyerése megrendítette a cigányság maradék piaci pozícióit is. A cigányságot éppúgy, vagy még jobban sújtotta a munkaerő kereslet hiánya, mint a nem cigány munkásokat vagy parasztokat, ugyanakkor helyzetüket azokhoz képest is lényegesen rontotta a velük szemben megnyilvánuló előítéletesség.

1907-ben és 1910-ben a kormány cigányügyi kormánybiztosokat nevezett ki, 1916 májusában pedig a kóborcigányok megfékezéséről tárgyaltak. Ebben az időszakban a belügyi kormányzat próbálkozásai két irányban indultak el. Az egyik a (kényszer-)letelepítés volt, a másik indirekt módszerek alkalmazása: dologház létrehozása, gyermekvédelmi intézmények (lelenc), ezen túl a toloncolás intézményének bevezetésére, valamint a koldulás és csavargás megszüntetésére tettek erőfeszítést.

Az 1928. évi X. törvény, a II. büntetőnovella megrögzött büntettesekre vonatkozó rendelkezései tömegeiben érintették a beilleszkedni nem tudó, és ezért csavargó, bűnöző cigányokat is. A cigányokat is érintő, diszkriminációs intézkedések sora még folytatódott. A 141.113/1931. Ker.M. sz. rendelettel korlátozták részükre a vándoripari engedélyek kiadását, ugyanakkor korlátozták munkavállalási lehetőségeiket: csak lakóhelyükön és csak a községi előljáróság hozzájárulásával vállalhattak munkát. A 66045/1938. B.M. sz. rendelet értelmében minden cigányt gyanús egyénnek kell tekinteni. Ez a rendelet nagy mértékben megalapozta az üldözésüket, ami abban kulminált, hogy 1944 júliusának vége és 1945 márciusa között mintegy 25-30 ezer magyarországi cigányt deportáltak, és közülük mindössze 3-4 ezren tértek vissza. Auschwitzba 2-3 transzportot irányítottak budapesti és főváros környéki cigányokkal. (A számokat az utóbbi években különböző források alapján vitatják: van, aki a fentinelő lényegesen nagyobb mérvű cigány holocaustról beszél, és van, aki valamivel kisebb számot tart reálisnak. A tény azonban senki sem vitatja, és számunkra csak ez a lényeges.)

Végeredményben a kapitalizmus kori Magyarországon a cigányságot a *társadalom periferiáján* lévő csoportok közé sorolhatjuk. A többes szám jelzi, nem egyedül: „...egy vándorló cigány és egy falusi zsellér életmódja között nem volt lényeges különbség.”⁵ Ez, ami a materiálisan megragadható létviszonyokat illeti, bizonyosan igaz. A különbség azonban, amit a magunk részéről egyáltalán nem tartunk lényegtelennek, hogy a többi periferián lévő csoportoknak nem kellett megküzdeniük még azokkal az előítéletekkel és diszkriminációkkal is, amelyekről fentebb szoltunk.

1945 jelentős *jogi* változásokat hoz a cigányság életében. Megszűnt a *hivatalos* diszkrimináció, az állam deklarálta teljes jogegyenlőségüket. Ez azonban tényleges léthelyzetükön nem sokat változtatott. Ekkor a cigány lakosság nagykorú tagjainak többsége analfabéta vagy fél-analfabéta volt, a falvakon kívül eső cigánytelepeken laktak, nélkülözve mindenféle infrastruktúrát.

Az új rendszer nem tekintette politikai vagy társadalmi problémának a cigánykérdést: úgy vélték, hogy az Alkotmányban deklarált jogegyenlőség *automatikusan* megoldja a problémákat. Súlyos tévedés volt.

1945-ben a földosztással megkezdődött a falusi társadalom átalakulása; ez azért különösen fontos számunkra, mert a cigányság legnagyobb része falun élt. A földosztásból azonban a cigányok csaknem kivétel nélkül kimaradtak. Az ideiglenes nemzeti kormány 800/1945. M. E. sz. rendeletének 35. paragrafusa úgy határozta meg az igényjogosultak körét, hogy földet a valamilyen formában mezőgazdasághoz kötődők (cselédek, kisbirtokosok, mezőgazdasági munkások) kaphattak. A cigányság nagy része nem kötődött a mezőgazdasághoz, így földet nem kaphattak. Még inkább rögződött és erősödött peremhelyzetük: azok a társadalmi csoportok (gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások), akikkel korábban, legalábbis a léthelyzetet tekintve, nagyjából egy szinten voltak, a földosztás révén „elemelkedtek” mellőlük.

⁵ Mezey - Pomogyi - Tauber idézett tanulmány, 34. p.

Helyzetük változásának kezdetét az ötvenes évek elején beinduló „szocialista iparosítás” jelentette. Ennek átfogó értékelése nem feladatunk, a cigányság szempontjából azonban, bizonyos értelemben, pozitív hatásának minősíthetjük. *Extenzív* iparfejlesztés volt ez: rengeteg új munkahely jött létre, de éppen a fejlesztés extenzivitása folytán rengeteg *szak-képzettséget nem, pusztán nyers fizikai erőt* igénylő munkahely. Ezeket a munkákat a cigányok *képesek voltak* elvégezni (alulképzettségük nem volt akadály), és *szükség is volt rájuk*, mert a nem cigány népességből e munkahelyeket nem lehetett feltölteni. *Elindult a cigányság bevonása a társadalmilag szervezett munka rendszerébe*, és ez megadta az alapját az asszimilációnak-integrációnak is. A folyamat azonban nem volt ellentmondásmentes.

Mindenekelőtt azért nem, mert abból az említett felfogásból kiindulva, hogy ugyanis az alkotmányos jogegyenlőség feleslegessé teszi a külön cigánypolitikát (is), a munkahely biztosításán túl a kor politikája semmit nem tett a cigányság szocio-kulturális integrációja érdekében. (Így például azzal, hogy kötelezővé tette a 8 általános iskolai oktatást, a feladatot megoldottnak tekintette, és nem foglalkozott azzal, hogy vajon a cigány gyermekek elvégzik-e, s ha nem, miért nem az általános iskolát.)

Változást, bizonyos értelemben fordulatot hozott az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961 június 20.-i határozata. A legfontosabb itt az, hogy a határozat - már magával létével - elismerte azt, hogy *van* cigánykérdés, hogy a cigányság helyzetével külön kell foglalkozni. Ugyanakkor - és ez is a folyamatok ellentmondásosságához tartozik - a cigánykérdést pusztán *társadalompolitikai* kérdésnek tekintette, és kimondta, hogy a cigányság „...bizonyos néprajzi sajátosságai ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot.” *Vagyis ez a határozat éppen a sajátos cigány-identitás létét és lehetőségét tagadta.* Szellemiségét, és minden ennek a határozatnak az alapján történt intézkedést az *asszimilációra* törekvés határozza meg.

Megindult tehát a cigányság „felemelésére” tett kísérlet, mely tulajdonképpen az asszimiláció elérésére tett kísérlet, és szögezzük mindjárt le, hogy e nemben is súlyos ellentmondásokkal terhelt kísérlet.

Így például az egyik középponti kérdésként kezelte a *cigánytelepek megszüntetését*, a cigányok korszerűbb lakáshoz juttatását. Elindították - már a hetvenes években - a híres-hírhedt „CS-lakás” akciót. Kétségtelen, ennek révén cigány családok ezrei jutottak egészségesebb, nagyjából normálisan megépített lakásokhoz, de a „CS” - csökkentett komfort-fokozatú - jelleggel hosszú távon újratermelte a cigány családok hátrányos lakáshelyzetét. (Ld. erről adatokat a vonatkozó fejezetben.) Vagy - mint más összefüggésben említettük - biztosított a cigányok számára, többnyire segédmunkás státuszban munkahelyet, de a speciális oktatási-képzési programok híján a munkelő-piaci hátrányos helyzetek újratermelődtek. (Súlyosan negatív hatásaival napjainkban találkozunk.)

Úgy tűnik azonban, hogy a hosszú távon legsúlyosabb következménye ennek az *asszimilációs* politikának az, hogy elméleti-ideologikus szinten is eliminálta a cigány kultúrát (a kultúra fogalmat természetesen itt is a fentebbi tág értelmében értve), nem adott semmiféle komoly támogatást és motivációt e kultúra megőrzésére-megújítására, a változó viszonyokhoz való adaptálására. (Ennek negatív hatásaival is találkozunk napjainkban: nem kevés esetben a fiatalabb generációkban már csak a cigány kultúra nyomaival találkozunk. - De a nyomaival még igen! Nem esélytelen a degresszív folyamat megállítása; a még meglévő értékek megőrzéséhez azonban *tudatos cselekvésre* van szükség. -)

Az 1989/90-ben elindult változások ismét nagy törést okoztak a magyarországi cigányság életében. A „szocialista nagyipar” szétesése elsősorban azokat a munkahelyeket szüntette meg, amelyekben a cigányok tudtak dolgozni, és a lassan - zömmel külföldi tőkével - kiépülő

„új ipar” olyan technológiai szintet jelent (egyébként az ország gazdasági fejlődése szempontjából nagyon pozitív módon), amelyben a többnyire alulképzett cigányoknak nincs helye. Ugyanilyen hatású - és különösképpen a falusi cigányokra nézve - a mezőgazdaság átalakulása is. A téeszek, amelyek igen sok falusi cigánynak (is) biztosítottak állandó munkát felbomlottak, az „utódszervezetekben” (ahol ilyenek létre jöttek) a *gazdák* már nem fogadták maguk közé a cigányokat (nincs szükség a viszonylag nagy volumenű nyers munkaerőre), a cigányok pedig földhöz most (sem) jutottak. (Hiszen korábban sem volt földjük, nem kellett őket kárpótolni...) A vállalkozói szférába a cigányok induló tőke és szaktudás híján nagyobb tömegben nem tudnak bekapcsolódni. Mindennek következménye a rendkívül magas cigány munkanélküliség, ennek minden következményes hatásával együtt - ez azonban már a *ma* kérdése, ami e tanulmány szorosabban vett tárgya.

2. Élethelyzet és megélhetési stratégiák

Ebben a részben alapvetően a kérdőív (adatlap) adataira támaszkodunk, de időnként, főként az értelmezésekhez, olykor a talált összefüggések kiegészítéséhez használni fogjuk a mélyinterjúk információit is. Először felvázoljuk azt, amit a családokról, a megkérdezettekről megtudtunk, majd az élethelyzet egyes elemeit (lakásviszonyok, anyagi-jövedelmi viszonyok, gazdálkodás, életmód-mozzanatok) elemezzük, végül megkísérlünk valamennyit mondani a megélhetési stratégiák alakulásáról.

2.1. Családszerkezet, tipikus életutak

Családnak ebben a vizsgálatban a *közös háztartásban együttélő személyeket* tekintettük. (Ld. ehhez Melléklet, Családi adatlap 1. kérdés.) Nem vettük figyelembe a *jogállás* szerinti különbségeket. Mind cigány szakértőink véleménye, mind korábbi kutatási eredmények, mind jelen kutatás tapasztalatai azt mutatják, hogy maguk az érintettek egyértelműen a családhoz tartozónak tekintenek mindenkit, aki együtt él a háztartásban, függetlenül attól, hogy jogi vagy vérszerinti kapcsolatban van-e a többiekkel.

A legalapvetőbb mutató természetesen a *családlétszám*. Már ezt az adatsort is érdemes mindjárt az 1992-es vizsgálat adataival együtt bemutatni:

A családok megoszlása a családtagok száma szerint 1992-ben és 1998-ban
(kerekített %-os adatok)

családtagok száma	1992	1998
1-2 fő	6	11
3 fő	10	14
4 fő	19	11
5 fő	21	32
6 fő	17	9
7-8 fő	16	14
9 és több	11	9
(Átlagos létszám)	(4,6)	(5,1)

Ez az adatsor önmagában még csak azt a közismert tényt igazolja vissza, hogy a cigány családok szisztematikusan nagyobb létszámúak az országos átlagnál. Többet mondanak a *családösszetétel* adatai. Ezt többféleképpen is néztük, az első adatsor az *egymáshoz való (családi) viszony* szerint mutatja a családok összetételét:

A családok megoszlása a családtagok egymáshoz való
(családi) viszonya szerint 1992-ben és 1998-ban
(kerekített %-os adatok)

	1992	1998
Teljes nukleáris család (apa, anya, gyerekek)	63	65
Egy szülős nukleáris (apa vagy anya, gyerek)	6	2
Teljes többgenerációs (apa, anya, gyerek, nagyszülő)	3	10
Egy szülős, nagyszülővel	0,1	1
Nukleáris család és más rokon	17	3
Nukleáris család, nagyszülő és egyéb rokon	2	9
Egyéb összetétel (házaspár, gyermek és nagysz., stb.)	9	11

A két vizsgálatban teljesen egybehangzóan a domináns forma, nagyjából a családok kétharmada, nukleáris család. Ez két dolgot jelent. Az egyik az, hogy az adatok szerint a napjainkra a cigány családok körében is visszaszorult már a több generáció együttélését jelentő, archaikusabb többgenerációs családforma. Az interjúk is azt tanúsítják, hogy ebben a közegben is eléggé természetes már, hogy a házasságot kötő (vagy élettársi kapcsolatra lépő) fiatal pár minél előbb igyekszik saját lakást szerezni, saját külön háztartást kialakítani. A másik, számunkra fontos jelentés pedig az, hogy a falusi cigány családokban változatlanul jellemző a sok gyermek. (Ezt mutatja Kemény - Havas - Kertesi vizsgálata is.⁶) Így van ez annak ellenére is, hogy, mint a későbbiekben látni fogjuk, a cigány családok léthelyzete az elmúlt években a legtöbb szempontból romlott, és ők maguk helyzetüket folyamatosan - a jövőben is - rosszabbodónak ítélik meg. A gyermek, mint érték, a sok gyermek vállalásának normája tehát, úgy tűnik, erősebb, mint a romló élethelyzet „nyomása”.

Fontos megismernünk a családok *életkor* szerinti összetételét is. Ez ugyanis azt mutatja meg, hogy mennyien vannak a családban aktív korúak, milyen a munkavállalás elvi lehetősége. Éppen ezért egy eléggé sajátos kategóriarendszert alkottunk, részben a nyers gyakoriságok figyelembe vételével, részben az elemzés sajátos céljának megfelelően. Az adatok eszerint a következők:

homogén életkori összetételű, idős család (minden családtag 56 év felett)	4
homogén életkori összetétel, középkorú (minden családtag 26-55 év között)	3
homogén életkori összetétel, fiatal (minden családtag 25 év alatt)	6
normál életkori összetétel, idős (a tagok között van 26-55 éves és 56 év feletti)	5
normál életkori összetétel, fiatal (a tagok között van 26-55 éves és 25 év alatti)	72
szórt életkori összetétel (a tagok között van 25 év alatti és 56 év feletti)	1
vegyes életkori összetétel (van 25 év alatti, 26-55 éves, és 56 év feletti)	10

(Itt jegyezzük meg, hogy az 1998-as vizsgálat adatait mindig abszolút számban adjuk meg. Ez azonban gyakorlatilag megegyezik a %-értékkel, mivel a vizsgálatban 101 családról vettünk fel adatot.)

A *normál, fiatal* összetétel („normál”-nak egyébként azokat az életkori összetételeket neveztük, amelyekben a 3 felvett életkori kategória - 25 év alatt, 26-55 év között és 56 év felett - közül két egymás mellett lévő szerepel) túlnyomó többsége nem meglepő: a *nukleáris* családok, amelyek, mint az imént láttuk, kétharmados arányban vannak családjaink között, többsége nyilván ebbe az életkori összetételi kategóriába tartozik. Az adatok továbbá, tartalmuk szerint, azt mutatják, hogy a családok döntő többségében (a 101 közül 93-ban) van olyan aktív korú felnőtt, aki munkavégzéssel szerezhet(ne) jövedelmet a család részére.

Feltűnő lehet még, hogy viszonylag kevés az olyan családok száma, amelyben *időskorúak* (is) élnek (20 család). Ez véleményünk szerint abból következik, hogy a cigányok körében jóval alacsonyabb az átlagos életkor az országosnál⁷, így nyilván kevesebb idős embert találtunk a

⁶ Ld. Beszámoló a magyarországi roma (cigány) népesség helyzetével foglalkozó ... kutatásról, MTA Szociológiai Intézete sokszorosítása, 2. p. - Érdekességgként jegyezzük itt meg, hogy egy Edelenyben 1999-ben végzett vizsgálat szerint a városban az utóbbi 6-8 évben jelentősen csökkent az ottani cigány családokban a gyermekszám. Az elemző hipotézise szerint ez a korábban a környékbeli bányákban és nagyüzemekben dolgozó, a '80-as évek végére konszolidált anyagi helyzetet elérő, 1991 után a munkahely elvesztésével kilátástalan helyzetbe kerülő cigányok attitűd- és érték-változásával magyarázható.

⁷ Ld. pl. Dr. Szirtesi Zoltán: A cigányság egészségügyi helyzete, AGROINFORM kiadó, 1998, 13. p.

vizsgált családokban. Ugyanakkor e tény azt is jelenti, hogy a családokban az aktív per inaktív arányt alapvetően a gyermekek száma befolyásolja, ez pedig értelemszerűen eltérő életstratégiát kíván attól, mintha sok időskorúról kellene gondoskodni.

A család helyzetére, lehetőségeire természetesen befolyással van a családtagok *képzettsége* is. Abból kiindulva, hogy a leginkább meghatározó a *családfő* képzettsége, ennek adatait nézzük meg:

8 általánosnál kevesebb	43
befejezett 8 általános	43
szakmunkásképző	10
ismeretlen, nem válaszolt	5

Szakmunkásképzőnél magasabb végzettségű megkérdezettjeink között nem volt. Látható, hogy zömük *képzetlen*, tudjuk, hogy önmagában a 8 általános elvégzése sem biztosít lényegesen kedvezőbb pozíciót a munkaerőpiacon, mint az ennél is alacsonyabb végzettség. Nyilvánvaló, hogy a többséget alkotó 86 alulképzett családfő korábban is alacsonyan kvalifikált, nyers fizikai erőt igénylő munkákat végezhetett csak, és az utóbbi években ez az, amire nincs igazán szükség. Ezek a képzettségi adatok kellően magyarázzák majd azt a képet, amit a munkaviszonyok dögében látni fogunk.

Milyen *tipikus életutakkal* találkoztunk? Néhányat az interjúkból idézünk fel:

(„...*úgyis fölnevelem őket*”: Nógrádmegyer, fiatal cigányasszony): „A szüleim korán meghaltak. Van 8 testvérem. Miután anyám meghalt, 4 testvért én neveltem. Nem engedtem őket senkinek. 17 évesen férjhez mentem, 3 gyermekem született az első férjemtől. Elmesélem, mi történt, de nem fognak neki örülni. Én dolgoztam a KTSZ-ben, a férjem itthon volt, ivott, lazált, tekézt. Én nagyon szerettem dolgozni. Már 7 éve nem dolgozom. A KTSZ-t megvették, adtak valami járadékot. - Dolgoztam 80-ig. Aztán Gyes. A férjemet elküldtem magam helyett dolgozni. Aztán jóba lett az unokatestvéremmel. Szörnyű, nagyon fájt, 3 gyerekkel itt hagyott. - Ez a második házam, amit vettem. Nem kértem tartást, csak a tájékára ne jöjjön a gyerekeknek. Nehéz volt ember nélkül. Nagyon. Jártam szedrezni, csipkézni, 4 évig ember nélkül. Szar volt az egész. Nyáron még elmegy, de a tél, a tüzelő...téli szar volt az élet ember nélkül. - A második ember... A sógornőmnél ismertem meg, ott volt, vicceltünk, összejöttünk. Én áthívtam kávéra, átjött júniusban. Szeptemberben összejöttünk. Így született Erzsike, majd a kicsi. Ez jó ember, jól vagyunk. Nem lettem a felesége. Ha élni akar velem, így is jó. Sokat segítünk egymásnak. Ez jó ember. Nem iszik, segít, a pénzt hazaadja. Jó ez. Így meg lehet élni. Mindent megcsinál a ház körül, a portán. Ha élni akar velem, úgy is él, ha nem akar, úgy is jó. Én nem kötelezem, és nem vagyok szemtelen. Ha már megvannak a gyerekek, úgyis fölnevelem őket, akár keservesen, akár nem. Lopni még nem loptam, betörni még nem törtem, úgyhogy amit keresek, abból élek.”

(„*A lóhoz ragaszkodtam nagyon, most már el kellett adni azt is*”: Tiszapüspöki, középkorú cigány család) Amikor összeházasodtak, nagy volt a szegénység. Szoba-konyhában éltek évekig, „két gyerek, meg egy a hasamban”. ‘76-ban költöztek ide, azóta egyre jobban éltek. Mindketten dolgoztak a TSz-ben. Tartottak állatokat, volt ló, lovas kocsí. Szabadidejében a férj fuvarozott. A rendszerváltás után megszűnt a TSz, megszűnt a munkaviszony. Szépe lassan fokozatosan ismét elszegényedtek. Nem tudtak az állatoknak takarmányt venni, eladták őket. A lóhoz és a kocsinhoz nagyon ragaszkodtak, ugyan fuvar egyre kevesebb lett, de néha hozott egy kis pénzt. Az önkormányzat ezekre a vagyontárgyakra hivatkozva nem adott segílyt, eladták a lovat-kocsit, azóta van némi segíly. Most egy kiskorú gyerek van már csak

otthon. Munkanélküli már nem jár. Segélyből, családi pótlékból élnek; a feleség, ha hívják, házhoz megy takarítani.

(„*A tartozás 600.000 forint...*”: Sajóhidvég, középkorú házaspár) A család a férj szüleinél lakott '91-ig. A szomszédba építkeztek OTP-re. A férj munkahelye, a TSz - 13 évet dolgozott ott - sokat segített az elinduláshoz. De '91-ben megszűnt a munkahelye. A feleség nem dolgozott, 6 gyerekük van. Jelenleg már csak 2 él velük. Az egyik fiúnak már felesége is van, meg kisbabája. Egy másik szakmunkásnak tanul. Az OTP részleteket már egy éve nem tudják fizetni. A tartozás 600.000 Ft. Állatokat nem tartanak, mert nem tudják etetni.

(„...*alkalmazkodás, ez a titka a boldogulásnak.*”: Nógrádmegyer, idősebb házaspár) 20 éve házasok, 2 gyerekük van. 16 évesen kezdtek dolgozni a helyi KTSZ-ben. „Jó idők voltak. Akkor még más világ volt. Aki dolgozott, volt pénze. De munkára is volt fogva mindenki. Aki nem tanult, annak dolgozni kellett.” A férj bádigos volt, betanított munkás. A feleség is a KTSZ-ben dolgozott. Jól éltek, félreraktak, építkeztek. 2 év alatt felépítették a házat. Rajtuk kívül akkor ott nem volt cigány család. „Kikerültünk a faluból, más világ volt, sokat tanultunk. Alkalmazkodni kellett. Befogadtak.” '89-ben megszűnt a munkaviszonyuk. 1 évig az üveggyárban dolgoztak, majd a férj a pesti Volánnál dolgozott 1 évet, 7 évig a tűzhelygyárban kaptak munkát. Felmondtak nekik. Váltani kellett, muszáj volt. Tartani kellett az élet-színvonalat: zöldségboltot nyitottak a falu közepén. Vállalkozásba fogtak, de „sokat rábasztunk”. Fontosnak tartotta, hogy hozzáértő emberektől tanácsot kérjen. Nem szégyenli, hogy másoktól tanuljon. 2 évig tanultak bele. Volt veszteség sok, „szégyen is épp elég”. De: „nem számít, nem hagyom magam, akkor is talpon maradok”. Elmondja, hogy sikerének oka az alkalmazkodás, az odafigyelés. Sokat tanultak a parasztoktól, amikor összeházasodtak, és bekerültek a cigánytelepről a faluba. Megtanulták a kertet művelni, állatokat gondozni, libát fosztani. „Tisztaság, becsület, alkalmazkodás, ez a titka a boldogulásnak.”

Sorsok, életutak; van-e bennük valami közös? Talán csak annyi: egy se *töretlen, egyenes vonalú* családi életpálya. (És állítható, *tipikusak*; ld. a Mellékletben az interjúk leírásait.) A nagy társadalmi változások, a 89/90-es „rendszerváltás” az éppen csak alakulgatni kezdő, s így nyilván eleve törékenyebb családi egzisztenciákat megzökkenettette alaposan. Van, aki keményen felszegett fejjel állja a sarat, csakazértis („...*felnevelem őket úgyis...*”), van, aki szomorú beletörődéssel viseli sorsát („*A lóhoz ragaszkodtam nagyon, most már el kellett adni azt is.*”), van, aki feladta már („*A tartozás 600.000 forint.*”), és van, aki képes volt mindent újra kezdeni („...*alkalmazkodás, ez a titka a boldogulásnak.*”). De mindegyik család életében ott van a *törés*, a korábban járt, és járhatónak látszó út lezárulása. Miként hat ki ez arra, hogy hogyan látja az ember - a cigányember - helyét világában, hogyan ítéli meg maga és környezete viszonyának alakulását? - későbbi fejezetekben keressük majd a kérdésre a választ. Most térjünk vissza a *jelen helyzet* néhány fontos tényezőjének bemutatásához.

2.2. A közvetlen létér: lakásviszonyok

A lakásviszonyok milyenségét több mutatóval mértük. Vannak közöttük szokásos „kemény” adatok, de alkalmaztunk kérdezőbiztosi becslés alapján képzett „lágy” mutatókat is. Úgy véljük, ezek együtt adhatnak a való életet inkább közelítő képet.

Úgy gondoltuk, hogy a lehetséges életvitel nagyban függ attól, hogy a lakás, rendelkezésre álló mindennapi létér, mennyire *önálló*, mennyire az adott család *kizárólagos használatú* tere. Ezt próbáltuk azzal közelíteni, hogy a ház, amelyben laknak (amelyben lakásuk van), önálló-e, vagy házrész, esetleg többlakásos házban van. Az adatokat a *lakáshasználat jogcímével* egybevetve mutatjuk be:

1. sz. tábla: A lakáshasználat jogcíme a ház jellege szerint

A ház jellege	L a k á s h a s z n á l a t j o g c í m e					
	saját tulajdon	bérlik önk.-tól	bérlik mag.sz.-tól	„önkéntes lakásf.”	Más jogcím	együtt
önálló ház	89	1	-	-	9	99
házrész	1	-	-	-	1	2
együtt	90	1	-	-	10	101

Látható, igen „egyhangú” az adatsor. A megkérdezettek kilencetizede lakik saját tulajdonú házban, és ezek csaknem kivétel nélkül önálló házak. Ugyanígy csaknem mind önálló ház a más jogcímű lakás is, ahol a „más jogim” gyakorlatilag minden esetben *családtag* vagy rokon, általában a szülők tulajdonát jelenti. Tudnunk kell természetesen, hogy a saját tulajdon esetünkben egyáltalán nem jelent „vagyon”, jó anyagi helyzetet: egyrészt vizsgálatunk *falusi* közegben folyt, ahol általában is természetes a saját háztulajdon (az 1990 évi népszámlálás adatai szerint a községekben a lakott lakások 88,2%-át tulajdonosi jogcímen lakják), másrészt a falusi cigány családok nem is nagyon juthatnak más módon lakáshoz, csak, ha saját maguknak építenek, harmadrészt az igazán lényeges kérdés itt a lakás (a ház) *minősége*; ezt járjuk körül a következőkben.

A legkülsődlegesebb, de egyáltalán nem mellékes mutató itt a lakás (ház) *építésmódja*, amit a szokásos statisztikai gyakorlatnak megfelelően a *falazat milyenségével* jellemeztünk. Az adatok a következők:

tégla fal	39
vályog, vert fal, alapozva	22
vályog, vert fal, alapozás nélkül	15
egyéb falazat	23
(nincs adat)	(1)

Feltűnő az „egyéb falazat” gyakori előfordulása. Tekintve, hogy az adatlapon (ld. Mell., 5. kérdés) itt kérdeztük az „éspedig”-et is, tudjuk, hogy ezek csaknem kivétel nélkül szilikát falazó blokkot jelentenek. (A megkérdezettek „tégla” alatt csak a hagyományos agyag-téglát értették.) Ez az adat egyben arra is mutat, hogy a házak jelentős része (csaknem negyede) *újabb (korszerűbb) építésű*: a szilikát falazó blokkot elterjedtebben csak az utóbbi évtizedben kezdték használni, és természetesen (már csak technológiai okokból is) mindig betonlapra építik.

Az adatok 1992-höz képest ebből a szempontból a lakásviszonyok valamelyes *javulását* mutatják. Akkor a házak 47%-a volt tégla falú, és a 14% „egyéb falazat” paticсот, és egyéb kezdetlegesebb építési technológiákat jelentett.⁸ (Az alapozott és alapozatlan vályog és vert falak aránya lényegében azonos.) Ez egyértelműen *szociális intézkedések* következménye: az interjúkból alapján nagy biztonsággal következtethetjük, hogy az újabb építések legnagyobb része a *szociális lakástámogatás* igénybe vételével történt.

Hozzá kell azonban tennünk, hogy a folyamat nem ellentmondásmentes. Egyrészt van arra példa, hogy a helyi települési önkormányzat maga szervezte a rossz lakáshelyzetben lévő cigány családok számára a szociális lakásépítést, de úgy, hogy külön utcát nyitott az így épülő házak számára. (Pl. Sajóhidvég) Ez felveti egy új gettósodás veszélyét. Másrészt több helyen (az interjúkban beszéltek erről) a kivitelező vállalkozók (részben olykor maguk is cigányok...) igen rossz minőségben végezték el a munkát. (Az előírtnál lényegesen gyengébb földem, rossz

⁸ Ld. Bánlaky Pál: Cigánycsaládok vizsgálata, Népjóléti Minisztérium kiadása, 1993, 29-30. p.

minőségű - beázó - tetőfedés, nem működő nyílászárók, stb.) És ehhez - egyes interjúalanyaink véleménye szerint nem ingyen - asszisztáltak a lakhatási engedélyt kiadó hivatalos szervek.

A lakás minőségét természetesen lényegesen befolyásolja az infrastrukturális *komforttényezők* megléte vagy hiánya. A vizsgálatban azt kérdeztük (ld. adatlap 7. kérdés), hogy van-e a lakásban villany, vezetékes víz, csatorna, vezetékes gáz, PB gáz, vízöblítéses WC. A feldolgozás során ezek *együttes meglétét* néztük, az adatokat az építésmóddal összevetve adjuk:

2. sz. táblázat: Komforttényezők megléte a ház építésmódja szerint

komfort tényezők	A ház építésmódja				
	tégla	vályog alapozva	vályog, alap nélkül	egyéb (szilikát)	együtt
villany nincs	-	-	2	-	2
csak villany	10	11	7	8	36
villany, vezetékes víz	4	1	1	1	7
villany, vezetékes gáz	1	1	1	1	4
villany, PG gáz	15	5	4	6	30
villany, vez. víz. és WC	-	1	-	-	1
villany, víz és gáz	2	1	-	-	3
villany, víz, gáz, WC	3	2	-	6	11
vill., víz, gáz, csatorna, WC	3	1	-	1	5
együtt	39	22	15	23	99

Mint látjuk, az e szempontból végképp elfogadhatatlan szint, ahol még villany sincs, csak elvétve fordul elő (de előfordul; 1998-ban...!), de a lakások több, mint harmadában *csak* villany van, és ezt a huszadik század végén egy *európai* országban minősíthetetlennek tartjuk. Különösen, ha összevetjük az 1992-es adattal, ahol az ilyen háztartások aránya „csak” 26% volt.⁹ Tisztában vagyunk természetesen azzal, hogy ezt az eltérést nem szabad *növekedésnek* értelmeznünk (a minták valamelyest eltérő volta következtében a *különbség* lehet véletlen is), de az bizonyossággal állítható, hogy a 8 év alatt *nem javult* a falusi cigány családok infrastrukturális ellátottsága, holott a korábbi állapot is valójában elfogadhatatlan volt.

Ezt mutatja az is, *vezetékes víz* (azoknak a kategóriáknak az összeadásával, amelyekben ez előfordul) mindössze 27 családnak áll rendelkezésére, vízöblítéses WC-t alig 17 háztartás használhat, és csatornába 5 ház van bekötve. (Ez az utóbbi adat persze nem csak a cigány családokra jellemző, falvaink nagy részében egyáltalán nincs csatornahálózat.) Még viszonylag legjobban a *gázhasználattal* állnak (53 esetben), de a másik oldalról ez is azt jelenti, hogy a családok majdnem fele fa vagy széntüzelésű tűzhelyen főz. (Eltekintve attól a néhány extrém kivételtől, akinek még ez sincs: az interjúzás során találkoztunk olyan családdal is, ahol a főzést téglákra rakott vaslapon oldották meg.) Adalék az elmondottakhoz az is, hogy *hogyan* fűtik lakásaikat. A döntő többség (87) hagyományos „kályhás” fűtést használ, korszerűbb (gázkonvektor, cirko) csak 11 esetben fordul elő, holott ma már a falusi lakások jelentős részében is ilyen fűtésmóddal találkozunk. Azt kell tehát mondanunk, hogy *a falusi cigány családok nagy többsége (mintegy háromnegyede) nem rendelkezik a legalapvetőbb civilizációs tényezőkkel sem*. Nyilvánvaló, hogy ez életmódjukat, életminőségüket, és ennek közvetítésével *felemelkedési esélyeiket* alapvetően befolyásolja.

⁹ Ld. Bánlaky: i.m., 31. p.

Fontos mutató természetesen a család rendelkezésére álló *lakótér nagysága*. Egyik mutató itt a *lakószobák száma*. Ez a következő képet mutatja: 1 szobás a lakása 27 családnak, 2 szobás 47-nek, 3 és több szobája van 24-nek. (3 családról nincs meg ez az adat.) A másik mutató a lakás *alapterülete* (ebbe a lakószobák mellett a házban bent lévő mellékhelyiségeket számoltuk be): 20 m² alatti az alapterület 8 esetben, 21-40 m² 26 családnál, 41-60 m²-t 34-en mondtak, és 61 m² feletti az alapterület 30 háztartásban. (Sajátosságként jegyezzük meg, hogy megnéztük a lakásnagyság és a *családlétszám* összefüggését, igen gyenge kapcsolatot találtunk. 8-10 fős család is lakik 40 m²-nél kisebb lakásban, és 2-3 fő is 61 m² felettiben. Ami talán fontos, hogy 5 főnél nagyobb család 20 m² alatti területű lakásban nem volt.)

Pontosabb adat nyilván a lakótér nagyságával kapcsolatban a *laksűrűség*. Általában a statisztikai gyakorlatban ezt az egy lakószobára jutó személyek számával szokták mérni, mi eltértünk ettől. Tudjuk ugyanis, hogy a cigány családoknál a lakás egyes helyiségeinek a funkciói nem szigorúan elkülönítettek: gyakran a gyerekek a konyhában tanulnak, nem ritka, hogy a szobai kályhán főznek, s.i.t. Ezért mi a lakás *alapterületét* viszonyítottuk az együtt élő családtagok számához, mutatónk tehát az *egy főre jutó lakás-terület*. Ennek adatai (mellé helyezve az 1992-es adatokat):

A családok megoszlása az egy főre jutó lakás alapterület szerint
1992-ben és 1998-ban
(1992-re kerekített %-os adatok)

egy főre jutó terület	1992	1998
5 m ² alatt	14	16 család
5,1-10 m ²	33	48
10,1-15 m ²	26	19
15,1-20 m ²	16	11
20 m ² felett	11	7

Szokásos normáink szerint az 5 m²-nél kevesebb egy főre jutó lakótér már elviselhetetlen zsúfoltságot jelent. Családjaink közül minden hatodik-hetedik él ilyen körülmények között. Az 5-10 m² személyenkénti lakótér még mindig igen szűkös életteret jelent; így élt 1992-ben a falusi cigány családok egyharmada, az 1998-as vizsgálat szerint csaknem fele. Mintha az 1998-as adatok (a többi kategóriát is figyelembe véve) rosszabb helyzetben volnának; itt is azt kell mondanunk, hogy ezt biztonsággal nem értelmezhetjük *romlásnak*, de az állítható, hogy - a fentebb jelzett újabb építkezések ellenére - a helyzet e téren *nem javult*. (Nem csodálható: az interjúk - és az interjúzás során gyűjtött saját tapasztalatok - szerint a „szoc.pol.-os” házak maximum két szobásak, eleve nagy létszámú családok juthattak ehhez a lehetőséghez, felépülésük tehát a laksűrűségen lényegében nem változtatott.) Az adatok változatlanul messze a magyarországi átlag alatt vannak: az ugyanis már 10 éve is (az 1990-es népszámlálás adatai szerint) 25 m²/fő volt, azóta feltehetően nőtt is valamennyit.

Tudjuk, hogy a cigány családokra jellemző az erős összetartás, az intenzív belső kapcsolatrendszer. Úgy véljük azonban, hogy az a zsúfoltság, amit adataink mutatnak, bármilyen meleg családi légkör esetén is elfogadhatatlan. A felnőttek számára lehetetlenné teszi a szükséges pihenést, a gyermekek nyilvánvalóan képtelenek ilyen körülmények között elmélyülten tanulni, ez pedig rontja későbbi esélyeiket is. A 10 m²-nél is kisebb egy főre jutó lakótérben az emberek szükségképpen folytonosan megsértik egymás „személyes terét” (átlépik a pszichológiából ismert határt); feszültségek, a normálisnál gyakoribb konfliktusok forrása ez a helyzet. (Még akkor is így van ez, ha bizonyosnak tekinthető, hogy a cigányság körében, szocio-kulturális rendszerükben, a „személyes távolság” szükséglete a nem cigányokénál kisebb.) Változatlanul kell megismételnünk az 1993-ban leírtakat: „Rövidtávú megoldás,

különösen az ország jelenlegi gazdasági helyzetében, nincs. Mégsem tehetjük meg, hogy félretoljuk a problémát. *Koncepciót kell kidolgozni*, mégpedig minden szükséges tényezőt figyelembe vevő, alaposan átgondolt koncepciót, *a cigány családok lakáshelyzetének hosszútávú megoldására.*¹⁰ Azért is kellett idézni ezt, mert *efféle koncepció a mai napig sem született meg.* -

Egy civilizáltabb életforma *lehetőségét* jelezheti még az is, hogy *milyen háztartási gépekkel, eszközökkel* rendelkezik a család. Az adatlapon a legfontosabb eszközök meglétére kérdeztünk rá (ld. Melléklet, adatlap 11. kérdés), a feldolgozást úgy végeztük el, hogy az eszközöket három csoportba soroltuk, és azt néztük, hogy egy-egy csoportból hány eszközük van. A három csoport: az első a „kényelmi” eszközök (mosógép, centrifuga, porszívó, frizsider, villanyvasaló), a második a „szórakoztató” eszközök (rádió, magnetofon, lemezjátszó, TV, video), a harmadik magában a gépkocsi. Az adatok (csak azokat a változatokat tüntettük fel, amelyben van eset):

nincs ilyen eszköz	11
az első csoportból van 1 eszköz	2
első csoportból 2-3 eszköz	6
második csoportból 1 eszköz	6
második csoportból 2-3 eszköz	2
első csoportból 1, másodikkból 1 eszköz	4
első csoportból 1, másodikkból 2-3	5
elsőből 2-3, másodikkból 1	13
elsőből 2-3, másodikkból 2-3	19
elsőből 2-3, másodikkból 4-6	5
elsőből 4-5, másodikkból 1	6
elsőből 4-5, másodikkból 2-3, gépkocsi	2
elsőből 4-5, másodikkból 2-3	10
elsőből 4-5, másodikkból 2-3, gépkocsi	2
elsőből 4-5, másodikkból 4-6	3
elsőből 4-5 másodikkból 4-6, gépkocsi	5

Első rátekintésre a kép nem nagyon rossz. A családok nagy többségének (74 eset) van kétféle eszköze is, és 71 olyan család van, akiknél a „kényelmi” eszközökből legalább 2-3 megtalálható. Figyelnünk kell azonban az erős *polarizációra*: az egyik szélső ponton ott van az a 11 család (a megkérdezettek erős tizede), akiknél semmiféle életminőséget javító eszközt nem találtunk, a másik szélső ponton az az 5 család, akik gyakorlatilag minden felsorolt eszközzel rendelkeznek. Ebben a tekintetben sem találtunk számba vehető változást 1992-höz képest; a fő arányok az akkori vizsgálatban lényegében hasonlóan alakultak.¹¹

Mint e rész bevezetőjében jeleztük, az adatlapon rögzítettünk a lakásminőségre vonatkozó kérdezőbiztosi becslést is. A kérdezőnek az volt a feladata, hogy benyomásai alapján rögzítse, a lakás általános minősége az átlagosnál jobb, rosszabb, vagy átlagos. Tudjuk, hogy ez a megítélés rendkívül bizonytalan, mégis *értékelhető* adatnak tartjuk, mivel a kérdezést mind a 101 esetben ugyanaz a személy végezte (tehát a megítélés szempontjai garantáltan azonosak voltak), és a kérdező jól ismeri a *falusi* viszonyokat (maga is faluról származó cigány, akinek rokonsága jelenleg is falun és), és abban állapodtunk meg, hogy a megítéléskor a *falusi átlagot* tekinti mérvadónak. Megítélése a következő:

¹⁰ Bánlaky, i.m. 38. p.

¹¹ Ld. Bánlaky, i.m. 82. p.; 12. tábla

átlagosnál jobb a lakás minősége	5 esetben
átlagos lakásminőség	22 esetben
átlagosnál rosszabbnak ítélte	68 esetben
	(6 esetben hiányzik az értékelés)

A korábban mondottak fényében érvényesnek tudjuk elfogadni az értékelést, és ténynek fogadjuk el, hogy faluban élő cigány családok jó kétharmadának rosszabbak a lakáskörülményei, mint ami közvetlen környezetükben láthatnak. Nem gondoljuk, hogy ez különösebb kommentárt igényelne.

Ugyancsak kérdezői becslést kértünk a lakás *berendezéséről* is. Minthogy itt a kategóriákba sorolást eléggé megbízhatónak tekinthetjük (ez az alkalmazott kategóriák - ld. majd alább - jellegéből következik), érdemesnek tartottuk más mutatókkal is összevetni. Az *egy főre jutó jövedelemmel* (amiről részletesebben a következő részben szólnunk) való összefüggést mutatjuk be:

3. sz. tábla: A lakás berendezése az egy főre jutó jövedelem szerint

Lakás berendezése	Egy főre jutó jövedelem								együtt
	2 eFt alatt	2-4 eFt	4-6 eFt	6-8 eFt	8-10 eFt	10-15 eFt	15-20 eFt	20 eFt felett	
Jó állapotú, részben új bútorok, rendezettség	-	-	-	-	1	1	-	1	3
Jó állapotú, részben új bútorok, rendezetlenség	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Közepes állapot, régi és új bútor, rendezettség	-	-	1	8	11	11	1	1	33
Közepes állapot, régi és új bútor, rendezetlenség	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Rossz állapot, törött, kopott bútor, rendezettség	-	2	4	14	12	14	2	-	48
Rossz állapot, törött, kopott bútor, rendezetlenség	1	1	1	3	2	5	-	-	13

A táblázat adataiból három dologra érdemes figyelni. Az egyik az, hogy - összhangban a korábban mondottakkal - domináns a rossz, vagy legfeljebb közepes állapotú berendezés. A falusi cigány családoknak tehát nem csak lakáskörülményei rosszabbak az átlagnál, hanem lakásuk jobb berendezésére sem jut anyagi erejük. S hogy ez nem elsősorban *igénytelenséget* jelent, azt mutatja a másik figyelemre méltó adat: a döntő többségnél a kérdező *rendezett* körülményeket (tisztaság, rend, a körülményekhez képest igényes, gondos elrendezés; ezek voltak a rendezettség megállapodás szerint megfigyelt kritériumai) regisztrált. Harmadjára említésre méltónak tartjuk, hogy a két tényező között eléggé egyértelmű (a χ^2 próba szerint 0,99 szinten szignifikáns) összefüggést találtunk: a magasabb egy főre jutó jövedelem jobb berendezéssel jár együtt. Ez ismét arra utal, hogy nem az *igényekkel*, hanem az (anyagi) *lehetőségekkel* van baj. *Vagyis a cigány családok, ha módjuk van rá, tudják és akarják magasabb szinten berendezni lakásukat, formálni mindennapi életterületüket.* Ezt az ezzel kapcsolatos előítéletek („a cigányoknak nincsenek igényeik, ha jobb körülmények közé kerülnek, úgyis tönkreteszik”) miatt tartottuk fontosnak kiemelni.

A lakásviszonyokkal kapcsolatban végül kérdeztük még, hogy az elmúlt években változott-e a család lakáshelyzete? (Ld. Melléklet, adatlap, 12. kérdés) A válaszokat részletesen nem érdemes bemutatni: a nagy többség (82 család) azt mondta, hogy nem változott lakáshelyzete: ugyanott, lényegében ugyanúgy laknak, mint 6-8 éve. Itt legfeljebb az a látszólagos ellentmondás érdemel figyelmet, hogy a házak építésmódjának adatai alapján azt mondtuk,

hogy elég sokan (a 19 változást jelzőnél minden valószínűség szerint többen) voltak a „szoc.pol.-os” építkezők. Az ellentmondást az interjúk információi alapján lehet feloldani. Többen beszámoltak ugyanis arról, hogy új házukat a régi helyén (tehát *ugyanott*) húzták fel, a kivitelezés silánysága miatt azonban *minőségi* javulást nem érzékelnek. (Igaz, a ház nem nedves, alulról nem ázik be, mint a lebontott régi, minden bizonnyal tartósabb is, de nem nagyobb lényegesen, és változatlanul nincs ellátva az infrastrukturális komforttényezőkkel.)

Végtére még egyszer, nagyon hangsúlyosan ismételnünk kell: *a falusi cigányság lakáskörülményei nagy általánosságban ma is elfogadhatatlan szintűek*. E körülmények szisztematikus javítását a cigányság felemelkedése, integrációja egyik nélkülözhetetlen feltételének tartjuk.

2.3. Anyagi viszonyok: munka, jövedelmek, megélhetés

Közismert, hogy a szociológiai vizsgálatok egyik „kényes” kérdése a jövedelem. Itt a legnagyobb a „szubjektív torzítás” veszélye általában is, még inkább olyan közegben, ahol a jövedelmek nem jelentéktelen hányada a „szürke” vagy „fekete” gazdaságból származik. Az *adatlapon* (a kérdőíves megkérdezésben) oly módon próbáltuk a torzítást csökkenteni, hogy külön kérdeztünk rá az egyes lehetséges jövedelemfajtákra, de mindegyiknél a *család* jövedelmét kértük. (Adatlap 14. és 15. kérdések) Úgy gondoltuk - jelezzük mindjárt: változó sikerrel -, hogy a jövedelemfajtákra való külön kérdezéssel kevésbé marad ki bevallható jövedelem, a családra kérdezéssel viszont elmosódik az egyéni „felelősség”. A kérdőív adatai mellett ezúttal hangsúlyosabban támaszkodunk az interjúk információira is: a nem ritkán kialakult jó bizalmi légkör olyan közléseket is felszínre hozott, amelyek a kérdőíves kérdezés során a dolog természetéből következően rejtve maradtak. A szokásos - alkalmasint különböző okokból a szokásosnál erősebb - bizonytalanságok ellenére az adatok megfontolást érdemelnek.

Mindenekelőtt a - szerintünk - legfontosabbat, az *állandó munkából (munkaviszonyból)* származó jövedelmet tekintjük; az 1992-es és 1998-as adatokat. (Ezúttal a közvetlen egymás mellé helyezés nem lehetséges, mivel a mostani vizsgálat feldolgozása során - egyéb megfontolásokból - más jövedelmi kategóriákat használtunk, mint 1992-ben. A fő tendenciák így is követhetők.)

A családok megoszlása az állandó munkából származó havi (nettó) jövedelem szerint

	1992		1998
nincs ilyen jövedelem	57%	nincs ilyen jövedelem	50%
10 eFt alatt	20%	10 eFt alatt	-
10-20 eFt között	15%	10-15 eFt között	18%
		15-20 eFt között	7%
20-30 eFt között	4%	20-25 eFt között	9%
30 eFt felett	4%	25 eFt felett	16%

Mondottuk, hogy a jövedelmi „bevallásokat” óvatosan kell kezelnünk. De ha mást nem is, az *első sort* tényként kell elfogadnunk: a „nincs ilyen jövedelem” kategória ugyanis egyszerűen azt jelenti, hogy a családban senkinek sincs állandó munkaviszonya, márpedig a munkaviszony meglétét nem szokás letagadni. Tényként kell tehát elfogadnunk, hogy *a vizsgált falusi cigány családoknak felében senkinek sincs állandó munkaviszonya, ezek a családok nem*

rendelkeznek rendszeres munkajövedelemmel. (Gyakorlatilag ugyanezt mutatja a Kemény - Havas - Kertesi vizsgálat¹², és újabb adatfelvételek is.)

Ez az a pont, ahol az elemző nem képes megőrizni tudomány-megkövetelte hűvös tárgyilagosságát. Torokszoruló indulattal kérdi: hogyan tud élni, hogyan tud létezni emberek sokasága, egy népcsoport fele, több tízezer család úgy, hogy hosszú évek óta nincs valamennyire is biztos létalapja? Végleg a társadalom eltartottjaivá válnak? De el tudja-e őket tartani ez a társadalom? És el *akarja-e* őket tartani ez a társadalom? Vajon számolunk-e azzal, milyen irtózatossan depressziós, mentálisan is megterhelő munkabíró felnőttként mások jóindulatára szorulni? Vajon számolunk-e azzal, milyen következményekkel járhat ez? Minek kell történnie ahhoz, hogy végre komolyan hozzáfogjunk ezeknek az embertelen helyzeteknek a megszüntetéséhez? Kérdések válasz nélkül - nehezen állható meg, hogy az elemzőt el ne ragadja a tehetetlen düh és indulat. -

És ha van is állandó jövedelem, mekkora? 1998-ban az ilyen jövedelemmel rendelkezők bő harmada 10-15 ezer forint közötti összeget mond. Mire elég ez? *Megélhetésre* semmiképp. És *családnak* nyilván nem elegendő még a 15-25 eFt közötti jövedelem sem. Talán a 25 eFt feletti egyhatod (16 család) bírhatna létezni valamiképp a munkajövedelemből, a többiek életben maradását csak más forrásból származó jövedelem tudja biztosítani. Így a nyugdíj és különböző jogcímenek kapott *segélyek, juttatások*.

A *nyugdíjról* az 1992-es vizsgálat alapján még azt lehetett mondani, hogy „...igazán jelentős *családi* jövedelemforrást nem jelent.”¹³ Az akkori adatok szerint a családok nem egész 30%-ában volt nyugdíj-jövedelem, és 21%-nál az összeg 5-10 eFt között volt, 7%-nál haladta meg a 10 eFt-ot. Az 1998-as adatok szerint *rendes (öregségi)* nyugdíjat a vizsgált családokban 13 személy kap, heten 10-15 eFt közötti összeget, öten 15-20 eFt közöttit, és egy fő 20 eFt-nál nagyobb nyugdíjat. *Rokkantnyugdíjas* viszont 33 van, 1 fő 10 eFt alatti, 31 fő 10-15 eFt közötti és 1 fő 15-20 eFt közötti nyugdíjjal. Úgy látszik nőtt a nyugdíjasok, mégpedig főként a rokkant nyugdíjasok száma. Valószínűsíthető - több más vizsgálat is utal rá -, hogy sok esetben a „rokkantosítás” a munkanélküliség előli menekülés stratégiája. (Erre utal az a „furcsaság” is, hogy a vizsgálat községek közül egyben egyáltalán nem volt rokkantnyugdíjas, míg egy másikban minden második családban volt. Könnyen lehet, hogy az utóbbi faluban egyrészt a *mintakövetés*, másrészt a helyi orvos jóindulatú közreműködése nyomán szaporodott meg a „rokkantak” száma. Tegyük még hozzá, hogy az esetek többségében ehhez a stratégiához semmi csalásra nem lehetett szükség: a cigányság egészségi állapotának ismeretében - erről később valamennyit még szólnunk - könnyen lehetett *valós* tartós egészségkárosodási tényezőket találni.) A nyugdíjak összege pedig - bár az infláció figyelembe vételével a nominálisan magasabb összegeket még nagy jóindulattal sem lehet növekedésnek tekinteni - adataink szerint nagyobb hányadát teszi ki a családi összjövedelemnek, mint 1992-ben, nagyobb tehát a *relatív jelentősége*.

A *segélyeket, juttatásokat* két kategóriába vontuk össze. Az elsőbe a *felnőttek* segélyeit (munkanélküli segély, jövedelempótló, rendszeres szociális segély), a másodikba a *gyermek*ek után járó juttatásokat (családi pótlék, GYES, nevelési segély) soroltuk. Az első kategória adatai:

¹² Kemény - Havas - Kertesi i.m. 14.-17. p.

¹³ Bánlaky, i.m. 45. p.

A családok megoszlása a felnőttek után kapott segélyek, járadékok összege szerint

nincs ilyen jövedelem	42
10 eFt alatti összeg	2
10-15 eFt között	39
15-20 eFt között	-
20-25 eFt között	15
25 eFt felett	1
(2 családnál értelmezhetetlen adat)	

A legfeltűnőbb az, hogy a családok több, mint felénél *van* ilyen „jövedelem”; 1992-ben ez az arány még csak 28% volt. Hat év alatt nagyjából duplájára nőtt tehát azoknak a (falusi) cigány családoknak az aránya, amelyek *rászorulnak a társadalmi gondoskodásra*. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy bár *kell, nélkülözhetetlen* ez a társadalmi segítség, de csak *időlegesnek szabad lennie* abban az értelemben, hogy hosszabb távon nem ezzel, hanem a *munka világába történő reintegrálással* lehet a gondokat oldani. Hogy maguk az érintettek is így gondolják ezt, arra a fejezet végén fogunk adatszerűen visszatérni.

Tudjuk természetesen azt is, hogy erre a reintegrációra történnek kísérletek. A falusi cigányok esetében fontos lehet a *mezőgazdasági* tevékenységek elősegítése; ezek eddig alkalmazott formáit az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet tanulmánya foglalja össze.¹⁴ Több formát írnak le, de a tanulmány is megjegyzi, hogy ezek legfeljebb néhány ezer családra terjednek ki a több tízezer rászoruló családdal szemben. Fontos - és elég gyakran felvállalt - szerepe lehet ebben a dologban a *kisebbségi (cigány) önkormányzatoknak*, amelyek sok helyütt különböző módon megkísérlik szervezni a cigányok munkához juttatását: „Megállapítható, hogy a kisebbségi önkormányzatok is igyekeznek minden olyan lehetőséget megragadni, amellyel pénzügyi forrásokkal egészíthetik ki költségvetésüket, ... A legtöbben különböző foglalkoztatási programokra (...), ... (ezek) támogatására pályáztak.”¹⁵ Ámde ez a tevékenység az önkormányzatok munkájának alig 2%-át teszi ki¹⁶, és hatékonysága sem túlzottan nagy. Nem kerülhető tehát meg erre vonatkozó *kormányzati koncepció* kidolgozása.

A második kategória, a *gyermekhez kötött juttatások* adatsora a következő:

A családok megoszlása a gyermekhez kötődő juttatások összege szerint

nincs ilyen jövedelem	20
10 eFt alatt	10
10-15 eFt között	6
15-20 eFt között	5
20-25 eFt között	7
25 eFt felett	53

A családok nyolctizede részesül tehát ilyen juttatásban; az arányban nincs semmi meglepő, mivel ahol gyermek van ott magától értetődően van pl. családi pótlék. A viszonylag magas összeg is természetes: sokgyermekes családokról van szó. Erősen meggondolkodtató azonban, ha ezeket az adatokat összevetjük a családok *összes jövedelmével*. Nézzük tehát ennek adatait!

¹⁴ Mezőgazdasági programok a cigányság körében. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet sokszorosított kiadványa, szerzők és évszám megjelölés nélkül. (Szövegösszefüggés alapján 1998)

¹⁵ Csefkó F. - Pálné Kovács I. - Tasnádi P.: A kisebbségi önkormányzatok működésének országos tapasztalatai. MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézete, 1998, 36. p.

¹⁶ Csefkó - Pálné - Tasnádi: i.m. 49. p.

A családok megoszlása a család összes bevételének összege szerint

10 eFt alatt	1
10-15 eFt	6
15-20 eFt	8
20-25 eFt	5
25-35 eFt	11
35-45 eFt	21
45-60 eFt	25
60 eFt felett	24

A két adatsor összevetése alapján biztonsággal állítható, hogy számos olyan család van, amelyekben az összes jövedelem nagyobbik részét a gyermekek utáni járandóságok teszik ki. Márpedig ezek a járandóságok *elvileg, koncepcionálisan* csak *kiegészítő* jellegűek: az (elméleti) alapfeltételezés az, hogy a család, munkajövedelmei révén, megteremti *normális létalapját*, és a gyermeknevelés többletköltségeihez hárul hozzá az állam (a társadalom). Akkor azonban, amikor a család összes jövedelmének nagyobbik hányadát teszik ki ezek a juttatások, nyilvánvaló, hogy a *család megélhetésének* forrásául szolgálnak. A juttatás így elveszíti eredeti értelmét, elveszíti *kiegészítő, pótlék* jellegét.

Ha mármost a jövedelmekkel kapcsolatos eddigi négy adatsort vetjük össze, akkor azt kell megállapítani, hogy *jelenleg a falusi cigány családok összes jövedelmeinek meghatározóan nagyobb részét a nem munkaviszonyból származó jövedelmek teszik ki*. Ily módon, fogalmazhatunk úgy is, a család, mint egész válik „eltartottá”, a társadalom eltartottjává, ennek minden negatív következményével együtt. (A negatív következmények két legfontosabbika a cigánysággal szembeni averziók növekedése; ezzel a munka második fő részében fogunk részletesebben foglalkozni, és az érintettek mentális állapotának, közérzetének romlása; erről a fejezet végén szólnunk még.)

Rákérdeztünk még az *alkalmi forrásokból* (alkalmi munka, gyűjtögetés, stb.) származó jövedelmekre. (Ld. Melléklet, adatlap 15. kérdés) Az adatsor gyakorlatilag értékelhetetlen: 95 esetben mondták azt, hogy nincs ilyen jövedelmük, vagy havi 1000 Ft alatti összegű. Hárman vallottak 1-2 eFt közötti, és szintén hárman ennél magasabb ilyen jövedelemről. (Az 1992-es vizsgálatban a nincs, vagy 1000 Ft alatti választ 77% adta, 9% mondott 1-2 eFt ilyen jövedelmet, és 14% ennél magasabbat.) Az interjúk adatai ezzel szemben egészen mást mutatnak. A családok jó kétharmadában említették, hogy napszámból, egyéb alkalmi munkákból jutnak nem jelentéktelen (az információk természetéből következően sajnos nem kvantifikálható) jövedelemhez. (Például: „Nyáron jobb, akkor sokat lehet napszámba menni, naponta 1000-1500 forintot adnak.”) Az információk - és a két vizsgálat adatainak - eltérése könnyen értelmezhető. 1992-ben még kevésbé volt elterjedve a „fekete” munka, az *akkori* alkalmi jövedelmek főleg más tevékenységből (csiga- és gomba-gyűjtés, stb.) származtak, amelyekről kérdőíves kérdezéskor is könnyebben nyilatkoztak. Ma már eléggé elterjedt a „fekete” munka (egyik helyszínünkről konkrét, sajnos a dolog természetéből következően nem részletezhető és nem pontosítható információnk van arról, hogy egy helyi vállalkozó többtucat embert - főként cigányokat - foglalkoztat rendszeresen úgy, hogy naponta szállítja őket saját autóbuszán a közeli nagyvárosba fekete munkára), erről viszont a kérdőíves kérdezésben annak ellenére sem nyilatkoztak, hogy a kérdező maga is cigány volt, megbízhattak benne. Az interjú kötetlenebb szituációja megengedte, hogy - főként az idézett inkább csak sejtető, mint határozottan kimondott formában - ezekről a jövedelmekről is szó essék. Ám, mivel viszonylag megbízható *adatszerű* információink a dologról nincsenek, a továbbiakban *számolni* nem tudunk ezekkel a jövedelmekkel, legfeljebb az elemzések során kísérelhetjük meg *számba*

venni meglétüket és hatásait. Azt mindenesetre itt is le kell szögeznünk, hogy az ily módon szerzett jövedelmet, még ha nagysága számottevő is, semmiképpen sem tudjuk *megoldásnak* elfogadni. Sem állampolgárként (a közteherviselés - adózás - megkerülése miatt), sem morálisan (a tartósan végzett „fekete” munka demoralizáló hatása közismert), sem szociálisan (e jövedelmek bizonytalansága és perspektívátlansága - többek között az ez úton meg nem szerezhető nyugdíjjogosultság - miatt).

A jövedelmi viszonyok legfontosabb, összefoglaló mutatója az *egy főre jutó jövedelem*. Ennek adatai, mellé állítva (az alkalmazott intervallum-különbségeknek megfelelően „eltolva”) az 1992-es adatokat:

A családok megoszlása az egy főre jutó jövedelem összege szerint
1992-ben és 1998-ban
(1992-re %-os adatok)

	1992		1998
1 eFt alatt	7		
1-2 eFt között	17	2 eFt alatt	1
2-4 eFt között	44		3
4-6 eFt között	21		6
6 eFt felett	10	6-8 eFt	27
		8-10 eFt	27
		10-15 eFt	32
		15 eFt felett	5

Az adatok, úgy véljük, önmagukért beszélnek. 1992-ben a 6.000 Ft, 1998-ban a 15.000 Ft alatta van a bármilyen számítás szerint kimutatott létminimumnak. Ezen a szinten élt - vegetált? - 1992-ben a falusi cigány családok 90%-a, 1998-ban száz közül 96. Mit lehet ehhez hozzátenni? Mit lehet itt „elemezni”? -

Az *anyagi helyzethez* természetesen a jövedelmek mellett hozzátartoznak a *kiadások* is. A vizsgálat(ok)ban csak a *fix*, „*kötelező*” *kiadásokat* mértük. (Ld. Melléklet, adatlap, 13. kérdés) Ezek ugyanis még viszonylag könnyen „megfoghatók”, abban az értelemben is, hogy az adatközlők be tudnak számolni róluk. A „szabadrendelkezésű” pénzeszközök elköltéséről - amelyekből az élelmiszerek, ruházkodás, stb. költségeit kell fedezni - kevéssé valószínű, hogy akár csak becslés szinten is adatot tudjanak mondani. Nézzük először csupán a kiadások adatait, az 1992-es és 1998-as vizsgálatokból.

A családok megoszlása a fix kiadás összege szerint 1992-ben és 1998-ban
1992-re %-os adatok

	1992	1998
5 eFt alatt	44	35
5-10 eFt között	29	32
10 eFt felett	24	34

Első ránézésre úgy tűnik, mintha a helyzet nem sokat változott volna. De ha meggondoljuk, hogy ez alatt a 8 év alatt az olyan szolgáltatások árai, amelyeket itt a fix kiadások kategóriájába soroltunk (áram, gáz, közlekedés, stb.) mennyit emelkedtek, furcsának vélhetjük, hogy a kategóriák között nincs lényegesen nagyobb eltolódás. Magyarázatot a fix kiadások belső összetételének elemzése és az interjúk adnak.

A fix kiadások között 1992-ben az egyik igen fontos tétel az OTP részletek törlesztése volt. (A családok többségénél szóltak házépítésre felvett kölcsön törlesztéséről, számosan említették tartós fogyasztási cikkek részletfizetését is.) 1998-ban ilyen kiadást csak elvétve

találtunk. Az interjúkból tudjuk, hogy nem azért, mintha nem lennének törleszteni valók, hanem azért, mert *nem tudják törleszteni*. Mi az adatlapon azt kértük, mondják el, milyen *tényleges* fix kiadásai vannak. („Mennyi a család havi fix kiadása”) Akik nem tudják fizetni az OTP részleteket, nem is tüntették fel kiadásként. Ilyen esetben ez tényleg nem kiadás, ámde...

Az igazán érdekes kérdés itt természetesen az, hogy hogyan viszonylanak egymáshoz a család *jövedelmei és kiadásai*.

4. sz. táblázat: A család havi fix kiadásainak összege
a rendszeres jövedelem összegei szerint

	A család rendszeres havi jövedelme								
A család havi fix kiadása	10 eFt alatt	10-15 eFt	15-20 eFt	20-25 eFt	25-35 eFt	35-45 eFt	45-60 eFt	60 eFt felett	együtt
1 eFt alatt	-	1	-	1	1	-	-	-	3
1-2 eFt	1	2	3	1	2	5	-	1	15
2-3 eFt	-	-	1	-	1	-	2	-	4
3-5 eFt	-	2	2	1	2	1	3	2	13
5-10 eFt	-	-	1	-	3	7	12	9	32
10 eFt felett	-	1	1	2	2	8	8	12	34
együtt	1	6	8	5	11	21	25	24	101

Elégé határozott olyan összefüggést lehet látni, hogy a magasabb havi fix kiadás magasabb rendszeres jövedelemmel jár együtt. Miután megnéztük azt is, hogy a fix kiadások összefüggésben vannak-e a család létszámával, az életkori összetétellel, és más demográfiai, illetve település-helyzeti tényezőkkel, és szignifikáns kapcsolatot egy ilyen esetben sem találtunk, arra kell gondolnunk, hogy egészen egyszerűen arról van szó, hogy amely családnak több a rendszeres jövedelme, az *képes* a „kötelező” kiadásokat teljesíteni. *Vagyis a „bevallott” fix kiadások összege nem attól függ, hogy ténylegesen mennyi a család fizetési kötelezettsége, hanem attól, hogy mennyit képes ezekből a kötelezettségekből fizetni.* Úgy látszik, hogy 1992-ben még a családok többsége, ha nehezen, ha panaszkodva is, de kifizette, amit „*muszáj*” volt kifizetni, 1998-ra a helyzet annyiban változott, hogy sok család már nem is számol ilyen kötelezettségeivel, mert úgysem tudja teljesíteni.

Megerősíti ezt a következtetést egy sajátos mutatónk adatainak alakulása, amelyet *jövedelem/kiadás mutató*-nak nevezhetünk. Egy olyan viszonyszámot képeztünk, amely véleményünk szerint jó összefoglaló mérőszáma a család anyagi (jövedelmi) helyzetének. A család összes (bevallott) bevételét osztottuk a fix kiadások összegével. Itt azonban még az adatok bemutatása előtt érdemes maguknak az arányszámoknak a belső tartalmáról szólni.

Ha az arányszám 1,0 alatt van, ez azt jelenti, hogy a családnak több a kötelező, fix kiadása, mint a (bevallott) összes jövedelme. Ebben az esetben a családnak - elvileg, a kötelező kiadások maradéktalan teljesítése esetén, és ha jövedelem ténylegesen akkora, amennyit mondtak - egyáltalán nem marad megélhetésre pénze. Hogy mégis *élnek* valahogy, csak a már be sem vallható „fekete” jövedelmeknek, vagy más nem legális megélhetési forrás igénybevételenek köszönhető. Ez megítélésünk szerint a szó legteljesebb értelmében vett *nyomorszint*. Az 1,0-2,0 közötti mutató érték, a fentebb látott jövedelmi adatok tükrében, még mindig erőteljesen *szegénységi szint*. Itt ugyanis az összes jövedelem legfeljebb másfél-kétszerese a „kötelező” kiadásoknak, annak fele-negyede marad megélhetésre. A modális értékekkel számolva (4-5 tagú család, 50 eFt körüli összes jövedelem) ez olyasmit jelent, hogy ennek a 4-

5 tagú családnak 25-30 eFt-ja marad a megélhetésre; egy főre 5-8 eFt. Alappal mondhatjuk ezt szegénységnek. A 2,0-3,0 közötti mutató - az összes jövedelem két-háromszorosa a fix kiadásoknak - jelzi adott jövedelmi viszonyok mellett a *tisztes, konszolidált szegénység szintjét*. A 3,1 feletti arányszám esetén pedig már nagyjából elfogadható életszínvonalra is lehet gondolni. Ennek fényében nézzük az 1992-es és 1998-as adatokat:

A családok megoszlása a jövedelem/kiadás mutató szerint
1992-ben és 1998-ban
1992-re %-os adatok

jövedelem/kiadás mutató értéke	1992	1998
1,0 alatt	5	2
1,1-2,0 között	20	6
2,1-3,0 között	16	12
3,1 felett	58	79

Itt megint azt látjuk, *mintha* a mutatóval mért anyagi-jövedelmi helyzet az elmúlt 8 évben javult volna. De utalnunk kell arra, amit fentebb a fix kiadások belső szerkezetének, illetve az interjúk információinak alapján mondtunk: erős valószínűséggel állíthatjuk, hogy a fix kiadások, a *kötelezettség szintjén*, valójában nem csökkentek, csak fizetésük vált reménytelenné. Az egy főre jutó jövedelem elemzésekor pedig megmutattuk, hogy a családok kilenczede (1998-ban még ennél is nagyobb hányada) a létminimum alatti egy főre jutó jövedelemmel rendelkezik. A változás tehát csak annyi, hogy 1992-ben még a családok fontosnak tartották *megélhetésük rovására is* teljesíteni fizetési kötelezettségeiket, 1998-ra eljutottak a „nem érdekel az OTP, inkább a gyereknek adok enni” álláspontjához. (S bár az *elemzőnek*, úgy mondjuk, nem feladata az *ítélkezés*, annyit azért el kell mondania, hogy hajlamos akceptálni ezt az álláspontot...)

Fontos azonban az anyagi-jövedelmi viszonyokkal kapcsolatban még megjegyeznünk, hogy az elmúlt években a cigányság körében is erős *polarizáció* ment végbe. Az 1992-e vizsgálat alapján még ezt lehetett írni: „...a cigányságon belüli *polarizáció* az aktuális jövedelmi viszonyok tekintetében kisebb mérvű,... igazán magas jövedelmekkel nem találkoztunk. (Lehetséges, hogy igazak a ‘milliomos cigányokról’ szóló szöbeszéddek, ezek azonban egészen biztosan nem a falvakban élnek.)”¹⁷ 1998-ban már, mind interjúink tanúsága, mind személyes tapasztalataink alapján elmondható, hogy a falvakban (is) élnek „milliomos” cigányok. (Az egyik vizsgált faluban a falu orvosával - aki vagy harminc éve praktizál ott, ismeri települését - vettük számba a „vagyon elítelt”, és állapítottuk meg, hogy a falu öt leggazdagabb embere közül - akik a szó teljes értelmében *tényleg* nagyon gazdagok; mondjuk pl. a Mercedes évenkénti cseréje nem gond - legalább négy, de lehet, hogy mind az öt cigány vállalkozó. Más vizsgált falvakban is volt módunk találkozni igazán gazdag cigányokkal is.) Komoly kérdés, hogy ez a jövőben a cigányságon belüli *elkülönüléshez* fog-e vezetni? Láttunk jeleket erre is, arra is. Láttunk jelet arra is, hogy a meggazdagodott cigány vállalkozó *felelősséget érez* a többi cigány iránt, és többféle módon igyekszik segíteni nekik. És láttunk jelet arra is, hogy valaki gazdagságát a *cigányságból való kiemelkedésre* igyekszik felhasználni, és a „többieket” tehetetlennek, munkakerülőnek bélyegzi. A cigányság már ma sem egységes társadalmi csoport (valószínűleg sohasem volt az, legfeljebb arról van szó, hogy a polarizáció erősödik), mindenfajta politikának, lett légyen szó szociálpolitikáról, kisebbségi politikáról, vagy bármi másról, *ezzel* helyzettel kell számolnia.

¹⁷ Bánlaky, i.m. 55. p.

Az anyagi helyzettel kapcsolatban végül véleményt kértünk arról, hogy a megkérdezettek szerint „...a család anyagi helyzete az elmúlt 5-6 évben javult, vagy romlott?” (Ld. Melléklet, adatlap, 16. kérdés) A vélemények: 3-an mondták azt, hogy anyagi helyzetük javult, 9 válaszoló véleménye szerint nem változott, és 88 megkérdezett szerint romlott családjuk anyagi helyzete. Az e fejezetben bemutatott adatok alapján hajlamosak vagyunk nagyjából-egészéből elfogadni ezt a véleményt. -

2.4. Családi gazdálkodás és életmód-mozzanatok

Előre kell bocsátanunk, hogy itt valóban csak *mozzanatok*ról lesz szó. A vizsgálatban, nem ez lévén fő kérdése, csak néhány erre vonatkozó kérdést tettünk fel, inkább csak *jelzendő* egy-két problémát. Elemzésünk tehát nem követ szoros logikai rendet; az egyes mozzanatokat önmagukban mutatjuk meg.

Elsőként, falusi családokról lévén szó, azt érdemes megnézni, hogy milyen *házkörüli - termelő - gazdálkodást* folytatnak? Nyilván ennek egyik alapfeltétele a gazdálkodásra alkalmas földterület. (Ld. Melléklet, adatlap, 19. kérdés) Az adatok:

A családok megoszlása a rendelkezésre álló, művelésre
alkalmas földterület szerint

nincs művelhető földterülete	13
100 négyszögölnél kevesebb	74
101-200 négyszögöl	6
201-500 négyszögöl	2
501 négyszögölnél több	-

(6 családról nincs adat)

Ezek a „földtulajdoni” viszonyok érthetővé teszik, hogy jelentősebb volumenű termelést családjaik nem folytatnak. *Ár*termelést semmiképpen: kérdeztük azt is, hogy, ha termelnek egyáltalán valamit, eladnak-e abból? Ilyen válasszal egyetlen eggyel sem találkoztunk. A *saját szükségletre* termelés is igen csekély, sok családban egyáltalán nem foglalkoznak ezzel. Nem csodálható: önálló ház esetében - és láttuk, családjaik lakása többségében ilyen - a 100 négyszögölnél kisebb terület éppen csak az *udvar* nagyságrendje, ahol hely kell a közlekedésre, tüzelő tárolásra, effélére, konyhakertnek már fizikailag nincs helye. Ahol mégis van valamennyi termelés, babot, borsót, esetleg krumplit termelnek, azonban ezekből is inkább csak *kiegészítő* mennyiséget: az interjúkból tudjuk, hogy a család teljes szükségletét, akár csak egy-egy termékből is, saját termelésből csak elvétve tudják kielégíteni.

Holott, jegyezzük meg közbevetőleg, a termeléshez szükséges *tudás* sokuknál minden valószínűség szerint megvan: elég sokan dolgoztak korábban termelőszövetkezetben¹⁸, nyilván a legalapvetőbb agrotechnikai eljárásokat megtanulták. Erre (is) építhettek azok a programok, amelyek a falusi cigányság földhöz, termelési feltételekhez jutását célozták meg.¹⁹ A tanulmány a legjelentősebb három programnak az *Autonómia Alapítvány* programjait (amelyek a

¹⁸ Ld. Mészáros Árpád - Fóti János: A cigány népesség jellemzői Magyarországon, Stat. Szle., 1996/11., adataik szerint 1990-ben az aktív kereső cigányok 21-25%-a az agrárgazdaságban dolgozott; vélhetően a *falusi* cigányok körében az arány még magasabb volt.

¹⁹ A programokról korrekt elemző összefoglalást ld. Mezőgazdasági programok a cigányság körében; korábbi lábjegyzetben hivatkozott tanulmány.

legkorábban, már 1990-ben indultak), a *Népjóléti Minisztérium szociális földprogramját* (1993-ban indult), és a *Magyarországi Cigányokért Közalapítvány* 1996-ban indult programjait tartja.²⁰ A programok jelenleg mintegy 7-8 ezer családra terjednek ki, a programok által támogatottak megoszlása: 61% a szociális földprogramban, 22% az MCK programjaiban, 17% az Autonomia Alapítványtól kapott támogatást.²¹ Noha a tanulmány e programokat jelentősnek tekinti, értékelése differenciáltabb: ezekben általában „A tenyérnyi cigánybirtokokon egyszerű és a családi igényekhez, aktivitáshoz igazodott a termelési szerkezet és színvonal. ... A családok nagyobb hányada ... megelégszenek azzal a pár zsák burgonyával, kukoricával, ami önfogyasztásuk egy részét fedezi.” A programok hatékonyságáról pedig ezt írják: „Tapasztalataink szerint ilyen eredményesnek, akár sikeresnek is minősíthető program kevés van, *arányuk 10-15% lehet.*” (Szerzők kiemelése.)²² Úgy látszik tehát, hogy a mezőgazdasági termelés a falun élő cigány családok többsége számára egyenlőre nem jelent komolyabban számba vehető kivezető utat.

Egy kevéssel nagyobb volumenű az *állattartás*. (Ld. Melléklet, adatlap, 21. kérdés) Itt „csak” 65-en mondták azt, hogy nem tartanak semmilyen haszonállatot, 11-nél szerepel szárnyas, 20-nál szárnyas és számosállat (disznó) saját fogyasztásra, és 1 család nevel eladásra is állatot. Ez is nagyon kevés, de ez sem lehet meglepő: ha nincs föld, ahol - legalább részben - meg lehet termelni a takarmányt, képtelenség állatot tartani, hiszen a kevés jövedelemből még takarmányt is vásárolni lehetetlenség.

A falusi cigány családok gazdálkodásában tehát a saját szükségletre termelés jelenleg gyakorlatilag nem játszik szerepet. Az interjúk alapján azonban állíthatjuk - és itt az 1992-es vizsgálatban leírt²³, másutt mások által is megfogalmazott véleménnyel is vitatkozunk -, hogy ennek nem elsősorban az az oka, hogy a cigányok nem értenek a termeléshez, és az sem, hogy nem *akarnak* ezzel foglalkozni, hanem *a minimális objektív feltételek hiányoznak*. Ez viszont azt is jelenti, hogy az olyannyira szükséges koncepcionális munkahely - munkalehetőség - teremtő programok kidolgozásakor a mezőgazdasági tevékenység iránti hajlandósággal, és a szükséges (minimális) szakértelemmel, mint *humán erőforrással* számolni lehet.

A kiadások struktúrájának egy elemeként azt néztük, hogy hogyan szerzik be a szükséges ruhaneműeket. (Ld. Melléklet, adatlap, 25. kérdés) Megnéztük természetesen azt is, hogy a beszerzés módja összefüggésben van-e más tényezőkkel, így az egy főre jutó jövedelemmel, családösszetétellel, stb. Érdemi összefüggést egyetlen esetben sem találtunk, ami a következő adatok ismeretében nem is igazán meglepő. A „megvesszük a boltban” választ mindössze hatan jelölték meg, használt ruhát 14 család vásárol, „ajándékba, segélyként kapunk ruhát, cipőt” 8 válaszoló szerint, és a legtöbben, 72 azt mondták, hogy „megvesszük valamelyik olcsó piacon”. Az utóbbi évtizedben elterjedt „olcsó piacokon” való vásárlás tehát, úgy látszik, beépült a falusi cigány családok *vásárlási szokásrendszerébe*.

Az életvitel egyik kiemelkedően fontos elemének tartottuk, hogy *hogyan étkeznek* a család-jaink. (Ld. Melléklet, adatlap, 22. és 23. kérdés) Először azt nézzük, hogy milyen gyakran esznek otthon főtt ételt. 2 családban főznek naponta többször is, a legtöbben, 71 család, naponta egyszer főznek meleg ételt, 18 családban nem mindennap, de hetente többször, és 5 családnál mondták azt, hogy ennél ritkábban van főzés. Ezek még önmagukban nem volnának

²⁰ I.m. 5. p.

²¹ i.m. 5.-6.p.

²² I.m. 16. És 55. p.

²³ Ld. Bánlaky i.m. 58. p.

nagyon rossz arányok, ámbar nem tudjuk, hogy a leggyakoribb egyszeri meleg étel mellett hogyan néz ki a többi étkezés (ha van...), és azért a 23 nem mindennap főző családot is nagyon soknak tartjuk. Ez ugyanis azt is jelentheti, hogy a családoknak - benne a gyerekeknek! - csaknem negyede nem jut minden nap főtt ételhez, de gondolhatjuk - remélhetjük legalább... - azt is, hogy közülük többen iskolában, vagy más közétkeztetésben mégis csak esznek meleg ételt. Ez utóbbira utalhat, hogy egy másik válasz-sorban (ld. Melléklet, adatlap, 24. kérdés) 51-en mondták azt, hogy a gyermek(ek) étkeznek az iskolában (óvodában) úgy, hogy ők fizetik a térítést, még 3 család gyermekeinek az önkormányzat fizeti az iskolai (óvodai) étkezést, és 19 válaszoló szerint azért nem étkeznek az iskolában (óvodában), mert nincs rá szükség, otthon tudnak rendesen étkezni. Mármint arra (is), hogy mit jelent az otthoni „rendes étkezés”, választ kapunk, ha megnézzük, hogy *mit főztek az utóbbi (a megkérdezés előtti) 3 napban*. Néhány tipikus felsorolás:

- zöldbab, krumpli, káposzta
- bableves, krumpli, lecsó
- bab, krumpli, rántott leves
- pörkölt, paprikás krumpli, lecsó
- krumpli, bab, gomba (hetente egyszer hús)
- káposztás tészta, bableves, gomba
- lecsó, rántott hús (csak a gyerekeknek), nokedli, paprikás krumpli

És a teljes kigyűjtés, kommentár nélkül:

A 101 adatlapon összesen 314 étel említése szerepel. (Szerepel még 3 esetben vajaskenyér, zsíros kenyér is, nem tudni, miért jelölték ezt *meleg étel*-nek; a feldolgozásból természetesen kihagytuk.) A legtöbb esetben 3, ami azt jelenti (három nap ételeit kértük), hogy abszolút domináns az „egytálétel”; akkor is, ha az leves. A negyedik említett étel gyakran egészen bizonyosan „kísérő”: pl. a vakaró (cigánykenyér, bodag), ami lisztből, vízből sóból készült massa, platnin megsütve. Az ételek listája, az említések gyakorisága szerint (a húsfélék kiemelve):

bab, zöldbab, bableves	60 említés
leves (krumplileves, rántott leves, stb.; legtöbbször csak „leves” megj.)	34
(húsleves)	(3)
lecsó	32
paprikás krumpli	31
tészta (krumplis, káposztás, mákos, stb.)	28
borsó (többnyire leves)	22
krumpli (további megjelölés nélkül)	21
nokedli (többnyire további megj. nélkül)	19
<i>pörkölt</i>	15
főzelék (további megjelölés nélkül)	10
vakaró („cigánykenyér”, bodag)	8
gomba	7
<i>sült hús</i>	4
<i>rántott hús</i>	4
<i>fasírt</i>	3
<i>hús (további megjelölés nélkül)</i>	2
<i>töltött káposzta</i>	2
<i>sült szalonna</i>	1
<i>csirke szárny</i>	1

<i>hurka</i>	1
palacsinta	1
bukta	1
rakott krumpli	1
paradicsom (?)	1

Tehát 314 említés, ebből *húsféle* 32.

A következő adatnak logikailag nem itt volna a helye, azért tettük ide, mert talán ezek az adatok is segítenek megérteni a cigány családok *saját helyzetüket illető megítélését*. Azt kérdeztük (ld. Melléklet, adatlap, 15. kérdés), hogy „Véleménye szerint a család anyagi helyzete az elmúlt 5-6 évben javult, vagy romlott?” A válaszok megoszlása, a kérdőívben megadott válasz-változatok szerint:

javult	1
romlott	99
nem változott	-

(1 megkérdezett nem válaszolt.)

Ők így érzik...

A kérdőív végén, szokás szerint, feltettük még azt az obligát kérdést is (amire általában nem szoktak válaszok érkezni), hogy „Akarna-e még valamit elmondani helyzetükkel, megélhetésükkel kapcsolatban?” Ezúttal a 101 kérdőívből 99-en volt válasz erre a kérdésre. Többnyire felsorolás, általában 2-3 dolgot említettek. Néhány jellemzőt ezúttal is idézünk:

- munkalehetőség, jobb lakásviszonyok, olcsóbb eü. ellátás
- munkahely, olcsóbb gyógyszer
- állandó munkahely, a gyerekek taníttatásához több segítség
- munkahely, rendezett lakásviszonyok, a gyerekeket nem tudják taníttatni
- tanulási lehetőségek támogatása, biztos munkahely
- olcsóbb árak, nagyobb támogatás a fiataloknak
- (nem jellemző, egyedi, de érdekes) Nincs problémájuk. Annak örülnének, ha a vállalkozásuk továbbra is sikeres lenne.
- Munkahely kellene, csak az oldaná meg a cigány helyzetét.
- *Létezni csak munkahellyel lehet, és nem segélyekből, akármennyi is az.*

Itt csak a leggyakrabban említett kategóriákat emeljük ki. Messze a leggyakoribb a *munka, munkahely, munkalehetőségek szükségességének* említése: összesen 71. A *jobb lakás, lakáshoz jutás segítése* és hasonló 39 esetben fordulnak elő. *Olcsóbb egészségügyi ellátást, gyógyszereket* 26-an tartottak fontosnak említeni. 17 esetben pedig az *iskoláztatás segítése* szerepel valamilyen formában. Nagyon fontosnak tartjuk külön kiemelni, hogy *több segély, több családi pótlék, több közvetlen anyagi támogatás* óhajta *egyetlen egy esetben szerepel* a válaszokban. („olcsóbb megélhetés, több támogatás”) Ezzel szemben áll a 71 munkahely. Ha feltesszük is, hogy maga kérdezési szituáció pozitívabbra, „elvárás-szerűbbre” hangolta a válaszokat (noha a kérdés *nyitott* volt, és nem készített határozottan az egyáltalában való válaszadásra sem), ez az adat akkor is erőteljesen megkérdőjelezi azokat a véleményeket (mondhatjuk így már nyugodtan: azokat az *előítéleteket*, amelyek szerint a cigányok lusták, nem akarnak dolgozni. (Erősíti következtetésünket, hogy a válaszokban több esetben megjelent a *hitel*, mégpedig kifejezetten *termelés elindítását lehetővé tevő hitel* szükséglete.)

A kérdőív adatai, interjúink, interjúzás közben szerzett személyes tapasztalataink alapján állítjuk: *akarnak* dolgozni, *munkából* akarnak megélni, csak legyen általuk elérhető munka. Ez lehet a „cigánypolitika” (egyik) kiindulási alapja.

A válaszok megoszlása ezeken túl még egy dologra hívja fel a figyelmet. Az olcsóbb egészségügyi ellátás, olcsóbb gyógyszerek viszonylag gyakori (26) említése, azt sejteti, hogy nem csekély problémák lehetnek a faluban élő cigányok *egészségi állapotával*. Jelen vizsgálat erre a kérdésre nem tért ki, de sejtésünket alátámasztja Dr. Szirtesi Zoltán korábban már hivatkozott könyve. Az első fejezetben ezt írja: „A magyarországi cigányok átlagosan kb. 10-15 évvel kevesebb ideig élnek, mint az országos átlag.” És másutt: „Egy *Szeged-Kiskundorozsma* városrész cigány telepén készült felmérés jól mutatja a népcsoport katasztrofális egészségi állapotát.”²⁴ Azt gondoljuk, nagyon fontos volna országos vizsgálatot szervezni a cigányság egészségi állapotának pontosabb megismerésére. -

Áttekintve ebben s az előző fejezetekben a falusi cigányok élethelyzetét, anyagi viszonyaikat, életvitelük néhány mozzanatát, fel kell tennünk most már a kérdést:

És akkor hogyan, milyen *megélhetési stratégiákkal* élnek a cigány családok?

2.5. A megélhetési stratégiákról

Szuhay Péter tanulmányában²⁵ azoknak a *lehetséges tevékenységeknek* a felsorolását adja, amelyek nem a társadalmilag szervezett munkamegosztás részei (nem „hivatalos” munkák), és amelyek lehetővé teszik a megélhetést. Ezek:

- a./ Gyűjtögetés - zsákmányolás: vadon nőtt termények, gyógynövények, stb. gyűjtése, csiga-gyűjtés, hörcsögölés, szemétből guberálás.
- b./ Böngészés, meزgerelés: a betakarítás után a földön maradó termények összegyűjtése.
- c./ „Szedd magad!” akció: felszabaduló gyümölcsösökben a maradék leszedése és esetleg értékesítése.
- d./ Alkalmi és bér munka: bármilyen napszámban, vagy más módon, hivatalos bejelentés nélkül végzett munka.
- e./ Szolgáltatás: meszelés, tapasztás, szoc. pol.-os lakásépítésben közreműködés, fuvarozás, stb.
- f./ Ipari termelés: teknő- és egyéb faáru készítés, kosárfonás, téglavetés, stb. nem „hivatalos” (iparengedélyes) formában.
- g./ Mezőgazdasági termelés.
- h./ Kereskedelem.
- i./ „Banki” tevékenység: lényegében magán-kölcsön nyújtás uzsorakamatra.
- j./ Szociális ellátás: idős nyugdíjasok befogadása és ellátása nyugdíjuk fejében.
- k./ Közvetítői tevékenységek.

²⁴ Dr. Szirtesi Zoltán: A cigányság egészségügyi helyzete, 13. p. 20. p.

²⁵ Szuhay Péter: Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében; in: A cigányok Magyarországon, Budapest, 1999, MTA, 139-163. p.

Vizsgálatunkban e tevékenységek többségével mi is találkoztunk, főként az interjúkban beszéltek róluk. Úgy gondoljuk azonban, ezek *egyes* tevékenységek, mégpedig mindegyikük valamilyen *jövedelemszerző* tevékenység. A *megélhetési stratégia* több ezeknél.

Felfogásunk szerint a megélhetési stratégia *egy terv, elgondolás, valamilyen összetett cselekvési algoritmus kidolgozása arra nézve, hogy adott feltételek között hogyan lehet biztosítani a család megélhetését*. Ennek természetesen részét képezik a Szuhay Péter által összefoglalt jövedelemszerző tevékenységek, illetve azok közül az adott család számára hozzáférhető is, de részét képezik a *költség-racionalizálás*ra (költségek csökkentésére) vonatkozó elképzelések, a *fogyasztási szerkezet átalakítása*, a *családi munkamegosztás újra-strukturálása*, valamint esetenként az *értékrend átstrukturálása* is.

Vizsgálatunk adatai még nem elegendőek ahhoz, hogy a falusi cigányok megélhetési stratégiáinak tipológiáját megalkossuk. Jelenleg még néhány fontosnak tűnő elemet tudunk csak kiemelni.

A *jövedelemszerző* tevékenységekkel kapcsolatban már több korábbi vizsgálat megállapította, hogy igen nagy jelentősége van a „fekete” gazdaságban végzett munkának. Új fejleménynek látjuk az e tevékenységek egy részének igen fejlett (informális) *megszervezettségét*. A munkát vállaló gyakran már nem maga keresi meg a munkaadót, hanem erre specializálódott közvetítők révén jut munkához. (Pl. olyan formában - korábban már utaltunk erre -, hogy a közvetítő saját járművével akár 100-150 km távolságra is naponta szállít munkásokat. A napi bér ilyenkor - több interjú egybehangzó adata szerint - 1000-1500 Ft, a „vállalkozó” a munkaadótól általában ennek kétszeresét veszi fel.) Ugyancsak új fejleménynek látszik a (mezőgazdasági) *napszám* újra-terjedése. A régi-új kis és középbirtokosoknak újra szüksége van idegen (nem családi) élő-munkaerő időszakos alkalmazására.

Más jövedelemszerző tevékenységek jelentősége csökkenni látszik. Így például a böngészés-mezgerelés a nagyüzemi táblák fogyása miatt: a kisüzemi parcellákon a tulajdonos gondosabb betakarító munkája után nemigen marad összegyűjteni való. A gyűjtögetés-zsákmányolás a felvásárló rendszerek összeomlása miatt veszített jelentőségéből. A falusi cigányok által nyújtható szolgáltatások iránt a kereslet csökkent: az általános életszínvonal-romlás miatt azok is, akik eddig igénybe vették ezeket, igyekeznek maguk elvégezni, amit lehet.

Átalakulóban van tehát a lehetséges jövedelemszerző tevékenységek rendje; annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a falusi cigány családok jelentős hányadában *a különböző jellegű és szervezettségű „fekete” munkák szervesen beépülnek a tevékenységszerkezetbe*, a család megélhetését döntően az ilyen munkákra alapozzák. A megélhetési stratégiába beépül az ilyen munkák megszerzésének szükséglete.

A *költség-racionalizálásnak* (költségek csökkentése) és a *fogyasztási szerkezet átalakításának* is viszonylag új módozataival találkoztunk. Az egyik ezek közül a „kötelező” fizetnivalók nem-fizetése. (Kérdés persze, hogy ez „racionalizálás”-e? A szó valódi értelmében biztosan nem, hosszabb távú irracionalitása nyilvánvaló. Egyes esetekben azonban a cigány - és persze a velük azonos élethelyzetben lévő nem cigány - családok számára is kikerülhetetlen kényszer-„intézkedés”.) Láttuk, hogy gyakorivá vált az OTP törlesztő részletek nem fizetése, gyakori a közüzemi számlák kiegyenlítésének halasztása is, és, sajnos, ebben a kategóriában gyakorivá vált az is, hogy nem fizetik (nem tudják fizetni) az iskolás gyermek napközijét, étkeztetését.²⁶ A költség-csökkentés másik, immár megélhetési stratégiába szervesített eszköze a ruházatközlési kiadások csökkentése. (Ld. fentebb.) Hasonlóképpen az étrend-alakítás

²⁶ Bővebben szól erről az „A gyermekvédelmi támogatás hatékonysága a hátrányos helyzetű cigány gyermekek problémáinak megoldásában” c. vizsgálati zárójelentés; Népjóléti Minisztérium Család-Gyermekek és Ifjúságpolitikai Főosztály, 1998

is. (Ld. ezt is fentebb.) Ez utóbbiak alapján azt mondhatjuk, hogy a megélhetési stratégiák szerves részét képezi a *szükséglet-kielégítés szintjének szisztematikus (átgondolt, megtervezett) csökkentése*. Bizonyos értelemben ide tartozik a családok jelentős részének „gazdálkodásába” szervesen beépült *tartozás-cirkuláció*. Ez azt jelenti, hogy a boltban hitelbe vásárolnak, amikor pénzhez jutnak, először kiegyenlítik a tartozást (és bevásárolnak eltartható alapanyagot - lisztet, zsírt, stb. - amennyit lehet), ezzel azonban nagyjából el is fogy pénzük, és a következőkben ismét hitelbe vásárolnak.

A *családi munkamegosztás átstrukturálásával* első sorban azokban a családokban lehetett találkozni, amelyekben a férfi - hosszabb, esetleg több évtizedes folyamatos munkaviszony után - munkanélkülivé lett. Nem általános, de megfigyelhető volt több esetben is, hogy ilyen családban a hagyományos tevékenységszerkezet (a férfi végzi a kereső munkát, az asszony ellátja a háztartást, a gyerekek - sok gyerek! - ellátását) úgy módosult, hogy a „fekete” munkát az végzi, aki éppen talál ilyet (tehát, ha női munkára van igény, akkor az asszony megy napszámba), és az otthon lévő felnőtt - adott esetben a férfi - látja el a családot. *Fellazulnak* tehát a családi munkamegosztás kötött szerepei, a megélhetési stratégia része éppen a *családi munkamegosztás szerepeinek tudatos labilizálása* lesz. („Mostanában nincs olyan, hogy ez asszony dolga, ez meg nem. Aki bír, megy pénzt keresni, ha lehet, aki nem, csinálja a többit.”)

Az *értékrend átstrukturálódása* többféle motiváció, attitűd részleges vagy teljes átalakulását jelenti. Az egyik a *munkához való viszony*. Korábban - az 1992-es vizsgálatban ez még tetten érhető volt - kezdett a cigányok körében is kialakulni valamiféle elvárás a munka *minőségével*, vagy legalábbis egy nem akármilyen jövedelmezőségével kapcsolatban. (*Akármilyen* munkát *akármennyiért* már nem akartak elvállalni.) Az adatlap záró-kérdésére adott, fentebb bemutatott válaszok, meg az interjúkban elhangzottak azt mutatják, hogy ez az attitűd (ez a munka-érték) az elmúlt években módosult: alapkritérium az *állandóság* lett. Bármilyen munkát gyakorlatilag bármennyiért hajlandók lennének elvállalni, ha az fix jövedelmet, állandó munkaviszonyt jelent.

Egy másik érték-alakulás a *tanuláshoz való viszony* módosulása. A korábbi évtizedek csökkenése után az elmúlt évtizedben újra növekedni kezdett a cigány fiatalok körében a 8 általánost el nem végzők aránya.²⁷ Ennek részben anyagi okai vannak: a családok nem tudják biztosítani a tanulmányok minimális költségeit sem. Jelentősebbnek látszik azonban az, hogy a szülők és a gyermekek egyaránt úgy vélik, hogy nincs értelme a tanulásnak, úgysem tud a fiatal munkához jutni.

És van az érték-alakulásnak meglehetősen kényes mozzanata is. Kommentár nélkül egy interjú-részlet: „Én eddig életemben nem loptam, nem raboltam. Ha másként nem lesz, ha a gyerekek éhes lesz, én, kimondom magának, lopni fogok, nem szégyellem.” (4 gyerekes fiatal asszony, férje 5 éve munkanélküli.) (Itt említünk meg egy módszertani jellegű tapasztalatot. Több interjúban találunk az előzőhöz hasonló megfogalmazást, de több interjúban találunk kifejezetten-kimondottan a lopás útján történő élelemszerzésre vonatkozó „vallomást” is. Mint jeleztük, az interjúkat négyen készítettük. Az egyik - szociális képzésben részt vevő tanítványunk - fiatal cigány lány volt. Az utóbbi fajta „vallomások” kizárólag az ő általa készített interjúkban fordulnak elő. *Neki* elmondták. -))

A megélhetési stratégiák tehát *változóban vannak*. A cigányok - mint már annyiszor, és éppúgy, mint a hasonló helyzetben lévő nem cigányok - alkalmazkodnak a változó körülményekhez; ezúttal a nehezedő körülményekhez a stratégia „*szigorításával*”. Szükséges volna a stratégiák lehetséges típusainak felrajzolás érdekében kiterjedtebb kutatást szervezni. -

²⁷ Vizsgálati helyszíneink iskoláinak adatközlése.

3. Cigányok és nem-cigányok viszonyának alakulása, előítéletek

3.1. Az előítéletekről általában

A kutatás során arra kerestünk választ, hogy a rendszerváltást követő években történt-e változás a cigányok és nem cigányok viszonyrendszerében, illetve kíváncsiak voltunk arra, hogy a társadalmi változások, a nagy arányú munkanélküliség, egyes társadalmi rétegek lecsúszása, illetve elszegényedése, valamint a nagymértékű társadalmi rétegek között kialakult egyenlőtlenség hogyan hatott a cigánysággal szembeni előítéletesség alakulására?

A kisebbségekhez való viszony egyik fokmérője a társadalom lelkiállapotának. Klasszikus szociálpszichológiai felfogás szerint az elszegényedés, a kilátástalanság érzése, a deprivált állapot, a nagy mértékű munkanélküliség arra hajlamosítják a társadalom érintett részét, hogy frusztrációs állapotukban felgyülemlett indulataikat valamilyen kisebbségre vetítsék ki, a kisebbségben pedig bűnbakra, súlyos problémáik okozójára leljenek. Különösképpen így van ez, amikor nagyobb társadalmi csoportokat, közösségeket, ill. rétegeket érnek traumák, meg-rázkódtatások. Ezek a történések felerősítik a már meglévő bűnbakképzési mechanizmusokat, és ez bizonyos kisebbségek szervezett diszkriminációjába, üldöztetésébe csaphat át. A jelenséget Bibó politikai hisztériának nevezi. Allport az előítélet című művében vizsgálja, hogy hogyan alakulhat át a szóbeli előítéletesség bizonyos társadalmi feltételek között a kisebbségek diszkriminációjává fizikai üldözésévé, vagy akár teljes megsemmisítésükké.

Erős Ferenc 1994-es előítélet vizsgálatában²⁸ öt fokú „rokonszenv-ellenszenv” skálát használt, arra kérte a megkérdezetteket, hogy osztályozzanak különféle külcsoportokat. A legellenszenvesebb póluson a cigányok jelennek meg a bőrfejük, a homoszexuálisok és a kábítószeresek társaságában.

Egy másik, 1995-ös vizsgálatuk²⁹ kérdőívében megkérdezték a mintában szereplőket, hogy a felsorolt csoportok közül melyeknek tagjaival engedné gyermekét barátkozni, és ha engedné, kiket engedne lakásában meghívni vendégségbe? A csoportok a hazai lakosság többsége számára külcsoportot jelentenek. (Deviancia, etnikum, vallás, külföldi állampolgárság) A vizsgálat eredményéből kitűnik, hogy a különféle deviánsok csoportjait valamint a cigányokat a fehértől elütő bőrszínűeket, valamint a románokat is kevésbé szeretnék gyermekeik társaságában látni.

Mindkét vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a legelutasítottabb társadalmi kisebbségi csoport ma Magyarországon a cigányság.

Az említett vizsgálatban cigányellenesség skálát is alkalmaztak, melyből kitűnt hogy a diszkrimináció általános megfogalmazása a cigányokkal szemben is viszonylag nagyfokú elutasításra talál („a cigányokat teljesen el kell különíteni a társadalom többi részétől, mivel képtelenek az együttélésre”) Kisebb az ellenkezés a hátrányos megkülönböztetéssel szemben, ha valami konkrét interakciós szituációról van szó („csak helyeselni lehet, hogy vannak még olyan szórakozó helyek, ahová a cigányokat nem engedik be.”) Még kisebb az ellenkezés, ha a

²⁸ Erős Ferenc: Etnicitás és identitás - a cigányellenesség dimenziói a mai magyar társadalomban. In: Megismerés, előítélet, identitás; szerk.: Erős Ferenc, Új Mandátum könyvkiadó 1998, 237.-247. p.

²⁹ U. ott

hátrányos megkülönböztetés valamilyen áldemokratikus formában jelenik meg („mindenkinek joga van arra, hogy a gyermekét olyan iskolába járassa, ahol nincsenek cigány gyerekek.”) Hasonló összefüggések találhatók a pozitív diszkriminációt tartalmazó kijelentéseknél. A cigányok előnyben részesítése *általában* nem számíthat egyetértésre, azonban ha a támogatási forma konkrét („az országnak áldoznia kéne arra, hogy a cigányok anyanyelvükön is tanulhassanak, ha akarnak”), az már elfogadhatónak látszik a megkérdezettek körében. A vizsgálati anyagban kiugróan magas az egyetértés a hagyományos negatív sztereotípiákat tartalmazó kijelentésekkel. („a cigányok nem dolgoznak, vérükben van a bűnözés”)

Lázár Guy a felnőtt lakosság nemzeti identitásáról és a kisebbségekhez való viszonyáról szóló tanulmányában³⁰ kimutatta, hogy a cigányokkal szembeni ellenséges viszony lényege, hogy a kisebbség kulcsoportként jelenik meg az emberek többsége számára, olyan kulcsoportként, mely főként negatív referencia csoportként szolgál.

Lázár Guy összehasonlító adatokkal bizonyítja, hogy 1988 és 1992 között Magyarországon valójában mérséklődött a cigányellenesség. Ezek szerint nem állíthatjuk, hogy a rendszerváltást követő társadalmi feszültségek egyre erősödő bűnbakkeresési mechanizmusban csapódnának le. A vizsgálatot alátámasztja egy holland szociológus, Koos Postma tanulmánya is, amely a magyarországi rendszerváltás és az előítéletesség alakulásának összefüggéseivel foglalkozik. Az említett megállapítás Lázár és Postma szerint abból adódik, hogy a közvélemény-kutatási adatok szerint csökkent a cigányok jellemzésére használt kedvezőtlen tulajdonságok említési aránya, valamint mérséklődött azon válaszolók aránya, akik a cigánykérdést szegregáció vagy erőszakos asszimiláció révén oldanák meg, és nőtt azoké, akik a cigány etnikum elismerését szorgalmazzák.

Kérdés az, hogy valóban csökkent-e a cigányokkal szembeni előítéletesség, vagy pedig a nemzetközi szociálpszichológiai szakirodalomban manapság sokat emlegetett tényezőről, az előítélet-rendszerek átalakulásáról, új típusú előítéletek megjelenéséről van-e szó?

Rupert Brown szerint³¹ a kevésbé befolyásolható finomabb mérési módszerek, melyek a viselkedést veszik alapul, azt jelzik, hogy ez a csökkenés inkább a megváltozott társadalmi normáknak tulajdonítható, semmint az előítéletektől mentes szemlélet belsővé tételének.

A klasszikus előítéletek helyét puhább, rejtettebb előítéletek vették át, melyeket lényegesen nehezebb tetten érni. A rejtett előítélet nem annyira az ideológia, mint inkább a cselekvés szintjén mutatkozik meg. Egyik előfordulási formája az elkerülés, nyelvezete pedig a másság, az etnikai és kulturális indentitás pozitív mivoltának elismerését hangsúlyozza.

Lehetséges, írja Erős Ferenc, hogy hosszú távon a hagyományos előítéletek szerepe Magyarországon is csökken, ez azonban nem feltétlenül jelenti a cigányellenesség mérséklődését. Lehetséges, hogy nálunk is a hagyományos előítéletek helyét a „puhább”, lényegüket tekintve viszont semmivel sem kevésbé negatív előítélet-formák veszik át.

Kutatásunkban, amelynek egyik fő kérdése az előítéletesség vizsgálata volt, számos információ ez utóbbi folyamatra utal. Mint látni fogjuk, az előítéletesség, ha részben változott formákban is, nem csak jelen van, hanem az utóbbi években (újra) erősödött is.

Anyagunkat az interjúvázlat (ld. Melléklet) témakörei szerint rendeztük el, külön választva a cigány és a nem cigány interjú alanyok által mondottakat.

³⁰ Hivatkozik rá Erős F. i.m.

³¹ Ld. Rupert Brown: Régi és új előítéletek. In: Megismerés, előítélet, identitás; 211.-217. p.

3.2. Emberi-társadalmi kapcsolatok - nem cigány interjú alanyok

Úgy tűnik számunkra, hogy a társadalmi-politikai-gazdasági változások az emberi kapcsolatok alakulását is befolyásolták. A munkanélküliség, vagy az attól való félelem, a bizonytalan holnap, a megélhetésért folyó küzdelem erősen csökkenti az emberi-társadalmi kapcsolatok iránti szükségleteket:

"Furcsa, maguknak valóak lettek az emberek. Nincs összetartás, nem is beszélgetünk egymással." (Tiszapüspöki, fiatalasszony)

„Megváltoztak az emberi kapcsolatok a rendszerváltás óta. Zárkózottabbak lettek az emberek, nincsenek közös megmozdulások.” (Sajóhidvég, pedagógus ffi)

„Az emberek fásultak. Régen, ha találkoztunk, örültünk egymásnak. Ha ma találkozunk, akkor panaszkodunk. Nincs kedvünk beszélgetni. Megfogytak a társaságok. Mindenki a maga bajával törődik.” (Gávavencsellő, pedagógus nő)

Egy-egy fontosabb „esemény” azonban képes még előhívni a régi közösségi szokás és kapcsolattrendszereket:

„A faluban széleskörű, jó kapcsolat, összetartás van. Egy-egy lakodalom nagy esemény. Olyankor mindenki tudja mi a dolga. Jól megvan itt cigány, sváb, paraszt.” (Hetvehely, 50 éves asszony)

3.3. Emberi-társadalmi kapcsolatok - cigány interjú alanyok

Az emberi-társadalmi kapcsolatok egyik fontos aspektusaként a cigányokkal készített interjúk során a válaszokban gyakran megjelent a helyi polgármesteri hivatallal, valamint a cigány kisebbségi önkormányzattal való kapcsolataik minősége illetve kritikája. Számunkra ez annak jelzése, hogy a cigány népesség lényegesen kiszolgáltatottabb helyzetben van, mint a nem cigány lakosság. Az már szinte közhelynek számít, hogy a rendszerváltás nagy vesztese a cigányság volt. Az ismert tények nem csak a cigányságot érintették, azonban ennek a népcsoportnak a municiója, amivel az új helyzet elé volt kénytelen nézni, sokkal kevesebb volt. (Rosszabb lakáshelyzet, alacsony iskolázottság, nincs felhalmozott, befektetésre alkalmas tőke, nincs a megélhetést átmeneti időre biztosító tartalék, stb.)

A polgármesteri hivatal munkájával való elégedettséggel (már amennyire ez elégedettségnek tekinthető...) mindössze egy faluban találkoztunk:

„Nem megyünk egyről az egyre. Mi itt a tanácstól mindent megkapunk, ami lehetséges. Mindenki meghallgat, mindenki segít, de nem elég. Szegény itt cigány, sváb, magyar. Jól megvagyunk. Tessék idehallgatni. Azér jobb volt a Kádár idejében. Isten nyugosztalja szegényt.” (Hetvehely, középkorú ffi)

És egy másik vélemény ebből a faluból, egy egészen más aspektusból:

„4 éve vagyok a cigány önkormányzat elnöke. A polgármesterrel nagyon jó a kapcsolat” - (Hetvehely)

Az 1993-as kisebbségi törvény előírta a kisebbségi önkormányzatok létrehozását. A perifériára szorult, rossz szociális helyzetben lévő cigány kisebbség sokat várt az érdekeit védő sorsukon (reményeik szerint) segíteni tudó cigány kisebbségi önkormányzatok létrejöttétől.

Azt gondolták, hogy mostantól választott képviselőiken keresztül nekik is lesz beleszólásuk az őket érintő kérdésekbe. Természetesen elsősorban foglalkoztatási, valamint lakás problémáik megoldását, anyagi helyzetük javulását várták az újonnan megalakult intézményektől. Csefkó Ferenc és munkatársai a kisebbségi önkormányzatok működésének kutatása során vizsgálták a kisebbségi önkormányzatok tagjainak főbb jellemzőit.³² Ennek során a cigány önkormányzatokkal kapcsolatban a következő megállapításokra jutottak. Az iskolai végzettség tekintetében a 8 általánost nem végzettek aránya a cigányoknál a legmagasabb, 8 általános iskolai végzettséggel 63%-uk, szakmunkás-bizonyítvánnyal 25%, érettségivel 8%, felsőfokú végzettséggel csupán 3% rendelkezik. A cigány kisebbségi önkormányzat tagjainak csupán 23%-a rendelkezik valamilyen munkaviszonnyal. Egyértelműnek tűnik, hogy a kisebbségi önkormányzatiság adta lehetőségekkel akkor lennének képesek jobban élni, ha képzettebbek és felkészültebbek lennének a politikusi feladatok végzésére. Valószínűnek tartjuk, hogy a felsorolt okok is közrejátszanak választóik csalódottságában. (A problémacsomag másik részének, a hatalommal való visszaélés különböző formáinak elemzésére a rendelkezésünkre álló információk alapján jelen tanulmányban nem vállalkozhatunk.)

A kisebbségi (cigány) önkormányzatokkal azok működésével kapcsolatos vélemények:

„94-ben indultam a cigány önkormányzati választásokon. Megválasztottak. Keveset tudok segíteni.” (Tiszapüspöki)

„A cigány önkormányzat visszaél a hatalmával. Ha kapnak pályázaton valamit, csak a rokonoknak adnak, nekünk nem. Nyertek pályázaton malacokat hizlálásra. Azt nem osztották ki a cigányok között, hanem levágták őket és eladták a húst. Megvettük, mer’ rá vagyunk szorulva. Olcsón adták. A pénzt meg zsebre vágták”. (Tiszapüspöki, 50 éves ffi)

„A cigány önkormányzat nem tájékoztatja a cigányt semmiről. Nem intéz az semmit. A vetőmag akcióról is késve értesítettek. Semmi értelme, hogy vannak. Halálózaskor fizetnek 5000 Ft.-ot. A polgármester meg sem hallgat bennünket. Átnéz rajtunk.” (Sajóhidvég, 50 éves nő)

„A cigány önkormányzat sem a cigányokért van, hanem a vezető rokonságáért.” (Sajóhidvég, mn. ffi)

„Az önkormányzatnál meg sem hallgatnak, le sem ültetnek. Soha nem történik semmi. A cigány önkormányzat sem segít. Tudom mér: össze vannak azok barátkozva a tanácsikkal.” (Sajóhidvég, 57 éves rokkantny. nő)

„A cigány önkormányzat csak a maga és a rokonai hasznát nézi. A többi cigánnyal nem törődik. Majd megint jön a választás, és akkor majd autóval hordják a népet a kocsmába, megvendégelik, aztán meg szavaztatnak velük. Így megy ám ez. A cigány önkormányzat vezetője intézi a vállalkozó testvérével a szoc.pol. lakásépítéseket is. Vagy 20 házat felépítettek, majd lebontották, mert nem tudtak beköltözni, a pénz elfogyott, a vállalkozónak fizettek az OTP-n keresztül. Aztán maradtak a putriban” (Gávavencsellő, rokkantnyugdíjas gazdálkodó)

„A cigány önkormányzat csak a maga zsebét nézi. (Gávavencsellő, mn. ffi)

³² Csefkó Ferenc - Pálné Kovács Ilona - Tasnádi Péter: A kisebbségi önkormányzatok működésének országos tapasztalatai. MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézete, 1998, 11.-16. p.

„Máma itt nem lehet szólni, mert a falnak is füle van. Nem veszek részt gyűléseken. Nem szavazok. Itt félni kell az embernek.” (Gávavencsellő, 57 éves mn. ffi)

A szorosabban vett emberi kapcsolatok alakulásának dolgában az interjúk alapján egy eléggé markáns tendenciára figyeltünk fel. Úgy tűnik, hogy a minimális jövedelemmel rendelkező, kedvezőtlen helyzetben lévő emberek között él az összetartás, a szolidaritás, intenzívebbek és melegebbek a kapcsolatok. Ugyanakkor csalódott ellenszenvet éreznek azokkal szemben, akik képesek voltak megkapaszkodni, vagy jobb helyzetbe kerülni, nem utolsósorban azért, mert kiszolgáltatottak velük szemben. (Bolti hitel, fekete munka.)

Az azonos helyzetűek jó kapcsolatairól, összetartozásáról:

„A falubeli cigányokkal nem nagyon van kapcsolatunk. A szomszédokkal jó a viszony. Segítjük egymást.” (Tiszapüspöki, cigány-magyar házaspár)

„A szomszédokkal jól megvagyunk, de nem tudjuk egymást segíteni.” (Hetvehely, mn. nő)

„A telepen jó a hangulat. Mindenki „rokon” Nagyon jól megvagyunk. Nincs veszekedés. Nincs munka. Az a baj.” (Sajóhidvég, 27 éves nő)

Az utcában mind szegények vagyunk. Segítjük egymást, ahogy tudjuk.” (Gávavencsellő, mn. ffi)

A csalódott ellenszenv kifejeződései:

„A Juingok (cigány vállalkozók) meg rajtunk gazdagodnak. Nekünk senki sem segít.” (Nógrádmegyer, 50 éves nő)

„Már nem a régi világ van. A szegénység széthúzza az emberi kapcsolatokat, növeli az ellenségeskedést. Mindenki örül, ha behúzódhat valahová. A cigány a saját fajtáját lenézi, ha neki jobban megy. (Sajóhidvég, mn. ffi)

Azok, akik valamennyire is jobb helyzetbe tudtak kerülni (kisebb-nagyobb vállalkozók), a kapcsolatok szakadozásáról, irigységről panaszkodnak.

„Irigyek az emberek egymásra. A világ hozza magával most ezt. Nincs összetartás.” (Tiszapüspöki, kocsmáros)

Úgy látszik, hogy a ők érzik és éreztetik gazdagodók *különbözőségét*, akik számára negatív élmény a korábbi kapcsolatrendszerből való kiszakadás. Az interjúk szerint:

„Nézze, ezek a vállalkozók azért nem felejtették el, honnan jöttek. Ha cigány halott van, segítik a családot pénzzel, torralalóval. Ha munkás kell az építkezésre, saját fajtájukat viszik napszámba, nagyon sok cigány jut így megélhetéshez.” (Nógrádmegyer, kocsmáros ffi)

„Már nem tartom a kapcsolatot a telepen maradtakkal. Szűk baráti köröm van. Ezekben az emberekben megbízhatok. Cigány-cigány között az utóbbi években nőttek a feszültségek. Az emberek irigyek. Segítem én a cigányt hitellel a boltomban. Nem felejtettem el, honnan jöttem.” (Nógrádmegyer, vállalkozó)

(Ezzel a jelenséggel másik falvakban - határozottabban Gávavencsellőn és Sajóhidvégen - is találkoztunk; itt csak a legtömörebb megfogalmazású interjú részleteket adtuk.)

A jelek szerint tehát eléggé határozottan nő a *cigányságon belüli polarizáció*. Mégpedig nem csak anyagi-vagyoni értelemben, hanem a *társadalmi-közösségi kapcsolatok* mezőjében is. Egyik interjú alanyunk egyenesen úgy fogalmazott, hogy „ők már más fajta”. Figyeljünk erre a

megfogalmazásra: „A cigány a saját fajtáját lenézi, ha neki jobban megy”. A kiemelkedett cigány még tagadja ezt („Nem felejtettem el, honnan jöttem”), a maradó (vagy azok egy része) is érzi valamennyire („Ha munkás kell az építkezésre, saját fajtájukat viszik napszámba...”), de a maradók mégis inkább a különbözőséget hangsúlyozzák („A Juingok meg rajtunk gazdagodnak.). A polarizációt fogalmazza meg egy „kívülálló” véleménye is:

„Nő a cigányságon belüli ellentét is: a jobb módban élők, akik igyekeznek rendesen élni, lenézik a többi cigányt. Volt, aki nevet változtatott, hogy össze ne keverjék a lumpen cigányokkal. Igazán gazdag cigány persze itt nincs, csupán egy konszolidált anyagi helyzetet tudnak felmutatni, de például a jövedelmük nekik is csak annyi, hogy joggal kérnek gyermekvédelmi támogatást. Tehát itt nem a jómódból származik az ellentét, inkább az életvitel különbözőségéből.”
(Tiszapüspöki, polgármester)

Azt jelenti mindez, hogy a társadalmi különbségek erősebbek az etnikai összetartozásnál. A cigánysággal való foglalkozás során, a cigánypolitika alakításakor ezt a tényt messzemenően figyelembe kell venni.

3.4. Cigányok - nem cigányok viszonya falun belül

A cigány-nem cigány viszonyok alakulását egy-egy falun belül a cigány és nem cigány válaszok ütköztetésével érzékeltetjük. Fontosnak találtuk megnézni azt is, hogy a cigány lakosság mennyire érzékeli a nem cigány lakosság velük kapcsolatos gondolatait, érzéseit, előítéleteességüknek mértékét.

Mivel az anyagok áttekintésekor a vélemények megfogalmazásában feltűnően nagy különbségeket láttunk az előítéleteesség mértéke és a megnyilvánulás foka szerint, első lépésben e szerint sorba rendeztük az adatokat. Fel kellett figyelni arra, hogy határozott *sűrűsödések* vannak *falvak szerint*. Úgy gondoltuk tehát, hogy ezúttal tanulságos lesz a vizsgált falvak adatait külön-külön nézni.

A nem cigány lakosság körében találkoztunk néhány faluban a cigány lakossággal szemben elfogadással. Íme néhány példa:

„Minálunk nincs gond a cigányok meg a többiek között. Amikor a hetvenes évek közepén felszámoltuk ott az erdőszélen a cigánytelepet, a beköltözéskor a falu minden részébe mentek a cigányok lakni. Befogadta őket a falu. Talán azért is, mert ez sváb falu volt, 45 után nagy részét kitelepítették, úgy szivárogtak vissza - apámék is -, tudják mi az, ha üldözik az embert. Meg a cigányok itt téveszben, főleg az erdőgazdaságban dolgoztak, rendesen dolgoztak, nem volt probléma. Most sincs.” (Hetvehely, polgármester)

A falubeli cigányok válaszai differenciáltabb képet mutatnak:

„A szomszédokkal jól megvagyunk, de nem tudjuk egymást segíteni, mert ők is nagyon szegények. A falubeli parasztok nem jönnek ki a cigányokkal.” (Hetvehely, mn. 60 körüli asszony)

„Előítélet inkább csak az idősebb embereknél tapasztalható” (Hetvehely, cigány önkormányzat vezetője)

Nem cigány vélemények egy másik faluból:

„A cigányokkal jól megvagyunk. A szembeszomszéd cigány család. Velük kölcsönösen segítünk egymásnak” (Nógrádmegyer - idős házaspár)

Ebben a faluban - Nógrádmegyer -, ezt hozzá kell tennünk, az előítéletességgel kapcsolatban nem cigány interjúalanyaink, az idézett kivételével, nem nyilatkoztak, kitértek a válasz elől. Miért? A választ a következő, cigány emberrel készült interjú részlete adja meg:

„A faluban itt lenne előítélet, csak nem merik. (kimondani) Van itt egy pár nagyon gazdag cigány vállalkozó. Hát ez a kezébe tartja itt a dolgokat. Ezeket nem lehet lebüdöscigányozni. Szép is lenne. Jó emberek ezek. Védik a cigányt. Amikor a polgármester a saját földjére küldte a cigány közmunkásokat dolgozni, akkor is kihívták a TV.-t” (Nógrádmegyer, kocsmáros)

Más cigány vélemények innen; a második idézetben figyeljünk majd fel a kölcsönösségre:

„Szerintem a faluban jó a cigány-paraszt viszony.” (Nógrádmegyer, vállalkozó ffi)

„Itt a magyarok közül van, aki segít, van akire nagyon sokat szorultam. Ők rendesek. Ha baj van, én is megyek, segítek. A férjem is. Aztán ha pénz kell, adnak. Aztán van aki nem rendes. Van, aki lenéz bennünket, de a cigány is lenézi a magyart.” (Nógrádmegyer, 4 gyerekes fiatalasszony)

Egy következő faluban több olyan véleménnyel találkoztunk (bizonyos mértékig tipikusnak is tekinthető számosságban) a nem cigány lakosság körében, amit úgy is címkézhetnénk, hogy „én nem vagyok előítéletes, de...”

„Az itteni cigány családokban csalódtam. Csak jogaik vannak. Egyre rosszabb a helyzet a cigányoknál. Az újonnan ideköltözött cigányok nem tudnak beilleszkedni. Sok a lopás, egyre rosszabb a helyzet. Félnék ezektől még a módosabb cigányok is. Szerintem a cigányokat pozitívan diszkriminálják az önkormányzatnál. A romák állandóan követelőznek. Mindig ilyenek voltak, a rendszerváltás nem okolható a problémáért. A gyerekeimet úgy neveltem, hogy csak ember van, nincs különbség.” (Tiszapüspöki, takarítónő)

„A cigányok helyzete sokat romlott az utóbbi időben. Én megértem őket. Aki nem akar dolgozni, annak nem megy jól. Nem vagyok cigánygyűlölő. Más emberek előítélete nem érdekel.” (T.püspöki, 60 éves magánvállalkozó)

A polgármester a következőképpen foglalta össze a faluban élő cigányok helyzetét:

„Amíg a cigányok munkában voltak, semmi probléma nem volt. Az utóbbi időben erősödik a cigányellenesség. A cigány munkanélküliek többen vannak. Többet látni őket az utcán. Az is előfordul, hogy a kocsmába mennek. Az iskolásokat is erősebben kell segíteni. Ellenzik, akik nem kapnak segílyt, nevelési támogatást. Azt mondják, hogy a másik gyerek sincs jómódban, ő miért nem kap. Ha egy-két ember zúrt csinál, hajlamosak általánosítani. Szóval még jól megvannak, de ha a trend folytatódik, 10 év múlva nagy zúrr lesz.” (Tiszapüspöki, polgármester)

(Véleményét alátámasztani látszik a kérdőíves adatfelvétel egy adata. Kérdeztük /ld. Melléklet, adatlap, 18. kérdés/, hogy megítélése szerint hogyan alakult az utóbbi 6-8 évben a cigány és nem cigány családok egymáshoz viszonyított helyzete? Válasz-változatokként felsoroltuk az összes logikailag lehetséges változatot /cigány családok rosszabb, ill. jobb helyzetben, a különbség nem változott, ill. nőtt vagy csökkent/. A kérdésre 95-en válaszoltak,

közülük 93-an vélték úgy, hogy „régebben a cigány családok rosszabb helyzetben voltak, mint a nem cigányok, és a különbség növekedett.” Ha ez, akár csak az érzés szintjén is, így marad, tényleg „zűr” lehet...)

Az interjúkban gyakran megjelenik, hogy a vélemény nyilvánítók szerint a cigány lakosságot pozitívan diszkriminálják a segélyezés tekintetében. Megjelenik a hagyományos típusú előítélet is, csak már nyelvezetében burkolt megfogalmazásban: „aki nem akar dolgozni, annak nem megy jól”, „csak jogaik vannak...” Annyiban, mert, mint láttuk, megjelenik a kimondott szavak *elfedése* is: „...csak ember van, nincs különbség”, „én megérttem őket”.

Ahogy az itteni cigány látja a dolgot:

Az első interjúban megjelennek az utóbbi évek elhelyezkedéssel kapcsolatos problémái az előítéletességgel összefüggésben, de rögtön utána már arról beszél az alany, hogy semmi probléma nincs, itt nem is volt:

„Most nincs munkahely. Vidéket nem vesznek fel. Ha meglátják, hogy cigány - lőttek. Régebben nem így volt. Kellett a munkaerő, felvették a cigányt. A faluban általában a cigányok és a magyarok között nincs rossz kapcsolat. Ebben a faluban sosem volt ellentét. Azt azért úgy mondják a kisgyerekek, hogy cigány. De vannak cigány-magyar baráti kapcsolatok. Nekem is vannak magyar barátaim. A szomszédom is magyar. Jó szomszéd, segítünk egymásnak.” (Tiszapüspöki, kocsmáros asszony. A helyi cigány önkormányzat vezetőjének a felesége)

„Munkahelyemen nem érzem, hogy cigány vagyok. Jól megvagyok ott.” (Tiszapüspöki, 20 éves, az előző interjú alany lánya. Az autópálya melletti jól menő étteremben dolgozik pincérként.)

„A faluban nincs előítéletesség” (Tiszapüspöki, cigány önkormányzat elnöke)

Ezek az interjúk, láttuk, a falu cigány önkormányzata vezetőjének és családjának véleményét tükrözi, mely némiképpen eltér a következő véleményétől:

„Itt lenézik a cigányokat. Nem foglalkoztatják őket. A rendszerváltás előtt nem volt előítélet, most van.” (Tiszapüspöki, 51 éves ffi mn)

Újabb falu, újabb vélemények a nem cigány lakosság köréből. A következő két interjúrészletben megjelenik az előítélet újabb típusa, az elkerülés, az, hogy ha lehet, ne kelljen kapcsolatba kerülni velük (a cigányokkal). Ugyanakkor jelen van a hagyományos, negatív sztereotípiákra épülő előítélet is:

„Nem szeretem, hogy a cigányok annyi támogatást kapnak lakásépítésre. Ma jobb cigánynak lenni, mint magyarnak. Nekem nincsenek előítéleteim. Különböző békeség van az utcában magyar és cigány között. Egyszer loptak tőlem hagymát, de szóltam nekik, hogy nekem is kevés van. Többet nem loptak. A cigányok sokat lopnak a faluban, mert nincs munka. A cigány lop, hazudik, aztán meg panaszkodik, még a TV.-t is kihívják, hogy ők milyen szegények. Aztán meg kapják a segélyt, meg a házat, aztán meg büdös nekik a munka” (Sajóhidvég, 75 éves nyugdíjas néni)

„4 évvel ezelőtt a mellettem levő telket egy cigány meg akarta venni. Összefogtunk a másik szomszédoddal és közösen megvettük. Nem akartunk cigány szomszédokat. - A cigány gyerekek nagyon gyengék, jó, ha megtanulnak olvasni. A szülőkkel rengeteg baj van. Nem érdekli őket az iskola. Sok a cigányok között a funkcionális analfabéta. Én nem vagyok előítéletes, de nem tudom megérteni, ezek mire nézik a

világot. Nem dolgoznak, a gyerekeiket nem tanítatják rendesen, lopnak és csavarognak. - Az alsó tagozatban még nincs különbség magyar és cigány gyerek között. Az elkülönülés a serdülőkorban kezdődik. A korai nemi érés a cigányoknál azt hozza, hogy nem is fontos iskolába járni. Nekik sokkal fontosabb a szerelem. Azután gyorsan férjhez is mennek. - A középiskolák felveszik még a leggyengébb tanulót is, csak az a baj, hogy utána nem tud a cigány gyerek elhelyezkedni. - Van a faluban előítélet a cigányokkal szemben, bár ez erősebben megnyilvánul a betelepült idegen cigányokkal szemben.” (Sajóhidvég, 60 éves pedagógus)

Az utóbbi véleményben új elemként jelenik meg a betelepült cigányokkal szembeni ellenérzés. Mint látni fogjuk, ugyanez az elem ott van a cigány lakossággal készült interjúkban is, néhol olyan formában is, hogy őket okolják a faluban meglévő, ellenük irányuló előítéletesség miatt:

„Sok az idegen cigány a faluban. Ők hírbehozzák a cigányt. A rendszerváltás óta megnőtt a lopások száma, és a cigányokkal szembeni előítélet is kiéleződött. A cigányokat lenézik a magyarok. Nem tartják velünk a kapcsolatot.” (Sajóhidvég, ffi munkanélküli)

„Úgy érzem, a hivatal (önkormányzat) utálja az új telepen élő cigányokat. A magyar nőt a faluban a férje után cigánynak tartják. A gyes után ezért nem számíthatok munkára, a városban pedig vidéki voltam miatt. Itt sokan lenézik a cigányt” (Sajóhidvég, fiatalasszony)

Talán az eddigiekből is érzékelhető, hogy a viszonyok megítélése, az előítéletesség falvanként különböző. E kérdésre még vissza fogunk térni, előbb azonban - mivel a falvak közötti különbség leírásához-értelmezéséhez is fontos adalékokkal szolgálnak - még néhány tematikusan kirajzolódó problémaköteget mutatunk be.

Egy csokor interjúrészlet a cigánylakosság mindennapjait nehezítő, kirekesztő jellegű, velük szemben megnyilvánuló magatartásformákról:

„A KTSZ mostani tulajdonosát a cigányok iskoláztatták. Elküldött minden cigányt” (Nógrádmegyeri fafaragó művész)

„Nem vettek fel a KTSZ-be. Ott kevés cigányt foglalkoztatnak. Itt nagy az előítélet a cigányokkal szemben. A múlt rendszer jobb volt.” (Gávavencsellő, mn asszony)

„A faluban a magyarokkal feszült a viszony. A discoba a cigány fiatalokat nem engedik be, mondván hogy zártkörű rendezvény van.” (Gávavencsellő, 50 körüli asszony)

„Itt az igazgató fajgyűlölő. A harmadikos kislányt az iskolában év közben vissza akarta tenni 2. osztályba. Elküldték pszichológiai vizsgálatra, ahol megállapították, hogy maradhat. Most 4. osztályba megy. Még csak meg sem bukott.” (Gávavencsellő, munkanélküli asszony)

Fontosnak tartunk néhány olyan interjúrészletet megmutatni, melyek arra utalnak, hogy cigány-cigány között is megjelenik az előítéletesség. Ez, az interjú alanyok életútjának ismerete alapján megfogalmazható hipotézisünk szerint, lehet az asszimilációra törekvés egyfajta torz kísérőjelensége. A következő első interjú alanya szociális munkás 1998-ban végzett egy főiskolán, ő „kiemelkedett”. A második alany, sajóhidvégi fiatalasszony, férje révén nem cigány rokonsággal rendelkezik, a harmadikat, a gávavencsellői vállalkozót falujában a második leggazdagabb emberként tartják számon. Így fogalmazzuk:

„Nincs a faluban előítélet a cigányokkal szemben. Nekem az a tapasztalatom, hogy a cigányok koszosak, tetvesek, nehéz velük az iskolában boldogulni. A szülők elisszák a pénzt, lusták, nem dolgoznak.” (Nógrádmegyeri ált. isk. szociális munkása, cigány fiatallember)

„A miskolci szülészetén a cigányasszonyokat külön szobában helyezik el. Én kivétel voltam, mert volt fogadott orvosom. Hát jó, végül is igaz, ők dohányoznak és nem mosakodnak rendesen.” (Sajóhidvég, fiatalasszony)

„Magyar és cigány között sok az ellentét. Most is volt egy ügy: a cigányok gyerekei szemtelenek még a tanárokkal is. Most volt egy gyűlés, ahol valaki felszólalt, hogy ellenőrizni kellene a tanárokat, amikor a cigány gyerekeket tanítják. Vóna munka, de nem dolgoznak. Csak felveszik a segélyt. Én segélyt nem adnék. Munkát teremtenék, és dolgoztatnám őket. Annak idején lehetett választani, hogy hová tartozom: magyar vagyok vagy cigány. Akkor kellett volna magyarnak maradni.” (Gávavencsellő, 54 éves rokkantnyugdíjas vállalkozó)

Végül bemutatjuk a klasszikus előítéletesség azon megnyilvánulási formáit, melyek jellemzője, hogy a felgyülemlett indulatok hogyan vetülnek ki a cigány kisebbségre, melyben bűnbakra lettek. Hogyan tudnak a már meglévő előítéletek felerősödni, akár fizikai erőszakba átsapni:

(Csoportos interjú:)

„- Sok a baj a cigányokkal. Félnünk tőlük. A gyerekeink is félnek. Az általános iskolában a taknyos kölyök verekszik, nem engedi be a gyerekeket a WC-be. Aztán, ha a magyar gyerek szól, akkor a cigány megfenyegeti, hogy majd szólok az apámnak és szétveri a fejedet. Meg vannak félemlítve a gyerekeink. A cigányokba beléjük van nevelve a durvaság. A tanárok is félnek tőlük. Nem tudják a gyerekek megvédeni magukat, félnek a bandáktól. Ők a koszban érzik magukat jól, vannak jogaik, de kötelességük nincs.

- Tudom, hogy osztottak ki nekik földet. Mit kezdtek velük? - semmit. Kevés tud emberi módon élni. A régi rendszerben azért nem így volt. Tudtak az emberek érvényesülni. A cigány is máshogy élt. Építkeztek és fizették a részleteket. Abban az időben nem voltak ilyen kirívó esetek. Volt munkalehetőség, és az emberek meg is voltak fizetve. - A pedagógust provokálják a cigányok. Pedig segít nekik, felöltözteti őket. Sokszor kiborul, otthon ordít.

- Nem hagyom magam. Egyszer megfenyegettek, megmondtam, tegyél velem, vagy a férjemmel, amit akarsz. Majd meglátjuk mi lesz. Én a rendőroktól is megkérdeztem, hogy hogy viselkedjünk. Nem tudták megmondani. Hát én megmondom, mit csinállok. Ha megyek az úton autóval, ők stoppolnak (még egyszer nem dobálják meg az autót kövel), kiteszem az indexet, mintha meg akarnék állni, és elütöm őket. El én. Én elütöm azokat dögöket.” (Gávavencsellő, mozgássérültek egyesületének helyi vezetője, cipőipari munkás, fiatal ffi, pedagógusnő)

És mindezt, hogyan látja, hogyan éli meg a cigány lakosság? Így:

„Ha a faluban valami baj van, mindig minket keres meg először a rendőrség. Éjszaka közepén felverik a házat, kutatnak, a 24 éves fiamat elviszik kihallgatni. Verik, bántalmazzák. A tavalyi esetről látélet is készült, de nem tudtuk feljelenteni, mert akkor nem volt pénzünk. A rendőrök a nőket is verik. Akkor is, ha a hasában a gyerek. Korhadt fadarabért, vagy fél zacskó paradicsomért.” (Gávavencsellő, 50 körüli asszony)

„Egy rendőrt állítólag el is bocsátottak, mert idejárt a telepre verekedni. Itt üldözik a cigányokat. Minden ok nélkül beléjük kötnek” (Gávavencsellő, 54 éves rokkantnyugdíjas ffi)

Végül egy hosszabb interjú részlet - Gávavencsellő, 61 éves asszony -, amelyben a problémák sűrűsödési pontjai találhatók megkapóan tiszta és szép megfogalmazásban:

„De egy vetésnyi föld, nem sok, nekünk annyi sincs ebből a földből. Hát hogy van ez? A cigány fiam katonának jó, akkor magyar, jussra nem jó, akkor cigány, hát...

Tessék csak ide jönni. Ide az ablakhoz. Nézzen ki a túloldalra. Itt a rendőrség. Mikor ellátom a jószágot, kiülök ide. És akkor megáll valaki, na, jöjjön be. Kijön az illető, mondom, mi van? El tudták intézni a dolgukat? El, el. De ha igazolás van, kint ülök, ha már meglátják a cigányt, két óra hosszáig, háromig nem engedik el. A többi mind mehet. Mehet. Mindenki mehet. Kipakolnak belőle mindent a világon. Jó, kötelességük, hogy kipakoljanak mindent. De azon szórakozik ki magukat, ha egy cigányt megtalálnak, ha az jön kocsival, az lehet öt óráig, a gyerek lehet bármilyen szomjas, vagy mi lehet, vagy hogy lehet, az legyen öt óráig ott, de a többi mehet. Mehet, mehet. Na most ide jöttek ezek a rendőrök. Megtudták valahonnan, hogy nekem meghalt a fiam. B.I.-nek hívják a rendőrt, és akkor én itt ülök, és akkor azt mondja, hogy... Kinyújtja a karját, és mondja, élünk, alszunk, fekszünk, virulunk és ütünk. Hát én kíváncsi vagyok arra, hogy neki milyen izma van?... És akkor hogyha egy cigány bemegy, egy cigánygyerek, mit tudom én, egy kihallgatásra, akkor ekkorára verik az arcát, az úgy jön ki, tiszta véresen, viszem a vizet, úgy mosdatom meg, hogy a vért ne lássák. Hogy az erejük arra adják ki...

Volt itt egy olyan eset, hogy meghalt egy asszony. Mindenfelől jöttek rokonok, családok, na most, virrasztani kell. Nálunk is van egy olyan, hogy megtartjuk a szabályt, hogy virrasztódás. Akkor lementek egy páran. Össze voltak gyülekezve a siratóban, ott egy pár óra hosszat együtt vannak. Ott sorba vertek mindenkit a rendőrök. Részegen lementek, az ajtóra vigyáztak, hogy ki ne tudjanak jönni, nehogy telefonáljanak valahova. A halott anyja mellől rángatták a fiút, és ott... Hát a siratóból... Szentségtörésnek lehet venni, vagy emberi gyaláztatnak lehet venni. És akkor megmondták a férfinak, köszönje meg, hogy a terhes feleségét is nem verték meg. A gyerekek is hallgattak. Félnék. Aztán utána szóltunk a polgármesternek, mert én se vagyok olyan félénk, vagy nem tudom én micsoda, és akkor a polgármester, meg Nyíregyházáról is kijöttek, és beszéltek velük, azóta úgy csend van.

Mert, figyeljenek csak ide, azért mink nem állatok vagyunk. Lehet, hogy kunyhóba nevelkedtünk, már ott is voltak értelmes emberek, csak nem volt olyan lehetőség, hogy tanulni lehetett volna. Hát zenészek voltak, jó zenészek, muzsikáltak grófoknak, hercegeknek.

*Mink már akkor, hiába, hogy a cigánygödörbe laktunk, azért meg tudtuk az éjszakát a nappaltól különíteni. Azért, hogy nem születünk ennek se, annak se, meg annak se, tudjuk azért, hogy mi a jó, mi a rossz. **És azért' már elvárnánk azt, hogy a saját szülőtt földünkön, ahol születtünk, ahhoz még jogunk van, és ahhoz ragaszkodnánk, hogy helyünk legyen...**Mert azért ide tessék hallgatni...*

...A fiam is, aki katonaságnál halt meg... Cigány volt, katona volt, ahhoz volt jussa. Hogy van ez? Szülötte földünk, mennyi a miénk? Amit ránk dobnak..."

Az interjúkból kirajzolódó kép számunkra egyértelműen azt mutatja, hogy - utalunk az előítéletekről általában részben írtakra - Erős Ferencnek van igaza: a cigánysággal szembeni előítéletek az utóbbi időben nem csökkentek, legfeljebb megnyilvánulási formáikban átalakultak. Vizsgálatunk alapján ehhez hozzá tehetjük, hogy úgy látszik, a legutóbbi néhány évben az élethelyzetek romlásának egyik sajátos leképeződésekként *erősödött* az előítéletesség, a falvakban élő cigány és nem cigány emberek közötti feszültség. Ott is újra megjelenik (ld. pl. Tiszapüspöki), ahol egy évtizeddel korábban már eltűnni látszott. Az előítéletesség *elméleteinek* ismeretében nincs ebben semmi meglepő (ld. bűnbakképzés, indulat-átvitel, stb.), a *gyakorlatban*, a társadalom napi működésében megtapasztalni mégis nyomasztó, és figyelemfelhívó, valamifajta cselekvésre indító (kellene, hogy legyen).

Most térjünk vissza a falvak közötti különbségre.

Hetvehelyen, bár vannak nem elhanyagolható árnyalatnyi különbségek, de mind a cigány, mind a nem cigány megkérdezettek nagyjából konszolidált viszonyokról számolnak be. A kapcsolatokban, ahogyan a cigányok megfogalmazásaiból kirajzolódik, van valami távolságtartás, de kemény ellentétek nem látszanak lenni. Az előítéleteknek csak a „lágý”, új típusú formáival találkozunk, azzal sem túlságosan gyakran, és nem nagyon erőssel.

Nógrádmegyeren egy kissé már keményebb világ van. Noha itt - a leírás közben jelzett ok, nevezetesen, hogy a falu leggazdagabb, komoly befolyással rendelkező emberei cigányok, következtében - szinte kizárólag a cigányok „visszajelzéseiből” van információnk, ennek alapján úgy látszik, hogy elég markánsan megjelenik az az új típusú előítélet, ami szavakban nem, csak az „elkerülő” magatartásokban jelentkezik. A hagyományos típusú előítélet csak nyomokban fedezhető fel.

Tiszapüspöki sajátos átmeneti képet mutat. Mintha a korábbi évtizedek fejleményei alapján erősen csökkentek volna a cigányok - nem cigányok közötti feszültségek és előítéletek, amelyek azonban a '90 utáni változások folyamánaképp újra élednének. Mégpedig, éppen, mert *újra éledésről*, nem pedig *átalakulásról* van szó, a hagyományos típusú előítéletek jelennek meg; egyenlőre még csak csiraformákban, de a magunk tapasztalatai alapján is hajlamosak vagyunk helyesnek tartani a polgármester prognózisát: „ha nem történik valami, 10 év múlva zűr lesz”:

Sajóhidvégen meglehetősen erős - az előzőeknél erősebb -, és típusát tekintve jobbra hagyományos előítéletességet kellett regisztrálnunk. Érdesebben, szókimondóbban fogalmaztak, ugyanakkor számos esetben érzékelhető a tompítás igénye; legalább a megfogalmazás szintjén. ('A cigányok ugyan lopnak, hazudnak, de azért én a gyerekeket arra nevelem, hogy a cigány is ember.') Itt jelenik meg egészen határozottan az az *előítélet-átvitel*, (a fogalmat a freudi indulat-átvitel mintájára használjuk), hogy az „idevalósi” cigányokat - szavakban - elfogadják, és a cigánysággal szembeni előítéleteket az újonnan beköltözöttekre vetítik rá. (Amit a cigányok a maguk újakkal szembeni ellenszenvével visszaigazolnak-erősítenek.)

Gávavencsellőn pedig a „legklasszikusabb”, *agresszív kirekesztést* hordozó, adott esetben az erőszaktól sem visszariadó előítéletességet látjuk.

És most nézzünk - gondolatban - a térképre! Hetvehely Baranya megyében, Szigetvárhoz közel. Nógrádmegyer Salgótarjától pár kilométer. Tiszapüspöki Szolnok megyében, Törökszentmiklós vonzáskörzetében. Sajóhidvég Borsod inkább keleti részén. Gávavencsellő Szabolcsban. *Ahogyan a térségi lejtőn* - amint az ország térségi fejlettségi különbségeit a társadalomföldrajz szakértői, Enyedi György, Tóth József, Csatári Bálint, Rechnitzer János és mások leírják - *egyre „lejjebb” haladunk, úgy nő, és úgy válik egyre durvábbá, egyre „hagyományosabbá” a cigányok és nem cigányok közötti feszültség és az előítélet*. Igaz, adataink

nem tekinthetők országosan reprezentatívnak. Így csak hipotézisként, bár véleményünk szerint megalapozott hipotézisként fogalmazhatjuk meg azt, hogy *a térségi-települési fejlettség szoros összefüggésben van a nemzetiségi (cigánysággal kapcsolatos) előítéletekkel: minél elmaradottabb egy térség (település), annál valószínűbb ott az erős, hagyományos típusú előítéletek megjelenése, és megfordítva, minél fejlettebb régióról van szó, annál valószínűbb, hogy átalakulnak, „újabb típusúvá” formálódnak az előítéletek.* Az átalakulás azonban nem jelenti egyben az előítéletek csökkenését. És a módosult formájú előítélet sem kevésbé veszélyes, abban az esetben sem, ha ilyennel találkozunk, tehetjük félre a problémát. A burkolt előítélet éppúgy akadályozza a cigány és nem cigány népesség normális együttélését, az integrációt. De, még egyszer hangsúlyozzuk, a megjelenési forma határozottan összefüggésben látszik lenni a település (a régió) általános fejlettségével, és ez olyan differenciáló tényező, amit az egyébként is komplex, sokrétű problémahalmaz kezelésekor figyelembe kell venni. Talán ez a legfontosabb, és az előítéletekkel szembeni lehetséges cselekvéseket leginkább befolyásoló megállapítás, amire vizsgálatunk alapján jutottunk.

4. Összegzés

Nem tartjuk szükségesnek itt a tanulmányban leírtak kivonatos megismétlését. Csak a legfontosabb eredményeket, összefüggéseket emeljük ki.

A falun élő cigány családok *családszerkezetével* kapcsolatban figyelemre méltónak tartjuk azt, hogy - a nem ritkán hallott véleménnyel szemben - körükben is csökken a *többgenerációs* családok aránya, és ennek megfelelően már domináns formának látszik a *nukleáris család*. További vizsgálatokat igényel, de valószínűsíthető, hogy ez együtt jár a családi élettel, a család működésével kapcsolatos *értékek és normák* változásával is. (Arra gondolunk, hogy változhat az öregek családon belüli helyzetével kapcsolatos szokásrend.) Ugyanakkor lényegében változatlanak látjuk a *sokgyermekes* családok arányát; ez arra mutat, hogy a gyermekvállalásra való hajlandóság alapvetően még nem változik, rövid távon mindenképpen a cigány népesség arány-növekedésévé kell számolnunk-

A *lakásviszonyokat* lényegében változatlanak - változatlanul rossznak, a magyarországi átlagtól nem kis mértékben elmaradónak - találtuk. A „szoc. pol.-os” akció, úgy látszik, a helyzeten nem változtatott számba vehető mértékben: egyrészt a gyakori visszaélések miatt (amikor a kedvezményt jogilag igénybe vevő gyakorlatilag nem jutott új lakáshoz), másrészt a mégis elkészült lakások gyenge minősége miatt. Változatlanul egyik kulcsfontosságú kérdésnek kell tehát tartanunk a cigányság (és természetesen a szegény cigányokkal azonos léthelyzetben lévő nem cigányok) lakásviszonyainak gyors és hatékony javítását; ami, megítélésünk szerint, csak állami-társadalmi eszközök erős bevonásával lehetséges. (A *szegény*, pusztá megélhetést is alig biztosító jövedelemmel rendelkező emberek - legyenek azok cigányok vagy nem cigányok - *saját (anyagi) erejére* csak igen korlátozott mértékben lehet építeni.)

Az *anyagi-jövedelmi viszonyok* tekintetében - az utóbbi 6-8 év folyamataiban - határozott *romlást* kellett regisztrálnunk. Igaz, ebben az időszakban felerősödött az igen erős *polarizáció*: megjelentek, a falvakban is, a „cigány milliomosok”, a másik oldalon viszont fokozódott az elszegényedés. A többség - a falvakban élő cigány családok többsége - 1998-ban rosszabb helyzetben van, mint 6-8 évvel azelőtt. Ez a helyzet a tudatban is leképeződik: a megkérdezettek kilenctizede érzi úgy, hogy anyagi helyzete az elmúlt 6-8 évben romlott. Az igazi probléma itt az, hogy az emberek nem látnak - mert nincs! - *perspektívát* maguk előtt: úgy vélik, és megítélésünk szerint ebben igazuk van, hogy nincs módjuk *saját erőből* javítani helyzetükön. Vállalkozás indításához nincs se tőkéjük, se szaktudásuk, az alkalmazotti létet adó munkahelyteremtésbe pedig semmi beleszólásuk nincs. *Kiszolgáltatott* helyzetben vannak, megint és újra, a társadalom perifériájára szorultak ismét, mégpedig oly módon és oly mértékben, hogy innen kitörni maguk erejével már nem lehet.

Megélhetési stratégiáik ennek megfelelően alakulnak. Többségük a *túlélésre* rendezkedett be, ami közönségesen azt jelenti, hogy energiáik teljes egészében a pusztá megmaradás biztosítására fordítódnak, és *jövőt megalapozó aktivitások* gyakorlatilag nincsenek. Azok az elemek, amelyekből a megélhetési stratégia felépül (ld. ott), csak arra alkalmasak, hogy a megmaradást a *jelenben* biztosítsák valamiképpen, perspektivikus aktivitást csak elvétve - pontosabban: a kevés számú sikeres, meggazdagodott-gazdagodó cigány vállalkozó esetében - láttunk.

A *társadalmi viszonyok* (cigányok és nem cigányok viszonya a települések helyi társadalmában) és az *előítéletek alakulása* terén alapvetően szintén negatív tendenciákat kellett regisztrálnunk. Az életviszonyok romlása (és itt természetesen nem csak a cigányok életviszonyainak romlásáról van szó) „előhívta” a korábban csökkenőnek látszó feszültségeket és előítéleteket. Esetenként az előítéletek *megjelenési formája* változott: a nyílt, drasztikus formák helyét a burkoltabb, „lágyabb” formák veszik át, ez azonban a lényegen, a kirekesztő jellegű előítéletek meglétén, és - hangsúlyozzuk - erősödésén nem változtat. Fontos összefüggésnek találtuk, hogy a feszültségek és előítéletek *eléggyé szoros kapcsolatban vannak a település (régió) általános helyzetével*: minél depressziósabb térségből származnak anyagaink, annál erősebbek, keményebbek és nyíltabbak az előítéletek.

Ezzel kapcsolatos az is, hogy a *diszkriminációnak* különböző jellegű, de egyaránt kemény és elviselhetetlen formáival találkoztunk. Egyet kell értenünk Kemény Istvánnal, hogy „Az alkotmányos tilalom ellenére azonban diszkriminációt tapasztalunk a legkülönbözőbb területeken, és ezek között is az állami intézményekben és szervezetekben, a központi és helyi hatóságok gyakorlatában.” És egyet kell értenünk a diszkrimináció-ellenes törvény szorgalmazásában is, mert „Konkrét tartalmi elemeket magában foglaló törvényi tilalom nélkül az alkotmányos tilalom merő általánosság marad, és nemcsak nem kényszerít a diszkriminációs tilalom betartására, hanem még világos útmutatást sem ad a jogsértő viselkedés elkerülésére.”³³ Magunk is úgy véljük, hogy szükség van ilyen törvény megalkotására és következetes érvényesítésére, mégpedig úgy, hogy az a falvak mikroközegében is érzékelhető és hatékony legyen.

Ugyanakkor azt gondoljuk, hogy az egész fentebb jelzett problémavilágot határozottan ketté kell választani. A cigányság (nagy részének) problémája ugyanis a *szegénység* kérdése. Ezt azokkal és *csak azokkal* az eszközökkel kell és szabad kezelni, amelyekkel *általában* a szegénység kérdését kezelni tudjuk és akarjuk. Itt, hangsúlyoznunk kell, nem olyan „*szegénypolitikára*” gondolunk, amely pusztán segélyekkel, egyéb támogatásokkal próbálja eliminálni a problémákat, hanem olyan koncepciózus megoldásokra, amelyek - a szolidaritás és a szubszidiaritás elve alapján - az *élethelyzet javítására való képességet* növelik, és megteremtik az ehhez szükséges *lehetőségeket és esélyeket*. Nagyon fontosnak tartjuk, hogy ez az elem ne „cigánypolitika” legyen: a lehetőségek és esélyek biztosítását az *élethelyzethez*, nem pedig *etnikai hovatartozáshoz* kell kötni, ellenkező esetben csak gerjesztik a feszültségeket és az előítéleteket.

Az ettől (természetesen csak elméletileg) határozottan elválasztandó része a problémavilágnak az, aminek megoldására kifejezetten *cigánypolitika* szükséges. Ez a *kulturális, szocio-kulturális, etnikai másság* területe. Tudomásul kell venni, végre immár a gyakorlati politika szintjén is tudomásul kellene venni, hogy a cigányságnak vannak olyan *kulturális értékei*, amelyek megőrzése és felmutatása a cigányságnak is, de éppúgy a „többségi” társadalomnak *elemi érdeke*. A cigányságnak azért, mert identitása megtartásának egyik nélkülözhetetlen eleme ez, a többségi társadalomnak azért, mert integrálódni csak öntudatos identitással rendelkező népcsoport képes. Ehhez a kultúra-megőrzéshez azonban - a cigányság jelen léhelyzetéből, és ebből eredően lehetőségeinek korlátozottságából következően - jelentős „külső”, állami-közösségi forrásokat kell rendelni.

³³ Kemény István: Tennivalók a cigányok/romák ügyében. In: A cigányok Magyarországon, MTA, Budapest, 1999, 248.p.

A cigánypolitikának továbbá tartalmaznia kell a *szocio-kulturális, etnikai* másságból következő tennivalókat. Itt mindenekelőtt az oktatás-képzés területeire gondolunk. Ismeretes a cigány népesség nagy részének - szocio-kulturális okokból is következő - alul-iskolázottsága, az, hogy a kezdeti relatív hátrányokat az iskola jelenleg nem képes kiegyenlíteni. Nem kívánunk állást foglalni abban a vitában, hogy külön cigány iskolák szükségesek-e. Inkább azt mondanánk, hogy ezt *az érintetteknek kell eldönteni*. Ahol és amikor a cigányok maguk úgy vélik, hogy gyermekeik számára kedvezőbb a külön oktatás, ott és akkor biztosítani kell ennek feltételeit, ahol és amikor a nem cigányokkal való integrált oktatást látják számukra megfelelőbbnek, ott és akkor *ezen belül* a cigány gyermekek esély-egyenlőségét kell elősegíteni.

Úgy gondoljuk továbbá, hogy éppen ez utóbbi területen lehet komoly szerepe a *szociálpolitikának* is. Többek között úgy, hogy létrehozza a szociálpolitika eszköztárának *specifikációját*: például a cigányság szocio-kulturális különbözőségeit - pozitív módon, elfogadás alapján! - kezelni képes családsegítés rendszerét, az ehhez szükséges speciális cigány családsegítők képzésével együtt. - A lehetséges és szükséges formák kidolgozása azonban már más tanulmány tárgya.

Felhasznált irodalom

1. Allport, Gordon W.: Az előítélet, Gondolat, Bp. 1977
2. A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422-1985, szerk.: Mezey Barna, Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1986
3. A cigányok Magyarországon, szerk.: Kemény István, MTA, Bp. 1999
4. A gyermekvédelmi támogatás hatékonysága a hátrányos helyzetű cigány gyermekek problémáinak megoldásában, vizsgálati zárójelentés, szerk.: Bánlaky Pál, Népjóléti Minisztérium, Bp. 1998
5. Barcy Magdolna - Diósi Pál - Rudas János: Vélemények a másságról - előítéletek a fiatalok körében, Bar Kochba Intézet, Bp. 1996
6. Bánlaky Pál: Cigánycsaládok vizsgálata, Népjóléti Minisztérium, Bp. 1993
7. Bánlaky Pál - Kevy Bea: „...szülötte földünkön helyünk legyen” - cigányballada négy felütésben, Tekintet, 1999/1. sz.
8. Bátorterenyé város cigány lakosságának életkörülményeit felmérő vizsgálat, kézirat, évszám és szerző nélkül (szövegösszefüggések alapján 1996)
9. Csefkó Ferenc - Pálné Kovács Ilona - Tasnádi Péter: A kisebbségi önkormányzatok működésének országos tapasztalatai, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézete, 1998
10. Kemény István - Havas Gábor - Kertesi Gábor: Beszámoló a magyarországi roma (cigány) népesség helyzetével foglalkozó 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásról, MTA Szociológiai Intézete, 1995
11. Kertesi Gábor - Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon, socio-typo kiadó, Bp. 1998
12. Köznapi események krónikája '97, Magyar Helsinki Bizottság - Roma Központ, Bp. 1998
13. Megismerés, identitás, előítélet; szociálpszichológiai szöveggyűjtemény, szerk.: Erős Ferenc, Új Mandátum Könyvkiadó, Bp. 1998
14. Mezőgazdasági programok a cigányság körében, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, kézirat, évsz. és szerző nélkül (szövegösszefüggés alapján 1998)
15. Mászáros Árpád - Fóti János: A cigány népesség jellemzői Magyarországon, Stat. Szle, 1996/11. sz.
16. Rostás-Farkas György - Karsai Ervin: A cigányok hiedelemvilága, Pécs, 1990
17. Várnagy Elemér: Cigány fiatalok a nagyvilágban, Lámpás Kiadó, Abaliget, 1993
18. Dr. Szirtesi Zoltán: A cigányság egészségügyi helyzete, AGROINFORM Kiadó, Bp. 1998

Kérdőív

(Családi adatlap)

a „megélhetési stratégiák” vizsgálatához

(Egyszerűsített közlési forma)

1. Mindenekelőtt az Önök háztartásában együttélő családtagokról szeretnénk néhány adatot kérdezni. (Családtagok felsorolása a megkérdezetthez viszonyított családi állás szerint, neme, életkora, legmagasabb iskolai végzettsége, foglalkozása)
2. Önálló ház-e a család lakása, vagy többlakásos ház része? (1- önálló ház 2- házrész)
3. Milyen jogcímen laknak itt? (1- saját tulajdonuk a ház; 2- bérlik az önkormányzattól; 3- bérlik magánszemélytől; 4- „önkéntes lakásfoglalók”; más jogcímen, éspedig...)
4. Tartozik-e a lakáshoz kert, vagy kertrész? (1- igen; 2- nem)
5. Milyen a ház építésmódja? (Miből, hogyan épült a ház?) (1- panel; 2- téglá; 3- vályog, vertfal alapozva; 4- vályog, vertfal alapozás nélkül; egyéb, éspedig....)
6. Milyen helyiségek vannak a lakásban, és ezeknek nagyjából mekkora az alapterülete? (szobák, konyha, előtér, kamra, fürdőszoba, WC, melléképületek együtt)
7. Van-e a lakásban... (minden esetben 1- van; 2- nincs; villany, vezetékes víz, csatorna, vezetékes gáz, palackos gáz, vízöblítéses WC)
8. Hogyan fűtenek a lakásban? (1- egyedi fűtés, fa vagy széntüzelés, kéménybekötéssel; 2- egyedi fűtés, egyéb kizsuzózással; 3- egyedi fűtés, olajkályha; 4- egyedi fűtés, gázkonvektor; 5- egyedi fűtés, villany; 6- távfűtés, központi fűtés, cirko)
9. A lakás minősége: (kérdőbiztosi becslés alapján: 1- átlagos; 2- átlagosnál jobb; 3- átlagosnál rosszabb)
10. A lakás berendezése: (kérdőbiztosi becslés alapján: 1- jó állapotú, részben új bútorok, rendezettség; 2- jó állapotú, részben új bútorok, rendezetlen; 3- közepes állapot, régi és új bútorok, rendezettség; 4- közepes állapot, rendezetlen; 5- rossz állapot, törött, kopott bútorok, rendezettség; rossz állapot, rendezetlen)
11. Milyen háztartási gépük, szórakoztató eszközük van? (minden esetben 1- van; 2- nincs; mosógép, centrifuga, porszívó, frizsider, villanyvasaló, rádió, magnetofon, lemezjátszó, színes tévé, fekete-fehér TV, videolejátszó, gépkocsi)
12. Az elmúlt 5-6 évben változott-e a család lakáshelyzete, ha igen, hogyan? (1- nem változott, ugyanott és ugyanúgy laknak, mint 5-6 évvel ezelőtt; 2- változott, ugyanott laknak, de hozzáépítettek, bővítették vagy korszerűsítették a lakást; 3- változott, ugyanott laknak, de romlott a lakás állaga /nem tudták karban tartani/; 4- változott, költöztek közben, jobb körülmények közé; 5- változott, költöztek közben, a korábbinál rosszabb körülmények közé. Ha a válasz 4- vagy 5-, további kérdés: Miben jobbak (rosszabbak) most körülményeik az előzőhöz viszonyítva?)
13. Mennyi a család havi fix kiadása (olyan dolgok, amiket mindenképpen fizetni kell)? (1- OTP részletek; 2- házbér, lakbér, adó; 3- közüzemi díjak együtt /villany, gáz, víz, csatorna, szemétszállítás; 4- munkába /iskolába/ járók közlekedési költsége; 5- gyermekek utáni térítési díjak /óvoda, napközi, iskolai étkeztetés/; 6- egyéb fix kiadás, éspedig...)

14. Mennyi a család (családtagok együtt!) *rendszeres* jövedelme? (1- állandó munka *nettó* bére; 2- nyugdíj, rokkantnyugdíj; 3- munkanélküli segély; 4- jövedelempótló támogatás; 5- GYES; 6- családi pótlék; 7- rendszeres nevelési segély; ápolási, gondozási díj; egyéb rendszeres jövedelem)

15. Alkalmi forrásokból (alkalmi munka, gyógynövény-, csiga-, gomba-, stb.- gyűjtés, alkalmoszerű kereskedés, stb.) a család együttesen havonta kb. mennyi pénzhez jut?

16. Véleménye szerint a család anyagi helyzete az elmúlt 5-6 évben javult, vagy romlott? (1- javult, éspedig azért, mert...; 2- romlott, éspedig azért, mert...; 3- se nem javult, se nem romlott)

17. Véleménye szerint az elmúlt 5-6 évben általában hogyan változott a cigány családok helyzete, és hogyan változott a környezetükben (a faluban) élő nem cigány családok helyzete? (1- a cigány családok helyzete általában javult, mert...; 2- a cigány családok helyzete általában romlott, mert... 3- a nem cigány családok helyzete javult, mert... 4- a nem cigány családok helyzete romlott, mert...)

18. És véleménye szerint hogyan alakult ebben az időben a cigány és nem cigány családok *egymáshoz viszonyított* helyzete? (1- 5-6 évvel ezelőtt helyzetük egyforma volt, és ez nem változott; 2- régebben a cigány családok rosszabb helyzetben voltak, mint a nem cigányok, és a különbség növekedett; 3- régebben a cigány családok rosszabb helyzetben voltak, mint a nem cigányok, azóta a különbség nem változott; 4- régebben a cigány családok rosszabb helyzetben voltak, mint a nem cigányok, azóta a különbség megszűnt; 5- régebben a cigány családok jobb helyzetben voltak, mint a nem cigányok, azóta a különbség nem változott; 6- régebben a cigány családok jobb..., azóta a különbség megszűnt; 7- régebben a cigány családok jobb..., azóta a különbség növekedett)

19. Kérjük, mondja el összefoglalóan, hogyan, miből él a család?.....

20. Van-e olyan földterületük, amelyen valamilyen mezőgazdasági termelést folytatnak? (1- van; 2- nincs; Ha *van*, mekkora a terület?...; mit termelnek rajta?.....; eladnak-e a terményből: 1- igen, ebből kb. Ft bevétel van, 2- nem, mind elfogyasztják)

21. Tartanak-e valamilyen haszonállatot (marha, disznó, nyúl, szárnyas)? (1- igen, éspedig.....db; 2- nem; Ha *igen*, eladnak-e belőle? 1- eladnak, és ebből kb. ...Ft bevétel van; 2- csak saját fogyasztásra tartják; Ha *nem*, miért nem?.....)

22. Milyen gyakran főznek otthon meleg ételt? (1- naponta többször; 2- naponta egyszer, rendszeresen /minden nap/; 3- nem minden nap, de hetente többször; 4- ritkábban)

23. Az utóbbi három napban (a megkérdezés előtti három nap) mit főztek?.....

24. A gyermek(ek) étkeznek-e az iskolában (óvodában)? (1- igen, mert be tudjuk fizetni a térítést; 2- igen, mert az önkormányzat segít a térítés befizetésében; 3- igen, mert más szerv segít a térítés befizetésében; 4- nem, mert nincs rá szükség, tudnak itthon rendesen enni; 5- nem, mert nem tudjuk a térítést fizetni; 6- nem, más okból, éspedig...)

25. Hogyan tudják beszerezni a szükséges ruhaneműeket? (1- megvesszük a boltban; 2- megvesszük valamelyik olcsó piacon; használt ruhát veszünk; 3- ajándékba /segélyként/ kapunk ruhát, cipőt; 5- más módon, éspedig.....)

26. Akarna-e még valamit elmondani helyzetükkel, megélhetésükkel kapcsolatban?

Köszönjük, hogy válaszolt kérdéseinkre!

INTERJÚTERV

(Az interjú fő témakörei)

A „Megélhetési stratégiák és...” vizsgálathoz

(Az első két kérdéskörből, amit lehet, nem kérdezzük, hanem a kérdező rögzíti.)

1. Személyi adatok: a megkérdezett neve, életkora, családi helyzete, képzettsége, foglalkozása.
2. A lakás (falun belüli elhelyezkedés, lakásnagyság és lakásminőség, szomszédok).
3. A megkérdezett (a család) életútja.
4. Anyagi viszonyok, megélhetés.
5. Emberi-társadalmi kapcsolatok; benne ezek megítélése, előítéletek.
6. A kapcsolatok alakulása az utóbbi években.
7. Cigányok - nem cigányok viszonya a falun belül.
8. Vélemény a cigányok - nem cigányok viszonyáról országos szinten.

CIGÁNY INTERJÚK

(Gávavencsellő - Nagyné)

1937-ben született.

Kezdeném az én nevelésemről. Mi hárman voltunk testvérek. Akkoriban ilyen „erdei bevételnek”, vagy mi a fenének mondták, az apám ott hagyta a fél lábát. (Az apa erdei munkán dolgozott.) Édesanyám házhoz járt, takarított, mosott, kis étolajat kapott, vagy kukoricadarát, meg satöbbi, satöbbi. Na most, az én nagyanyám sajnálta az anyámat, hogy ne maradjon rá sok, engemet elvett 8 hónapos koromban. Hát engemet az öreg nagyanyám felnevelt. Őneki is volt 8 gyereke. Amikor én már nagyobb voltam, akkor is a lakásnál voltak vagy öten.

A nagyanyám akkor ágymelléket csinált gyékényből. Meg tudnám mutatni most is. A magyar asszonyok ilyenben hordták az ebédet a mezőre. Kapott érte égett olajat, darab szalonnát, egy kis krumplit. Hat éves koromban már jártam vele, a nagyanyám nem bírta a cipelést. Iskola nem volt. Hát varrt nekem ilyen kis ruhát, táskát. Hát menni kellett övele. Nem is ez az érdekes.

Na most én nőttem, nőttem, úgy annyira, hogy én is földtúró lettem. Mentem krumplit vetni, mentem kapálni, mentem markot szedni, mentem a részes géphez. (Cséplőgéphez.) 12-13 éves koromban. Virradt és sötét volt, menni kellett. Este későig. Már nem láttuk a krumplit, röögöt raktunk a kosárba, mert már nem láttunk, szedni kellett. Igen, itt kezdődtek a helyzetek.

Nagyanyám meghalt. Öreg volt. Nagybácsikámhoz kerültem. Ki ne találjanak valamit a nagybácsikámról, mert nagyon jó ember volt. Nagyon jó prímás volt a férjem. Akkor is tudtam, hogy nem egy trógerhez megyek. Mert nálunk is úgy van, hogy az egyik tud, a másik meg nem. Zenész családból származom, még az ágazatom is zenész. Hamar férjhez mentem, meglepett a gyerek. Én nem nagyon tudtam, hogy milyen felelősséggel jár, 17 éves voltam, amikor megszületett. Egyik született '54-ben, a másik született '55-ben. A férjemet behívták katonának.

Mikor az a nagyon nagy hideg volt. '55 tele. Olyan hideg volt, a kunyhóban laktunk, elmentem fáért, a fát a hátamon hordtam. A szopós gyermekem, gyönyörű szép, egészséges gyerek, 4 hónapos gyermek, addig a lakásban megfagyott, mire visszajöttem. Istenem, istenem, mit csináljak? Hát ez hihetetlen. Megfagyott. Rám fogták azt, hogy megöltem a gyereket. Akkorában kihívták rám az ávosokat, hogy én megöltem a gyermekem. 18 éves voltam. Össze-zavarodott a világ előttem. Hogy én nem öltem meg a gyereket, hát hogy öltem volna meg? Rám fogták, hogy megöltem a gyermeket. Úr Jézus Krisztusom, hogy lehet ez; összezavarodott, 18 évesen, az agyam. Annyit tettem, hogy kimentem én az udvarra, és gondolkodtam, hogy én megöltem...hát én nem öltem meg a gyermekemet... De hát azért kavarodott össze a világ előttem, hogy én éreztem magamban azt, hogy én nem öltem meg. No jó. Kijöttek a boncoló orvos, vele jöttek a rendőrök, fogd meg, ha megölted a gyermeket, hozd fel. Én meg 18 éves fejjel azt mondtam, hogy elvtársak - tetszik tudni, hogy akkor elvtársat mondtunk -, idefigyeljenek elvtársak, maguk engemet oktanul... Ha ilyet mondanak rám, fogja meg és vigye fel. Na most a sógorom elszaladt a feleségéért, azt mondja, Margit, gyere hamar, mert Erzsike nem viszi fel a gyereket, nagyon kivan az idege. Azt mondja, nem is tudom hát... Ha az Isten nem adja talán belém azt a gondolatot, hogy nyugodtan legyél. Mert kimentem sétálni. Mert percek alatt be kell, hogy... És kimentem úgy gondolkodni magamba, se a férjemmel,

senkivel nem foglalkoztam, és kimentem gondolkodni. Hogy Istenem, hát bocsánat. Hát nem elég nekem a bajom, hogy a gyerek megfagyott, gyönyörű szép gyermek, egészségesen elszült. Hát egy ilyet fognak rám. Na gyere, hozd fel a gyereket, itt vannak az ávósok rád. Fogja meg maga és vigye fel. Ahányszor mondta, én annyiszor visszafeleltem, hogy nem viszem fel, mert nem öltem meg. Fogja meg és vigye fel. Elnézést, hogy hangosan beszélek... A sógorom ismételt elment a feleségéért. Margitka gyere, Erzsikének az idege kivan, és vidd fel a gyereket a Tanácshoz. Jól van, megfogta a Margit a gyereket, felhozta a Tanácshoz. Na most, egy 18 éves kis fiatal szakadt asszony voltam. Férjem katona volt. Fogta, azt mondja a boncoló orvos, asszonyom, legyen szíves, azt mondja - levették a koporsót a gyerekről - legyen szíves, azt mondja, a sapkát oldja meg kétoldalt. Odamentem, megoldottam így a sapkát kétoldalt. ... Gondoltam, aminek jönni kell, hát jöjjön. Ha ártatlan vagyok, ha az Isten úgy adta, mittudomén... szívelem és bírom. Felboncolták a gyereket. Megállapították, hogy megfagyott.

A cigányputriba mikor éltünk, ha volt egy főzet ételünk, más szóval én főztem a gyerekeimnek, kikerítettem annyit, hogy én megfőztem a gyerekeimnek, akkor én képes voltam, mert a gyerekek éhesek voltak, én megvontam magamtól, és én átvittem, akinek nem volt. Vagy én már főztem a gyerekeimnek, ők ettek, ha volt krumplim, zsírom, lisztem, akkor én vittem át, akinek nem volt. Akkor megvolt a megértés, az összetartás. Nem volt az, mint mostan, hogy egymást felfalják, vagy egymást megutálják. Na most. Ha több van valamelyiknek, akkor már az irigység töri ki. Akkor nem az volt. Akkor megértés volt. Pedig olyan jó romák voltunk, hogy már akkor tudták a frakkot, a vasalt inget, zenészcsaládok, hát ottan zenészek voltak. Ott a cipőt a feleség - hát ugye sár volt a cigánygödörben - a feleség vitte utána a cipőt, hogy érjen ki ide a köves útra. Hogy tiszta cipőben menjen zenélni. Nem volt még az a marás, csípés, az a „büszkeség”, most a népek...

De azér már elvárnánk azt, hogy a saját szülőtt földünkön, ahol születünk, ahhoz még jogunk van, és ahhoz ragaszkodnánk, hogy helyünk legyen... Mert azért ide tessék hallgatni... Mikor én gyerek voltam, és vitték itt a zsidókat, és ugye az anya tartotta azt a gyermeket, és kérte az, hogy anyu, vizet... Gyerek volt... Kévék kérek, anya, anyu kávé, vizet kérek anya... Ezt nehéz felfogni. És bennem maradt. Én megálltam, mint kisgyerek. Megálltam és néztem és hallgattam. Erre kiugrott a nővérem, illetve a nagynéném, és vitt üvegbe vizet. A csendőr - bocsánat... elnézést kérek a kifejezésért - a csendőr úgy hátulról picsán rúgta, hogy a nagynéném csúszott. Megszaladt, felállt a nagynéném, mert közéjek akarta csapni a nénémet. Igen ám, berohant egy parasztasszonynál, és a csalamádéba ... (zölden takarmánynak levágott és összeaprított kukorica) Akkor úgy menekült el, amiért vitt egy kis vizet. Úgy hogy mikor bejöttek, mi a cigánytelepen laktunk... És egyet nagyon megjegyeztem magamnak, és lelkemre vettem. Hogy az a német miért jött - bocsánatot kérek - a német mér jött... A cigány nőt... Mért csak aztat használták fel? Hogy... Hogy... Na most. Bejöttek a németek heten, nyolcan. És akkor a gyerekeknek az apját, nagyobb fiát, le kellett térgyepelni, sorjába, és a fegyvert a szájába tették, és a nőket meg úgy művelték ott az apa előtt. Már a lányt és az anyát. És volt egy olyan öregasszony köztünk, hogy vitték volna azt is, mer lakat volt a kunyhón, a németnek odaadta a kulcsot, hogy nyisd ki. A német részeg volt. És volt bent a másik nagynéném. És én ezt néztem. Kaparásza ott részegen, kaparásza. És mire volt esze a németnek? Mikor a partra felértek, akkor fütttyentettek és megszámozták, hány nőt sikerült... Ezt mind, mind magamba zártam, és átéreztem, és azt mondtam, hogy Istenem, ha én még oda fogok jutni, és nekem gyerekeim lesznek, én kinevelem a gyerekeimet. Ha én már ezt a sorsot kaptam, a gyerekeimből, ha bele fogok gebedni, én akkor is embert fogok nevelni. És hála Istennek, be is teljesült.

Tessék csak ide jönni. Ide az ablakhoz. Nézzen ki a túloldalra. Itt a rendőrség. Mikor ellátom a jószágot, kiülök ide. És akkor megáll valaki, na, jöjjön be. Kijön az illető, mondom, mi van? El tudták intézni a dolgukat? El, el. De ha igazolás van, kint ülök, ha már meglátják a cigányt, két óra hosszáig, háromig nem engedik el. A többi mind mehet. Mehet. Mindenki mehet. Kipakolnak belőle mindent a világon. Jó, kötelességük, hogy kipakoljanak mindent. De azon szórakozik ki magukat, ha egy cigányt megtalálnak, ha az jön kocsival, az lehet öt óráig, a gyerek lehet bármilyen szomjas, vagy mi lehet, vagy hogy lehet, az legyen öt óráig ott, de a többi mehet. Mehet, mehet. Na most ide jöttek ezek a rendőrök. Megtudták valahonnan, hogy nekem meghalt a fiam. Ez a fiam. (Fényképet mutat.) ...-nek hívják a rendőrt, és akkor én itt ülök, és akkor azt mondja, hogy... Kinyújtja a karját, élünk, alszunk, fekszünk, virulunk és ütünk. Hát én kíváncsi vagyok arra, hogy neki milyen izma van... És akkor hogyha egy cigány bemegy, egy cigánygyerek, mit tudom én, egy kihallgatásra, akkor ekkorára verik az arcát, az úgy jön ki, tiszta véresen, viszem a vizet, úgy mosdatom meg, hogy a vért ne lássák. Hogy az erejük arra adják ki... Volt itt egy olyan eset, hogy meghalt egy asszony. Mindenfelől jöttek rokonok, családok, na most, virrasztani kell. Nálunk is van egy olyan, hogy megtartjuk a szabályt, hogy virrasztódás. Akkor lementek egy páran. Össze voltak gyülekezve a siratóban, ott egy pár óra hosszat együtt vannak. Ott sorba vertek mindenkit a rendőrök. Részegen lementek, az ajtóra vigyáztak, hogy ki ne tudjanak jönni, nehogy telefonáljanak valahova. A halott anyja mellől rángatták a fiút, és ott... Hát a siratóból... Szentségtörésnek lehet venni, vagy emberi gyalázatnak lehet venni. És akkor megmondták a férfinak, köszönje meg, hogy a terhes feleségét is nem verték meg. A gyerekek is hallgattak. Félnék. Aztán utána szóltunk a polgármesternek, mert én se vagyok olyan félénk, vagy nem tudom én micsoda, és akkor a polgármester, meg Nyíregyházáról is kijöttek, és beszéltek velük, azóta úgy csend van. Mert azért mink nem állatok vagyunk. Lehet, hogy kunyhóba nevelkedtünk, már ott is voltak értelmes emberek, csak nem volt olyan lehetőség, hogy tanulni lehetett volna. Hát zenészek voltak, jó zenészek, muzsikáltak grófoknak, hercegeknek. Mink már akkor, hiába, hogy a cigánygödörbe laktunk, azért meg tudtuk az éjszakát a nappaltól különíteni. Azért, hogy nem születtünk ennek se, annak se, meg annak se, tudjuk azért, hogy mi a jó, mi a rossz.

‘56-ban elszültem a gyereket. Mert még akkor bába volt, nem szülésznő, bába. Lehívták hozzám, meglett a gyönyörű szép fiúgyermek. Elvágta a köldököt, továbbment. Igen ám, de jöttek ... idevalósiak ... névileg is tudom, csak nem nyilatkozom... Azzal az indokkal jöttek, hogy... valami hazugság. Egy órával szültem el a gyereket. Még mai napig nem tudom, ki, azt hiszem, anyósom, kívülről, mert minden házba mentek, minden putriba mentek, személyazonosságit kérni, összeszedték a személyazonosságit, felhozták a Tanácshoz. Na most. Én egyik órában elszültem a gyereket, anyósom a lakásra rátette a lakatot. Berúgták rám az ajtót. Hát mit akartak tőlem? Nézzék meg, ebben az órában szültem el a gyereket, mit akarnak tőlem. Állj fel! Megfogtak, hálóingbe voltam, megfogtak, kirángattak. Hó volt. Kirángattak. Ki kellett menni, hát szaladtam. Kiszaladtam a földre, persze ütni akartak. Kiszaladtam. ‘56-ba ránk gyűttek. Tán hatvanan is gyűttek szerintem. Akkor is. Annyit érkeztem, hogy az egyik gyereket ott hagytam, oszt mer az egész cigányság két kunyhóba szorult. Tehát innen a kövesútról jöttek az ellenségek, „mars ki ruszki, vigyed a cigányt”. Egyik gyereket megfogtam, oszt szaladtam. Azt letettem, vissza a másikért. De én cipőt nem láttam. Meztláb szaladtam... Mondom (a gyereknek) maradjon itt, a másik gyerekért szaladtam... Mert a zenészeknél ember, az csak két ember maradt. Elmentek hát muzsikálni, jártak szentestén muzsikálni erre-arra. Itt két ember maradt. Meztláb üztek, szaladtam. Akkor gyújtották a petróleumot, öntötték fel az ereszre, aztán gyújtották az ereszt. Mert felülről ugye hó volt, ‘56-ba. No aztán a nők, asszonyok otthagyták a gyereket, ki mivel tudott, botokkal, villákkal,

aminek gyönni kell, hadd gyöjjön. Megvirradt, kikergettük őket. Úgy mentünk Nyíregyházára. Megérkeztek az emberek, Nyíregyházára úgy mentünk a kommandóságra, felajánlottuk az oroszoknak a gyereket, hogy szállítsák el, hát ne öljék meg. Ha bennünket megölnek, hát öljenek. De a gyerekeket sajnáltuk. Úgy aztán az oroszok kijöttek tankokkal. Itt volt a Tanács-háza. A mikrofonon kiadták, a cigányságnak úgy legyen valami bántódása... védőőrséget adtak. Mert nem maradt egy cigány se. Mindenki ki merre látott, a kunyhók üresek. Ki merre látott, mindenki. Csak már aki 70-80 éves volt, meg olyan ágyba való fekvő volt, csak az maradt a kunyhóba. A többiek mind mentünk, amerre láttunk. Mindenfele mentünk. Egyik gyerek a vonaton maradt, a másik meg... Azt úgy kiabáltam, hogy még egy gyerekem is van. Egyiket a hátamra kötöttem, a másikat meg ide vettem előre. Azt úgy mentünk.

Így éltük az életünket. Ez kacagás, igaz? Ez van. Most meg, hát hogyha felveszek aranyt, vagy valamit, (mondják) ez az asszony milyen úri... Hát ez, ez...nagyon úriasszony. Magamba: ha tudná, milyen úriasszony... én mazúr voltam, nem úr...

1. számú interjú, Gávavencsellő, cigány

51 éves férjezett nő, 6 általános iskolával rendelkezik, rokkantnyugdíjas. Férje 57 éves 7 általános, rokkantnyugdíjas.

A ház a falu szélén, 2 szoba, konyha, fürdőszoba, kb. 50 m², az aljzat földes, kívülről nincs bepucolva, a szembesomszéd és az egyik oldalon lévő cigány. A másik oldalon lebontott ház áll, a falak és a kémény van meg.

Az asszony Tiszavasváriban született, hatan voltak testvérek. Az édesapja, édesanyja segéd-munkás volt, apját a háborúban fejbe lőtték, onnantól betegen feküdt otthon, ezért is nem tudott iskolába járni. Otthon járt napszámba, amíg a férjét megismerte. 1965-ben összeházasodtak. Nem volt nagy esküvő, utána az anyósánál laktak 1977-ig. Ez idő alatt 7 gyermek született.

1977-től laknak Gávavencsellőn, ebbe a házba költöztek be. Az asszony a cipőipari szövetkezetben dolgozott, mint betanított munkás, 14 évig. 1978-ban kölcsönt vett fel, 70.000 Ft-ot. Ebből építettek fürdőszobát, meg a hátsó szobát. A gerendákat és a tetőt is ki kellett cserélni. A férje ért egy kicsit a kőműves munkához, családi kalákában újították fel a házat.

A férj Szerencsen dolgozott a cukorgyárban mint segédmunkás, a 70-es években felmondtak neki, akkor rövid ideig Pesten is dolgozott, meg sok helyen, igazolt munkaviszonya nem érte el a 10 évet, amikor rokkantnyugdíjzták mozgásszervi betegségekkel.

A feleség 91-ben otthagyta a szövetkezetet. Az általános iskolában és házaknál dolgozott takarítónőként. 1992-ben őt is rokkantnyugdíjazták „idegi alapon” - Azóta nem tudta törleszteni az adóságát, mert a gyerekeit iskoláztatta. - Csilla tűzönő, Nyíregyházán dolgozik, Évi és Vera Tiszavasváriban végezték el a Vegyészeti Szakközépiskolát. Most mindketten Pesten a Chinoiban dolgoznak. Ildi Kisvárdán végezte a gyors és gépipari iskolát, Eszti Tokajban érettségizett. Keserves volt, de taníttatta őket.

Tavaly felszólították, hogy ha nem fizeti az adósságot, akkor kiköltöztetik a házból. A két Pesti lánya jött kezesnek, de mire minden papírt kitöltöttek, meg lejöttek a lányai, sok idő eltelt, de végül is kapott 100.000 Ft-ot. Az egyik lányának adott belőle 5000 Ft-ot, és elment, hogy kifizeti az adósságot, akkor kiderült, hogy már nem 70.000, hanem 91.000 Ft az adóssága, akkor kifizetett 70.000 Ft-ot, két hónapot törlesztett, és azóta sem tudja tovább fizetni.

Ildi lánya most 26 éves. Itt lakik a faluban. 2 gyermeke van, két apától. A kislány 5 éves. Az apja eleinte járt látogatni, eltűnt. Azóta nem találják. Bíróságon van az ügy. Ildi tavaly felutazott Pestre. Két hónapig nem talált munkát, majd egy talponállóban lett felszolgáló. Reggeltől késő éjszakáig dolgozott. Éppen ma jött haza, az anyja hívta, meg a gyermekek is hiányolták. Hozott 5000 Ft-ot. Ebből vásároltak ma.

Csilla lánya itt él a faluban. 84-88-ig az anyjával dolgozott a cipőipari szövetkezetben. Minden fizetését félretette. Itt volt az udvaron a lakodalma, 1989-ben. Ibrányba ment férjhez, férje magyar volt. Aztán valamilyen gerinc-megbetegedése volt, az anyja hazahozta, egy kicsit feljavítani a műtét előtt, megoperálták, és utána az anyja ápolta, és közben megcsalta a férje, gyerek is született a külső kapcsolatból. 94-ben elváltak. Csilla nagyothall, két gyermeke van. A nagyobbik 7 éves, a kicsi 5. Csilla Ibrányban építkezett a férjéhez, akkor az anya ment el kezesnek, amikor 100.000 Ft-ot vettek fel kölcsönként. Ma tőle vonják.

Így a két lánya, 4 unokája és a két szülő, tehát 8-an élnek együtt.

Mellettük van egy ház. Állnak a falak és a kémény. Már kétszer volt itt felépítve a ház. Mind a kétszer egyik napról a másikra lebontották. Az asszony a fürdőszobába ment sírni, mert nem bírta nézni a rombolást. Nem érti miért történt ez. Azt tudja, hogy szociálpolitikai támogatással készült. Kérte, hogy valamelyik lányának adják oda, de két gyerekre nem segítenek. Ekkor elment Nyíregyházára valamilyen cigány szervezethez, és ott panaszt tett. Később kiderült hogy a helyi KÖK elnökének a keresztapjával beszélt. Szidja a KÖK-öt, „egyek ezek, rokon, testvér, barát, sógor”. Próbálkozott az önkormányzatnál is lakásügyben, segélyezési ügyben. „Aki sokat jár sírni a polgármesterhez, annak ad a saját zsebéből, aztán visszaveszi, amikor a segélyt adják. De ezek az emberek a kocsmába mennek meg a cukrászdába, a gyerekeik meg rongyosok. Én az ilyen cigányokat lelőném. Az én gyerekeim, unokáim tiszták, nem isznak, bár a férjem nem szereti, hogy kávézom.”

Ildi lánya most megpróbál munkát keresni, de ha sokáig nem adnak neki munkát, ők is „felteszik a cigánypofát”, és felmennek a hivatalba, tessék munkát adni. Mert ezt így lehet elintézni.

A gyerekek nem tudnak cigányul. Ő beszél, de a gyerekek előtt nem, mert akkor rászólnak, hogy ne beszéljen csúnyán.

Régen a KTSZ munkahelyet teremtett a cigányoknak (is) 91-ben felbomlott. Azóta nincs munka a cigánynak.

A férje rokkantnyugdíja olyan kevés, hogy az önk.-nak támogatnia kell. Tavaly adtak 2500 Ft kiegészítő segélyt. 1 év után kijöttek a hivatalból, és mondták, hogy továbbiakban azzal a feltétellel kapják, ha a fele házat az önk.-ra íratják. Ebbe nem egyeztek bele. A „tanács” ne vegye el a házat a gyermekei elől. Azóta nem kapják a segélyt.

Volt egy kellemetlen rendőrségi ügyük. A férje azt gondolta, ha másnak lehet, akkor nekik is. Mögöttük van a volt TSZ porta, oda jártak az emberek és mindent elloptak. Az ő férje is átment és vasat gyűjtött, de „megfogták”. Sok rendőr a vasat 38.000 Ft-ra értékelték. A férje egy év felfüggesztett börtönbüntetést kapott, és 8000 Ft megfizetésére kötelezték. A büntetést a két pesti lány fizette ki.

A fűtés télen kb. 50.000 Ft-ba kerül, most a Csilla fog kölcsönt felvenni, hogy tudjanak fűteni.

Jövedelmük:

Anya nyugdíja 18.000 Ft. Ebből 6000 Ft saját adósságot fizetnek, amit a tak.szöv. levon a nyugdíjából. A nyugdíj-folyósítónál le van tiltva 4700 Ft kezesség miatt. Kézhez kap 8300 Ft-ot. A férj nyugdíja 6300 Ft. Csilla nyugdíja 10.600 Ft 10.600 a csp. 5000 Ft, gyermektartást kap. Ildi csak a 10.600 Ft csp.-al rendelkezik.

A ház mögött nagy, szépen gondozott veteményes kert van, megtermeli a konyhára valót. (Ezzel a Pesti lányokat is ellátja.)

A falusiaktól sok használt ruhát kap. A szomszéd sűrűn vág disznót, és ha nincs pénz, hitelbe is ad húst.

Napszámba is járnak. Ha hárman elmennek, megvan a napi kaja.(3000 Ft)

2. sz. interjú, Gávavencsellő, cigány

Házaspár, a férfi 54 éves, 4 osztályt járt, 2 éve rokkantnyugdíjas. A feleség 53 éves 5 osztályt járt. Jelenleg munkanélküli, decemberig jövedelempótló támogatásban részesül.

A ház a cigánytelepen van. Egy helyiségből áll, ami szoba-konyha egyben, és van egy külön bejárátú konyha, ahol főznek, kb. 30 m². A telep a falu szélén van, 8 család él még itt. A ház nagyon rossz állapotban van. Vakolatlan.

A férfi itt született. A szülei zenész cigányok voltak. Heten voltak testvérek. A feleség egy közeli faluban, Nagycserkeszen született. Megismerkedésük óta, már több mint 30 éve élnek itt a telepen. 4 gyermekük született. 1 itt él a telepen, egy fiú és egy lány a faluban. Egy fiú pedig a szomszéd faluban él. Mindegyiknek van 3 gyereke. Ők is jövedelempótlón élnek, és azon kívül kapják a gyvt,-t, meg a csp,-ot.

A férfi 10 évet dolgozott a bányában. Más jövedelme nem volt. A feleség 1 évet dolgozott Pesten. Építkezésnél volt segédmunkás. 14 évet dolgozott a helyi TSZ-ben. Az utóbbi 8 évben a KTSZ-ben dolgozott, majd annak felbomlása után 1 éve munkanélküli segélyben részesül.

Szeret dolgozni, szereti a mezőgazdasági munkát is. Sovány asszony. Azt mondja, nem szégyelli, de reggeli néha van, néha nincs. A ház körüli földbe az idén nem vetettek semmit. A cig. önk. osztogatott ugyan vetőmagot, de csak annak adtak, aki elment a gyűlésre. Ha segítenének, ő szívesen tartana disznót.

Segélykérelmeit rendszeresen elutasítja az önkormányzat, „máma itt nem lehet szólni, mert a falnak is füle van”. A férfi nem vesz részt semmiféle gyűlésen, és megmondta a polgármesternek, hogy a szavazatát nem adja neki. Itt félnek az emberek.

(Itt kikapcsoltatja a magnót.)

A nagyobbik fiú, aki itt él a telepen, tavaly szoc.pol. támogatással lakást épített. Egy vállalkozó intézte az egészet. Megcsinálta az alapot, és erre, mint önrészre, megkapták a támogatást, aztán felépült a ház, egyik nap átadták, és még aznap éjjel le is bontotta a vállalkozó, csak az alap maradt. A fiú azt mondta, világgá kürtöli az esetet, erre idejöttek a rendőrök, megfenyegették, megverték. Egy rendőrt állítólag el is bocsátottak, mert idejárt a telepre verekedni. Itt üldözik a cigányokat, minden ok nélkül beléjük kötnek. A KÖK. tagjai csak saját zsebükre dolgoznak, a lakás maffiának ők a vezetői.

Itt helyben semmiféle megoldást nem látnak, ezt felülről kellene rendbe rakni.

Mellékjövedelem: guberálás, napszám. A rokkant nyugdíj 10.600 Ft, a jöv pótló 9200.

Eddig még nem loptak, de mostanában fontolgatják a lehetőséget.

3. sz. interjú, Gávavencsellő, cigány

A házaspár fíi tagja 57 éves, 8 osztályt végzett, jelenleg gazdálkodó. Rokkantnyugdíjas. A feleség 54 éves, 8 általános, rokkantnyugdíjas.

Egyszintes ház. 3 szoba, központi fűtés. Az egyetlen cigány család, akinek a háza a fő utcán van.

Mindketten cigánytelepen éltek. Zenész cigányok. A telepen ismerkedtek meg. A fíi 18, a nő 14 éves volt. Szerettek a telepen lakni, jó volt a hangulat, komolyabb veszekedések nem voltak. Ők is azt tervezték, hogy ott fognak építkezni. Általános iskolájukat gyorstalpalón fejezték be. Korán munkába álltak.

Két fiuk és egy lányuk született. A lány 1980-ban autóbalesetben meghalt. Az egyik fiú akkor az Állatorvosira járt, nem tudta megemésztetni a halálesetet, és ezért otthagyta az egyetemet. Mezőgazdaságban dolgozik, és az apja háza mellett építkezik. Indul a cig. önk. választáson. A másik fiú rendőr Miskolcon. 1980-ban született egy lánya, aki kitűnő tanuló, és orvos vagy jogász lesz.

A fíi-nak folyamatos, 40 éves munkaviszonya van, a TSZ-ben traktoros. 15 évvel ezelőtt vett 2 tehenet kölcsönből, amit az első ellés után kezdett törleszteni. Ma már lova is van.

A cigánytelepen megromlott a hangulat. Már nem bírta az ottani cigányokat, és 80-ban vette ezt a telket. Volt rajta egy kisebb ház, abban laktak, amíg a nagy ház elkészült.

Továbbra is a TSZ-ben dolgozott, de vett egy lovat, meg ekét, és attól fogva a faluban szántotta a földet munkaidő után és hétvégén. A rendszerváltás utáni viszonyok nem tetszettek neki. „A régi rend jobb volt, mert akkor rend volt.”

90 után igényelt földet, 5 hektárt, ma ezen gazdálkodik. A KÖK pályázaton nyert egy traktort, ott van a polgármesteri hivatalnál, nem a cigányság használja. Szeméthordásra közmunkákra használják. Annak idején ő felszólalt egy gyűlésen, hogy mért nem egy cigány van a traktoron? Vannak itt fiatal emberek, gépkocsivezetők. Ha cigány vezetné a traktort, akkor ő megnyugodna, mert legalább egy embernek lenne munkája.

Az újságban olvasta, hogy lehetett pályázni a cigányság részére 20 kg. vetőburgonyára. Nem kaptak belőle. A KÖK annak ad, akinek akar, szerinte ez nem jó, ha a KÖK testvérekből áll, mert akkor nem képviseli a közösséget, csak a saját hasznukat nézik. A polgármester meg támogatja őket, mert jön a választás. Majd kocsival hordják szavazni a népet, és mondják nekik, hogy kire szavazzanak. Ő is indul a választásokon.

Szerinte úgy lehetne megállapítani, hogy ki a rendes ember, hogy el kéne menni a portájára, és megnézni, hogy milyen az a porta, azt is, hogy ki mennyi ideig dolgozott. Annak idején lehetett választani, hogy hová tartozik, magyar vagy cigány, akkor kellett volna, hogy magyar maradjon. Ha nyerne a választásokon, akkor sem nézne utána a szoc. pol. lakásoknak. Hiszi, ezt csak felülről lehet elintézni. A KÖK vezetőjének 40-50 milliója van a bankban, pedig soha nem dolgozott. Nem baj, de a másikat ne tegye koldussá.

Kb. 20 családnak épített házat szoc.pol. támogatással egy vállalkozó. A házat átadták és másnap lebontották, az építőanyagból másik házat építettek. Az alapokat lehet látni. A magyar és cigány között sok az ellentét. Most is volt egy ügy. A cigányok gyerekei szemtelenek még a tanárokkal is. Most volt egy gyűlés, ahol valaki felszólalt, hogy ellenőrizni kéne a tanárokat, amikor a cigány gyerekeket tanítják. Szidja a cigányokat, azok gyerekeit. Bezzeg az ő idejében

erkölcs volt. Védi a rendőröket. „nagyon magyar” Vóna munka. Nem dolgoznak, csak elveszik a segélyt, pedig van azoknak mindenük.

A cigányság alacsony szinten áll, de mezőgazdasági munkát, állattartást tudna csinálni. Most a rendszerváltás után kért volna a cigányoknak földet, de nem kellett nekik.

Be kéne vezetni a kötelező állattartást, mert a tej meg a hús kellene. A cigány termeljen gyógyfűvet. A citromfűvet csak el kell vetni és 2 évig lehet kaszálni. 3000 Ft mázsája. Nem adna segélyt, munkát teremtené és dolgoztatna. Anyagi helyzetét, jövedelmét nem árulja el, ill. annyit mégis, hogy naponta 60 liter tejet adnak le.

4 sz. interjú, Gávavencsellő, magyar család

41 éves nő, főiskolai végzettség, jelenleg kesztyűkészítő bt-ben segít a férjének. Vállalkozók. A férj 45 éves okleveles gépészmérnök.

A ház 82-ben épült. A falu közepén áll. Hatalmas kétszintes épület. A szomszédok magyarok. Rendbe tartott füvesített kert. Az alsó szinten van a kesztyűműhely.

A feleség: érettségi után biológia-testnevelés szakon végzett. Szülei parasztok voltak. Szigorúan nevelték. Tanulni kötelező volt neki és mind a 4 testvérének. Ők is főiskolát végeztek. Nem érti, hogy az emberek miért panaszkodnak. Ha őket tudták taníttatni, akkor a mai gyerekek taníttatása is csak akarat kérdése.

80-ban ismerkedett meg a férjével. 81-ben házasodtak össze. A telket a férj szüleitől kapták.

A férj műszaki egyetemet végzett. 81-ben a helyi szövetkezet elnöke lett, akkor cipőfelsőrész készítés volt a profil. Két gimnáziumba járó gyermekük van. A feleség a helyi iskolában tanított.

Jól ment a szövetkezetnek egészen a 80-as évek végéig, de egyre több konfliktusa volt a férjnek a vezetőséggel, ezért 90-ben lemondott.

2 évet várt a saját vállalkozásának a beindításával. Ezalatt munkanélkülin volt, és a feleség fizetéséből éltek. 93 óta a feleség, otthagynak a pedagógus pályát, a férj segítője. Dolgozóik bruttó 25.000 Ft-ot keresnek. Nem árulja el, hány embert foglalkoztat. Cigányt nem foglalkoztat, mert nem járnak be rendszeresen dolgozni. Szerinte a faluban kevés a rendes cigány.

5. sz. interjú, Gávavencsellő, cigány család

37 éves nő, 4 osztályt végzett, háztartásbeli. Férje 40 éves, 8 osztályt végzett, rokkantnyugdíjas.

A ház a falu közepén van, szoc.pol. támogatással készült, idén tavasszal költöztek be. Alapterülete 110 m², 3 szoba, konyha, kamra, fürdőszobának kialakított helyiség, de víz nincs bevezetve. Az aljzat mindenhol durva betonezítésű, a falak vékonyak, a plafon csak deszkákból áll. A nyílászáró szerkezetek rosszak, a plafon több helyen beázik. A konyhában sparhelt, a 2 szoba között egy vegyes tüzelésű kályha. A bútorokat az asszony betegsége miatt el kellett adni. Van még egy francia ágy, azt most árulják, mert a feleség kórházi kezelését szeretnék fedezni az árából.

A szoc. pol. támogatást a férj gyermekeire kapták, N.K. építette az alapot, és a falakat felhúzta, ez szerepelt, mint saját rész, és erre kapták a 2.400.000 Ft-ot. Mikor a szerződést megkötötték, a nyomtatványokat ők csak aláírták, a vállalkozót a pénzfelvétellel is meghatalmazták. A földhivatal a lakhatási engedélyt megadta, de nem jöttek ki megnézni a házat. Többször beszéltek a vállalkozóval, hogy a hiányosságokat pótolja, megígérte átadáskor, hogy mindent megcsinál. Az asszony szerint azért, mert egy bizonyos részletet az OTP visszatart és csak átadás után adja ki. Miután a vállalkozó az utolsó részletet is felvette, nem állt velük szóba, sőt fenyegetőzött. A kertben nincs veteményes. A szomszédok magyarok.

A feleség egy szomszédos faluban született, apját nem ismeri. Anyja 20 évet dolgozott Bp-en, az IKV-nál mint takarító. 4-en voltak testvérek, és az anyai nagyszülők nevelték őket. 13 éves koráig jó világ volt, egy cigánytelepen éltek, sok volt a gyerek. Sokat játszottak, és néha iskolába is jártak. 13 éves volt, amikor az édesanyja meghalt méhrákban, ekkor élettársi kapcsolatot létesített egy cigány fiúval (17 éves). A fiú a Tsz-ben dolgozott, de sokat ivott, nem volt jó ember.

75-ben született első lánya, és még 4 gy.-et szült. 82-ben ismerkedett meg jelenlegi férjével, otthagyta élettársát, az 5 gy.-et és ideköltözött G.-re. A gy.-ei nem is tudják, hogy ő itt él, azóta egyiket sem látta, semmilyen kapcsolatuk nincs. Kb. egy hónapja irt levelet nekik. Biztatónak érzi, hogy a levél nem jött vissza.

A férjének 5 gy.-e volt, a legkisebb most 16 éves lány. A gy.-ek anyja megszökött, nem tudják, hol van. Közös gy. nincs. Ezeket a gy.-eket az asszony nevelte fel.

A férj 71-80-ig dolgozott Bp-en az építőiparban, munkásszállón lakott, hétvégeente járt haza. Segéd munkás volt. Nehezen bírta a fizikai munkát. 80-ban derült ki, hogy szívbeteg, megoperálták, azóta fizikai munkát nem tud végezni.

82-től 2 utcával kijebbi laktak, összesen 12 fő. Jelenleg 3 gy. van itthon, jártak általános iskolába, szakmájuk nincs. Alkalmi munkából élnek (pl. uborka szedés). 1000 Ft naponta.

A feleség nagyon beteg, előre haladott állapotú méhrákja van. Nincs pénze recepteket kiváltani, segélyt nem kap. Aggódik, hogy majd nem lesz miből eltemetni. A férj rokkantnyugdíja 27.000 Ft. Ebből élnek.

6. sz. interjú, magyar család, Sajóhidvég

60 éves, nős férfi, főiskolai végzettség, pedagógus.

A ház a falu szélén van, 80-ban vették a telket, építkeztek. Mellettük egy üres telek van, majd egy magyar család háza. 4 évvel ezelőtt azt a telket egy cigány meg akarta venni, összefogtak a magyar családdal, és megvették közösen, féltek a leendő szomszédságtól.

A lakás tipikus falusi értelmiségi. Sok könyv.

A férj szülei parasztok. Az ált. isk.-i tanítónő irányította a ped. pálya felé. Akkortájt a faluban nem igen tanították a gyerekeket. Mondván, ha tanul, elfelejti, lenézi a szüleit. Hálás a tanítónőnek. 57-ben érettségizett tanítóképzőben. Képesítő után könyvtárosként dolgozott a szomszéd faluban. 7 év után beiratkozott a ped. főiskola magyar-tört. szakára. Elvégezte, és egy szomszéd falu 5 tanerős iskolájában lett igazgató, 1972-ig. Majd átkerült S.-re igazgatóhelyettesként. Szakfelügyelő volt 89-ig.

A cigány gy.-ek nagyon gyengék, jó ha megtanulnak olvasni. Szerinte a szülőkkel rengeteg baj van, nem érdekli őket az iskola. Szerinte sok a cigányok között a funkcionális analfabéta. Hosszan szidja a cigány mentalitást, de 'nincsenek előítéletei'.

Elmondja, hogy az alsó tagozatban nincs különbség a c. és a m. gy. között. Az elkülönülés a serdülőkorban kezdődik. Szerinte a korai nemi érés a cigányoknál azt hozza, hogy nem is fontos isk.-ba járni. Nekik sokkal fontosabb a szerelem. Aztán gyorsan férjhez is megy. A középiskolák felveszik még a leggyengébb tanulót is, csak az a baj, hogy utána nem tud a c. gy. elhelyezkedni.

67-ben házasodott, a felesége szintén ped., nyugdíjas. Fia 68-ban született, 2 diplomája van. Ped. És mivel kevesellte a fizetést, 7 év után jelentkezett a Pető Int. tanulni. Idén végez. Reméli, jobb fizetést és több lehetőséget kap. 81-ben született egy véletlen gy. Ő egy piarista gimn.-ban tanul.

A megélhetés a rendszerváltás óta nehezebb. Fizetése nettó 48.000 Ft. Felesége nyugd., 25.000. Van 1 hold kárpótlásból szerzett földje. Ebből van takarmány az állatok részére (csirke, kacs, nyúl).

A veteményesből megvan az egész évi zöldség a családnak. Megváltoztak az emberi kapcsolatai a rend. váltás óta. Zárkózottabbak lettek az emberek, nincsenek közös megmozdulások. Van a faluban előítélet a cigányokkal szemben, bár ez erőbben megnyilvánul a nem saját c., hanem a betelepült idegen cigányokkal szemben.

A református pap tantestületi értekezleten azt mondta, ne bántsák a cigányokat, mert hosszú távon a m. és a c. keveredni fog, és majd ennek lesz köszönhető, hogy a magyarság nem lesz degenerált.

7. sz. interjú, Sajóhidvég, c. család

Idős házaspár. A ffi 70 éves, a feleség 67 éves. Mindketten rokkantnyugdíjasok. Iskolába egyikük sem járt.

A ház a falu szélén, a valamikori c. telepen áll. Vízvételi lehetőség 800 m. A ház 64 óta saját tulajdonuk, szoba konyha, kb. 40 m², és egy külön ház, ahol főznek, 16 m².

A feleség a szomszéd faluban született, a ffi ide való, 7 évig éltek a szomszéd faluban, majd ide költöztek. 52 éve élnek együtt. A legfontosabbnak egymás megértését tartják. 6 gyermekük született, 2 fiú Pesten él, a többiek a faluban. Nagyon sok unoka van. Gondoskodnak a szüleikről, gyakran haza járnak. A ffi-nak 3 m.helye volt, a vasútnál dolgozott 14-15 évig, aztán szénbányában, majd a vas és fémipari ktsz.-nél. 1973-ban lett rokkantnyugdíjas. Asztmás, fél fülére süket.

A feleség 15 évet dolgozott a helyi TSZ-ben. 1984-ben mozgásszervi panaszok miatt leszázalékolták.

Mindkettőjük nyugdíja 18.000 Ft, ez a jövedelmük.

Állatokat nem tartanak, a kertet nem művelik.

Egyikük nyugdíja csak a gyógyszerköltséget fedezi.

Panaszolja, hogy az önkorm. meg sem hallgatják, le sem ültetik őket, aztán meg nem történik soha semmi. Kértek lakást a faluban, de nem segítettek. A kisebbségi önk. sem. Szerintük a KÖK össze van fonódva a polgármesterrel.

Az utóbbi időben kétszer törtek be hozzájuk. Nem értik miért, hiszen nincs mit elvinni. Az egyik pesti fiú el szeretné őket költöztetni Bp.-re, de ők már nem akarnak mozdulni.

8. sz. interjú, Sajóhidvég, cigány

27 éves nő, hajadon. Általános iskolába nem járt, nem dolgozott, 5 gyermeke van, a legidősebb 8 éves. A ház a falu szélén áll. Cs lakás. Itt ezt nevezik cigány telepnek.

A lakóterület 120 m². 3 szoba konyha, és egy eredetileg fürdőszobának szánt helyiség, jelenleg lomtár. Az aljzat mindenhol durva beton, a szobák berendezése ágyakból áll. Az ágyneműk rongyosak. A rongyos függöny szögekkel rögzített. A konyhában egy sparhelt áll. Nagy fokú nyomor képét mutatja a lakás. A bejárati ajtónál kis terasz. Itt is áll egy ágy. Napközben itt zajlik az élet. Kerítés nincs. A kertet nem művelik. Az élet az utcán is folyik. Itt mindenki szinte mindenhol lakik, mindenki mindenhová bejár, a gyerekeket mindenki neveli, eteti, meztelenül szaladgálnak az utcán.

Az asszony egy közeli faluban született. 12-en voltak testvérek, édesanyja nevelte a gy.-et, apja a TSZ-ben dolgozott. Nagy volt a szegénység, ezért nem járt iskolába. Még nem volt 17 éves, amikor megszökött és összeköltözött az „emberrel”. 19 évesen szülte első gy.-ét. Az ember 19 éves korától dolgozott, de így is nagy volt a szegénység. Szerette az italt, és részegen sokszor bántalmazta a gyerekeket is. A nő feljelentette, el is vitték, és 8 hónapja előzetes letartóztatásban van. Többször kért segílyt, de nem adnak neki. Gyvt. sem kap, mert elköltözött eredeti lakcíméről. Rokonok és szomszédi segítségéből, vmint a cs.p-ból él. 6 éves kislánya nem jár iskolába, és nem is akarja beírtni. Most 6 hónapos terhes, tanácsadáson még nem volt.

Jövedelme: 12.200 Ft GyES és 9500 Ft családi pótlék. (Szerintem itt v.mi nem stimmel, már a CSP-nak is magasabb összegnek kell lenni 8 gyerek után)

9. sz. interjú, Sajóhidvég, cigány

24 éves nő. Általános iskolába nem járt, nem dolgozott, 3 gyermeke van.

Ugyanolyan ház, mint az előző 8. sz. interjúban. Még inform.: a ház szoc. pol. támogatással épült, adósság nincs rajta. Az utca végén van egy közösségi udvar: homokozó, hinta, mászóka, sok pucér gyerek.

Szintén a szomszéd faluban született (tehát, idegen, betolakodó, lásd tanár úrral készített interjú.) 4 testvér, anya 75-ben meghalt, még abban az évben ide költöztek. A falu szélén a volt c. telepen laktak, itt ismerkedett meg gyermekei apjával. Nem házasodtak össze, 17 éves volt, mikor első gy.-e megszületett, az ikerpár másfél éves.

Élettársa nem járt iskolába, állandó mh. nem volt. 3 éve dutyiban van, verekedésért ítélték el, másfél év múlva szabadul. (akkor kitől vannak a gyerekek?)

A feleségnek nincs pénze útiköltségre, így nem tudja látogatni, az apa az ikreket még nem látta, de rendszeresen leveleznek. A nagyfiút beíratta az iskolába, de nem tudja megvenni a tanszereket.

Jövedelem: GYES 12.000 Ft, CSP 23.000 Ft (Itt sem stimmel)

A kertet nem művelik, állatokat nem tartanak. A szobákban nincs kályha, télen a konyhában él a család. A polg. hiv. nem segít, segélyt nem ad.

A telepen jó a hangulat. Mindenki „rokon”. Nem csak c.-ok laknak, hanem m.-ok is. Nagyon jól megvannak, nincs veszekedés. Nincs munka. Ez baj. Nem csak a c.-t nem veszik fel, hanem mást sem.

10. sz. interjú, Sajóhidvég, magyar

75 éves özvegyasszony. 8 általános. Mindig háztartásbeli volt.

A ház 45 után épült, úgy, hogy a szülei a faluban lévő házat lebontották, és abból építették ezt. Jellegzetes hosszú parasztház. 3 szoba, konyha, fürdőszoba. A falu szélén helyezkedik el, a cigánytelep mellett. A szomszédok cigányok.

4-en voltak testvérek. Ő a legfiatalabb, és már csak ő él egyedül. Egyik tanyáról vándoroltak a másikra, mert a szülei földműveléssel foglalkoztak. Amikor a gyerekek elkezdtek iskolába járni, letelepedtek G.-re. Innen el kellett menni, mert a gróf eladta a földjeit. Ekkor G.-ben laktak 2 évig, de azt nem tudták megszokni, mert tanya volt. 12 éves volt, amikor a faluba kerültek. Nehéz volt a gy. kora, majd a későbbi élete is. Gy.-ei születésekor jegyrendszer volt. A rendszerváltással sem lett könnyebb. A férjét 1982-ben leszázalékolták, érzelmesedése volt. Hús ritkán akad, nélküle még megvan, de kenyér nélkül nem. Nagy kert, veteményessel. Most is a babot pucolja, mert csak úgy üres kézzel nincs ideje beszélgetni. Eladni nem tudja, amit termel, mert nem tud menni. A legidősebb fia segít a ház körül, aki a szomszéd faluban lakik, és mindennap jön. Született 2 lánya. Az egyik már nem él, a másik itt él a faluban és a sörgyárban dolgozik. Van 5 unokája. Gyerekei a rendszerváltásig szépen gyarapodtak, azóta nekik is nehezebb.

68 óta él ebben a házban. Az édesanyjaé volt. Előtte E.-n lakott, oda ment férjhez. Az anyósnál laktak, de az anyóssal nem jöttek ki. A férje nem engedte őt dolgozni, mert igen féltékeny ember volt. A férj a vasútnál, később a TSZ-ben, majd a sörgyárban dolgozott. 84-ben halt meg a férje. Veseköve volt, sérve, több műtét - leszázalékolták. 84-ben lábamputálás - aztán másnap meghalt.

Nem szereti, hogy a c.-ok annyi támogatást kapnak a lakásépítésre: „hát ma jobb cigánynak lenni, mint magyarnak”. Békesség van az utcában magyar és cigány között. Egyszer loptak tőle hagymát, de szólt nekik, hogy neki is kevés van, többet nem loptak. Szidja a „betolakodó” cigányokat. Cigány és cigány között különbség van. Azoktól fél, nem megy az utca végére, mert ott 8 ház az övék.

Állatot tart. Csirkét, kacsát. Az nem lehet, hogy ne legyen semmije. A telket műveli, odaadja a gyerekeknek. Dolgozni tud, csak menni nem tud. A cigányok sokat lopnak a faluban, mert nincs munka. Gazdag nincs a faluban, de ő nem is törődik ilyen dolgokkal. A cigány lop, hazudik, aztán meg panaszkodik, még a TV-t is kihívják, hogy ők milyen szegények, kapják a házat, a sok segélyt, aztán meg büdös nekik a munka.

Jövedelme 12.600 Ft.

(11) Interjú Hetvehely, Rókalyuk, 56. sz. kazetta, cigány

Fiatal nő. Nehéz gyermekkor, nem tudott tanulni a rossz lakáskörülmények miatt, 6 osztályt végzett, 15 évesen terhesség miatt kimaradt az iskolából. Élettársával a szüleinél laktak egy darabig. Állandó konfliktusok a családon belül, 5 évig bírták. Azóta 6 éve már külön élnek a szülöktől. Hárman voltak testvérek. A bátyja a szomszédban lakik egy pincében, feleségével és gyerekeivel, szintén nagyon szegényes körülmények között. A nővér prosti. Elmondása szerint a faluban a cigánylányoknak 2 választása van. Vagy családot alapítanak és keservesen nyomorognak, vagy elmennek kurvának az út szélére. A nővérenek néha segít a háztartásban.

A ház a fal szélén áll. Egy hosszabb nehezen járható földút vezet a 3 házhoz, az egyik már összeomlott. A „rókalyuk” egyetlen helyiségből áll, víz, villany nincs a házban. Zsírba tett ronggyal világítanak, egyetlen rekamié van, azon alszik az anya, apa és a 3 gy. A kicsi dobkályha szolgál a fűtésre és a főzésre, de kint az udvaron is szokott az asszony főzni, ha bent nagyon meleg van. 40.000 Ft-ot kellene felmutatnia ahhoz, hogy a polgármester lakásmegoldásban segítsen.

A férj 22.000 Ft-ot keres, van GYVT, CSP, munkanélküli segély: 14.000 Ft.

Hitelekben élnek. Fizetésnapon visszafizetik, majd bevásárolnak, rizst, zsírt, lisztet, krumplit, és ha elfogyott a pénzük, újra hitelezés. Van egy kis kert a háznál. Ott megterem néhány zöldség.

Hús ritkán kerül az asztalra. A karácsonyt rendszeresen megünneplik, olyankor gazdagon és bőségesen főz. A gyerekeiket az iskolában és az oviban hátrányosan megkülönböztetik. Az óvónő többször kérdőre vonta az anyukát a gy. zsírszaga és ápolatlan haja miatt. A cig. önk. a képviselőtüket nem vállalja fel. A férj egy fafeldolgozó kft-ben dolgozik. Amikor a többi cigány beköltözött a faluba, a szülei nem akarták elhagyni ezt a helyet, így maradtak itt.

(12) Hetvehely. 57. sz. interjú, Erzsi néni, cigány.

15 évesen ment férjhez, 28 évesen szült gy.-et. A múlt rendszer jobb volt. A cigány telepen is jó volt, mert nem kellett fizetni OTP, villanyt. De itt szeret lakni. Régen több jutott élelmiszerre, ruhára. A férjét korán elhagyta, mert alkoholizált. Az apja az erdészethél dolgozott, anyja a faluban v.mit.

Ő soha nem dolgozott, gyerekkora óta beteg a lába 60 %-os rokkant. Szülei tartották el. A 70-es évek elején meghalt az apja, majd anyjával élt, akinek a nyugdíjából meg tudtak élni. Egyedül nevelte gy.-ét, 6000 Ft-ot kapott, később ezt megvonták, mert nem volt munkav.-a. Most 3800 Ft-ból él.

A cigánytelepről a 70-es évek végén érkeztek ide. A múlt rendszerben jó volt a megélhetésük. Szereti az itteni nyugodtságot. A rendszerváltás óta romlott meg a helyzete. Hitelből él, és nem tud kilépni a spirálból. Nem mindig tud főzni, csak néha, hiszen kenyérre is alig futja. Fia feleségül vett egy gyermekes nőt, oda viszi a pénzt. Anyjának pár ezer Ft-ot ad. Az anyjához van bejelentve, ezért az anya nem jogosult szociális támogatásra. Nem termel semmit, betegeskedik, ingyenes gyógyszerellátása van. A szomszédokkal jól megvan, de nem tudják

egymást segíteni, mert nagyon szegények. A falubeli emberekkel nincs olyan kapcsolata, hogy bármelyikhez is segítségért fordulhatna. A bolt hiteleire támaszkodhat csupán. A parasztok nem jönnek ki a cigányokkal.

(13) 1/O. sz. interjú, Gávavencsellő, cigány

A falu szélén található „fél ház” Ebben az utcában keveredetten élnek cigányok és magyarok.

Ez a ház kitűnik a többi rendezett udvar mellett. A ház téglá, új építmény, mégis a szegénységet árasztja. Nincs kerítése, talán nincs mit féltetniük, egyik fele világoszöld, a másik fehér. Az utóbbiban él egy fiatal cigányasszony két gyerekével. 10 éves fiú, és egy 5 hónapos kislány. Bélelzáródással született, beteges gy. A házban lakik még az anyós. A férj 10 hónapos börtönbüntetését tölti a dutyiban. A ház másik felében az anyós legidősebb unokája él családjával. A fiatalasszony 4 éve él itt családjával. Azelőtt a szomszéd faluban éltek, ő ott is született. A 10 éves kisfiú az első házasságából való, mely egy évig tartott. Cigánytelepen lakott, ott is született, sok szép emléke van róla, oda visszavágyik.

Az első házasságára nem szívesen emlékszik. Apja cigánytelepen tengeti betegesen életét, édesanyja Pesten van a lányával. Mostani férjét 7 éve ismeri, 5 éve élnek együtt. 2 évet dolgozott közmunkásként, két évvel ezelőtt ők is szerencsét próbáltak Pesten. Az asszony a kórházban takarított, a férj építkezésnél helyezkedett el, de a lakhatás nem volt megoldott, haza kellett jönniük. A házrész 2 helyiségből áll. Szoba-konyha. A konyhában 2 heverő van, sparhelton főznek, ami nyáron az udvaron van.

Szerettek volna építkezni, de a két gy.-re járó szoc.pol. nem elég a házépítő vállalkozó szerint. Jövedelem jelenleg 26.000 Ft., Gyes, Csp., Gyvt. Az anyós segíti őket, bár most ő is nagy adósságban van a ház-házrész miatt, a néha ellátogató apja is kisegíti, de számíthat a boltban hitelre is. Szeretett volna dolgozni a helyi KTSZ-ben, ahol az anyósa takarít, de nem vették fel, ott kevés cigányt foglalkoztatnak. Napszámba jár, 1000 Ft. Jó a kapcsolata az anyóssal. Háziállat nincs. Nem számíthat az önk. segítségére, de a cigány önk. segítségére sem. A kis előkertben termel, krumplit, babot, paradicsomot, tököt.

Fizetés napján finomabbakat főznek. Töltöttkáposztát, húslevest. Gyakran esznek krumplit, hetente egyszer far-hátat. Nem szereti ezt a falut. Nem sikerült beilleszkednie. Úgy véli, itt nagy az előítélet a cigányokkal szemben, és a cigányok sem tartanak össze. A c. telepen nem így volt. A múlt rendszert jobbnak érezte.

(14) 2/O.sz. interjú, Gávavencsellő, cigány

Bozótos földesút vezet a házhoz. Az utca képe szegényes a falu többi utcájához képest, de nem nyomortanya.

A ház, amelyikben a család lakik, két kicsi helyiségből áll, az udvar rendezetlen, nincs kerítés. A ház belülről rendetlen, szegényes. Sparhelton főznek, van egy nem működő hűtőszekrény is. A házban jelenleg 11 ember él. (Férj, feleség, 20 éves fiú, 13 éves lány, 11 éves fiú, 24 éves fiú a feleségével és 3 gyerek; 2 család)

A feleség 15 évesen ment férjhez. A férj 15 évvel idősebb nála. 6 gy.-et szült a 70-es években. 5 évre külön voltak, ekkor született egy fiú egy magyar apától. Jelenleg itt él köztük.

A feleség soha nem dolgozott, a férj 25 évig volt munkában Pesten az építőiparban, majd 2 évet a helyi Ktsz.-ben. A 20 éves fiúnak van szakmája. Ő mezőgazdasági gépszerelő, de nincs munkája. A családjával ott élő 25 éves fiú nem dolgozik, még alkalmi munkát sem végez, csak halászik. Elmondásuk szerint külön háztartást vezetnek. A 24 éves ffi gerincferdülés miatt nem dolgozik. A család számára a hal szinte mindennapi étel, néha eladásra is marad belőle. A feleségnek nincs jövedelme. A férj 67%-os nyugdíjából, és a gyvt.-ból élnek.

A fiú a felesége Gyeséből, és a gyvt.-ból él.

A két feleség napszámba jár (1000 Ft)

A fiatalok igénybe vették a szoc.pol támogatást és a helyi cig. önk. vezetőjével, aki egyébként vállalkozó, szerződést kötöttek a ház kivitelezésére. Nem volt elég pénzük, hogy be tudjanak költözni, mert a ház nem volt még lakható, de a pénz elfogyott. Eladták a tényleges értéke alatt. A házból, a kitörés lehetőségéből, egy magnó és egy TV maradt, na meg a nyomorúság. Havonta 40.000 Ft-ból élnek, hitelek, és lopásból. A mezőn zöldséget, a baromfiudvarokból csirkét lopnak. A rendszerváltás előtt jobban meg tudtak élni. Az idősebbik feleségnél a havi bevétel 25.000 Ft.

Ebben az utcában a cigány és a m. között a viszony nagyon jó (szegények mindannyian) „cigány, magyar egy”.

A c. önk.-al nagyon elégedetlenek. Nem kapnak támogatást.

A faluban a m.-okkal feszült a viszony. A discoba a c. fiatalokat nem engedik be, mondván, hogy zártkörű rendezvény van. Ha a faluban v.mi baj van, mindig ezt a cs.-ot keresi meg először a rendőrség. Éjszaka közepén felferik a házat, kutatnak, elviszik a 24 éves családfőt kihallgatni. Az „eredményes” kihallgatás érdekében verik, bántalmazzák. A tavalyi esetről látletet is készült, de a feljelentés elmaradt, mert akkor nem volt pénzük. A rendőrök a nőket is verik, akkor is, ha állapotos, fél zacskó paradicsomért, vagy egy korhadt fadarabért.

(15) 3/O. sz. interjú, Gávavencsellő, cigány

Ugyanaz az utca, mint az előző. A ház beljebb esik az úttól. Vályogház, két nagyobb helyiséggel. 10 ember lakik benne. A ház belül gondozott, tiszta, nem zsúfolt. A ház előtt nagy, nem gondozott kert van. A feleség állami gondozott volt, de egy O.-i borbély házaspár örökbe fogadta. A mesterséget is nagyjából kitanulta, és be is segített szüleinek, de később - egyedül - már nem tudott a tanult mesterséggel mit kezdeni. Sz.-be ment férjhez, 89 tavaszán. Pestre ment, elvált a férjétől. Pesten volt munkája. Egy cukrászdában dolgozott, majd egy étteremben fekete mosogató volt. Később segédápolóként dolgozott. 90 januárban megismerte mostani élettársát, akit akkor hagyott el a felesége. A ffi 3 gy.-et vitt a házasságba, a feleség 2 gy.-et.

A ffi a cs.-jával már 10 éve Pesten élt, és a Magyar Gyapjúban dolgozott, 92-ben megszűnt a munkaviszonya, majd 18 hónapig munkanélkülin volt. A feleségnek 18 nap híján nem volt jogosultsága mn. járadékra. 92.-ben V.-re költöztek, a ffi keresztapjának lakásába. A feleség 60.000 Ft-ért vett egy házat, majd igénybe vették a szoc.pol. támogatást házépítésre. A ház kivitelezését a helyi c. önk. elnöke vállalta, mint sok másnak a faluban. A ház nem volt lakható még. A család el volt adósodva, a házat eladták, és adósságaikat kifizették. Ez 95.-ben volt. 2 évig Ny.-en laktak albérletben. A ffi közmunkásként dolgozott 3 hónapig. Nem volt jövedelmük, kukáztak és a talált dolgokat a piacon értékesítették, a mostani hűtőszekrényüket

is abból a pénzből vásárolták. Nyíregyházán jobb volt az élet, a gy.-ek ingyen étkeztek az iskolában, és nevelési segínyt is kaptak. Nem úgy, mint most. Csak Gyvt van, amit nem kap kézbe, mivel a gy.-ek étkeztetését abból vonja az okt.-i intézmény. Ott az iskola és a családsegítő sokat segített.

Itt az igazgató fajgyűlölő, a polgármester pedig semmivel sem segíti az életüket. A 3. osztályos kislányt az iskolában év közben az igazgató vissza akarta tenni a 2. osztályba. Elküldték pszich. vizsgálatra, ahol megállapították, hogy ép értelmű. Most 4. osztályba megy, még csak meg sem bukott.

A ffi jelenleg a helyi Ktsz-ben dolgozik, 3 hónapos szerződéssel, úgy tűnik, utána is maradhat. Velük él feleség fia is feleséggel és két gy.-el, lesz 3. gy. is, hogy szoc. pol. támogatással építkezni tudjanak. A fiúnak nincs munkája, a felesége Gyese van, egyedül a ffi dolgozik. Csp, egy fizetés, Gyese, Gyvt alkotja a havi jövedelmet. Mindennapi megélhetésük biztosított, mindig van mit enni. A gy.-ek jövőjének megalapozását már nem tudják biztosítani. A 17 éves lány varrónő szeretne lenni, de ezt már nem tudják finanszírozni

(16) 4/O.sz interjú, Gávavencsellő, cigány

Ugyanaz az utca. 3 hónapja érkezett ide a család P.-ről. A szomszédok szerint a cs. minden tagja alkoholista. Az interjúból nem derül ki, hogy ez igaz-e? Két helyiséges vályogház. 43 éves asszony szívbeteg, a férje tüdőrákban halt meg 92.-ben. Kap utána özv. ny.-at. Jelenlegi élettársa a helyi KTSZ-ben dolgozik 1 hónapja. Az asszonynak 13 gy.-e van, közülük 3 intézetben (2, 4, 6 évesek). Nem látogatja őket. Születésük óta az állam neveli őket. Ezt a lakhatási körülményekkel magyarázza. Most meg már az élettársa nem engedi. Vele 3 gy. él. Egy huszonéves lány kisgyerekével és 2 kiskorú. 93-ban már laktak ebben a faluban 1 évet. P.-n szoc. pol.-ra építettek egy 3 és fél szobás lakást, a kivitelező hiányosan ill. félkészben adta át, lakhatatlan volt. Még kb. 600.000 Ft-ra lett volna szükség, hogy lakni lehessen benne. Eladták. „Elpocsékoltam a szép, nagy lakást” Anyagilag nagyon rosszul áll, mert ha elfogy a pénze, akkor hasonlóan a szomszédokhoz, uzsora kamatra kap kölcsönt egy helyi c. férfitől.

Menekülni kell, mert a kamatok hatványozódtak, és most már 90.000 Ft tartozása van.

Havi jövedelmük 80.000 Ft. Ezt kevésnek érzi, és szeretne több segínyt kapni. Sparhelt nincs. Kint főz az udvaron téglákra rakott vaslemezen, alatta a tűz.

(17) 5. sz. interjú, Sajóhidvég, cigány

Sárgödör a neve a valamikori cigánytelepnek. Már csak két ház áll.

Az egyikben egy kora középkorú ffi egyedül neveli 10 éves kisfiát, édesanyjával. A környék elgazosodott, elhanyagolt, szemetes.

A ffi gy. koráról sem tud szépeket mesélni. Akkor is nagyon szegények voltak, bár most nehezebbnek tűnik az élet számára. 16 éves sem volt, amikor el kellett mennie a Tsz-be dolgozni 17 éves korában Pestre jött dolgozni egy építőipari vállalatához, 4 évig. majd egy Miskolci építőipari vállalatnál volt kocsikísérő 15 évig 94.-ben leépítés volt. A cigány munkaerőt küldték el először. Azóta nem dolgozik.

Most 10.900 Ft jövedelempótlóból és 4500 Ft csp.-ból él. Minden évben rosszabb. Önkormányzathoz hiába fordul. Édesanyjával külön háztartásban vannak, mert csak így jogosult szociális segélyre (mármint az anya).

Nehezen élnek. Lopni nem megy, mert nincs hozzászokva. Megtermelik maguknak a szükséges élelmet. A kert nagy, és aránylag gondozott. Télen a tétlenség keseríti. „2-3 hónapig dolgozott az önk.-nál. Sok a papírmunka, utánajárás, nem érdemes”.

Télen maga szedi össze a tűzifát, ha lehet. Ha nem, akkor fagyoskodnak. Nincs vezetékes víz. Az önkormányzat elutasította a kérelmet. Így nehézkes a kerti munka.

Fiát egyedül neveli. Főz, mos, néha az édesanyja is besegít. Büszke gyermeke 3,7-es tanulmányi átlagára. Felháborodott, amikor gyermekét Szakértői Bizottság elé küldték. A gyvt.-t tanév ideje alatt nem kapja kézhez. Azt elviszi a gyermek étkeztetés, és a tankönyv.

Ők c.-ok, akiket lenéznak a m.-ok. A cigányokkal nem tartanak kapcsolatot. Már nem a „rég világ van”, a szegénység széthúzza az emberi kapcsolatokat, növeli az ellenséges érzelmeket. Mindenki örül, ha behúzódhat valahová.

A c. saját fajtáját lenézi, ha neki jobban megy. A c. önk. sem a c.-okért van, hanem a vezető rokonságáért.

A szemetet a szomszéd telekre hordják a faluból. Bűz van és kosz. Elszaporodtak a patkányok. Nem lehet csirkét tartani. A falubeliek idehordják a szemetet, a dögeiket, és az emésztőjük tartalmát is.

Nincs fertőtlenítés, a polg. mester nem reagál eme problémára. Ha húst ennének, hetente 1-2 alkalommal vásárol a boltban. Itt, aki rá van szorulva, lop. Sok az idegen c. a faluban, ők hírbe hozzák a c.-okat. A rendszerváltás óta megnőtt a lopások száma, és a c.-okkal szembeni előítélet is kiéleződött. A parasztok a földjeiken csak takarmányt termelnek, csak hogy ne lopjanak.

Az udvaron van nyárikonyha, kamrák. Az udvar rendezett, tele sok szép virággal. A férfi nem nősült újra: „nem kívánom szegénységemet megosztani senkivel”

(18) 6. sz. interjú, Sajóhidvég, cigány

Egy régi utcában emelkednek a szoc. pol-os házak. A többség a sárgödörből jött ide.

Ez a család 96 óta él itt. 88 óta élnek együtt, 6 gyerekük van. Nagyon szegények voltak a Sárgödörben. Üvegviszaváltásból éltek.

A férj 2 évig dolgozott a Ktsz-ben. Most nincs munkabérük. A gy.-ek után kapnak 60.000 Ft-ot. Abból élnek. Mindig tartottak állatot, most egy malacuk van. A kert egy kisebb részét művelik.

A megélhetés nem jelent gondot. A házban nem tudnak venni bútorokat, arra már nem telik.

Az új ház 6 helyiségből áll. Egy helyiségben laknak. Sparhelton főznek. A padozat beton. Egy helyiségben vannak az ágyak, a konyhaszekrény, a ruhásszekrény. A többi helyiségben tárolják a fát, a biciklit, lomokat. Fürdőszobának csak a helye van meg. Víz nincs a lakásban.

(19) 7. sz. interjú, Sajóhidvég, c.

Az utcásor, melyet a Cs lakások alkotnak, 68 óta létezik, akkor költöztették ide a cigányokat.

A család a férj szüleinél lakott 91.-ig. A szomszédba építkeztek OTP-re. A férj munkahelye, a TSZ, sokat segített a beinduláshoz. 13 évet dolgozott ott. 9.-ben szűnt meg a munkahelye is. A feleség nem dolgozott. 6 gyerekük van. Jelenleg 2 él velük. Az egyik fiúnak felesége van és kisbabája. A másik fiú, mg. szakmunkás, és most tovább tanul. Az OTP részletet már egy éve nem tudják fizetni. A tartozás 600.000 Ft.

Havi 25.000 Ft.-ból élnek 5-en. A gyvt.-t az önkormányzat lefoglalja beiskolázásra. A férj 180 napot dolgozott az önkormányzatnál. Bár enélkül is meglenne a jövedelempótlója. C. önk. sem tájékoztatja megfelelően az embereket a lehetőségekről. A vetőmag akcióról is későn értesültek. Működésüket hiábavalónak tartja. Halálózaskor fizetnek 5.000 Ft.-ot. A pol. mester meg sem hallgatja az embereket.

Állatokat nem tartanak, mert nem tudják etetni. Neki a Kádár rendszer sem volt jobb. Akkor is szegények voltak.

(20) 8. sz. interjú, Sajóhidvég, házaspár, a férj cigány, az asszony magyar

A faluközpontban laknak. A ház új. Az udvar építkezés utáni rendezetlenséget mutat. 3 kicsi gy. van.

A feleség vendéglátóipari szakközépiskolában végzett. A házasságot elleneztek a lány szülei. A férjével egy parasztházat vásárolt OTP-re. Azon a helyen, ahol ma az új ház áll. A házat szoc.pol. támogatásból építették, egy helyi vállalkozó segítségével. 1997-ben építkeztek. A ház rövidebb lett a tervekhez képest, belmagassága is alacsonyabb, a vízvezetékét sem építették be. Részletfizetési kedvezményt a víz bevezetésére mindhiába kérelmezik a polg. hivatalnál.

A férj jelenleg mn., de a polg. hiv-ban dolgozik, hogy segélyre továbbra is jogosult legyen. Sokat jelentett számukra a csp emelése. Jövedelmük: gyes, csp, jövedelempótló, gyvt. (ezt nem kapja kézhez - gyermekétkeztetés) Ez nagy felháborodást váltott ki a faluban, mert minden előzetes tájékoztatás nélkül, egyszer csak nem kapták meg a gyvt.-t. Úgy érzik, a hivatal diszkriminálja az új telepen élő c.-kat. A m. nőt a faluban a férje után c.-nak tartják. A gyes után ezért nem számíthat munkára, a városban pedig vidéki mivolta miatt. (bérlet) Itt sokan lenézik a c.-t.

Sok a betörés. C. és m. egyaránt lop. Sok c. a kertekből, jószágot, biciklit. Tartanak állatot. Csirkét, kacsát, malacot. Nagy kertjük van, sok gyümölcsfával, zöldségekkel. A házuk nagyon szép, ápoltságát az ember, hogy itt módosabban élnek. OTP adósságuk van. A vizet kintől hordják.

A feleség szülei sokáig nem álltak velük szóba a c. férj miatt, belenyugodtak, összejártak, majd ismét megromlott a kapcsolatuk, valószínűleg már más okok miatt. A férj családjával nagyon jó a kapcsolatuk. A sógornővel barátnők lettek. Az interjú készítésekor is a helyszínen volt.

A sógornő:

Szőlő és gyümölcs termesztőnek tanult. Férjhez ment, és utána fejezte be az iskolát. Utána mn.-re ment, majd 18 hónapot dolgozott a sörgyárban, majd terhes lett a most 3 éves kislányával. Az első években nagyon nehéz volt az élete. A férje katona lett. Nagyon nehezen élt egyedül a mn.-ből és a csp.-ből. Végül sikerült elintézni az alanyi jogon járó gyest. (a mn. közben lejárt)

Most 2 gy. van. Édesanyjáékkal élnek. Építkezni nem tudnak, semmilyen szociális támogatásban nem részesülnek, mivel férje vállalkozó. Ez a vállalkozás azonban névleges csak. Azért volt rá szükség, hogy a helyi c. önk. vezetőjének vállalkozásában dolgozni tudjon. Bruttó keresete 40.000 Ft és a két gy. után a csp 9400 Ft. A férj reggel 5-től este 19, 30-ig dolgozik. A jövedelemből fedezik a rezsit. Állataik nincsenek, kertjük van, de ő nem tudja gondozni, a szülők betegek. Gyakran esznek hús nélküli ételt. Érdekes ételük van: borsós nokedli. Az újtelepi c.-okat elítélte, azt viszont felháborítónak tartja, hogy a miskolci szülészetben a cigányasszonyokat külön szobában helyezik el. Ő kivétel volt, mert neki fogadott orvos volt, és különben is „hát jó, végül is ők dohányoznak, meg nem fürödnek rendesen...”

(21) 10. sz. interjú, Tiszapüspöki, magyar

Iskolai takarítónő. Középkorú, ide a faluba jött férjhez. Két gyereke van, egy 17 éves és egy 14 éves. 5 éve takarít itt. Azelőtt a Tsz ipari üzemében dolgozott, majd 1 évig mn. volt. Havi nettó jövedelmük 30.000 Ft. Sok állatot tartanak, 4-5 hold földjük van, azon az állatoknak takarmányt termelnek. Furcsa, maguknak való embereknek tartja a falubelieket. Gyerekeit úgy nevelte, hogy csak ember van, nincs különbség. Az itteni c.-ban csalódott. „csak jogaik vannak” - egyre rosszabb a helyzet a c.-nál. Az újonnan ideköltözött c.-ok nem tudnak beilleszkedni. Sok a lopás, és egyre rosszabb a helyzet. Félnék tőlük még a módosabb c.-ok is. Úgy véli, pozitívan diszkriminálják a c.-okat az önkormányzatnál. A romák állandóan követelődnek. A rendszerváltás nem okolható a problémáért.

(22) 5. sz. interjú, Tiszapüspöki, cigány

A ház, melyben a család él, átlagosnak mondható. Nem különbözik az utca többi lakóépületétől. Az udvar jellegzetesen falusi. A ház belül rendezett gondozott, v.mikori jólétet sugall.

A családfő nagyon beteg, szív, gyomor, és izületi problémákkal küzd. Kora 50 év. Ez a második házassága. Az első házasságában egy oláh c. családban élt, ahol megtanulta a nyelvet és a lovakkal való bánásmódot. Erről az időszakról nem beszélt.

A második házasságban 3 gyerekével él, valamint fiának a feleségével.

Sokáig dolgozott a helyi lógyárban, akkor bővítette a gazdaságot. Sok állatuk volt. Sok ló is. Akkor jól éltek. Jött a rendszerváltás, megszűnt a mh., az állatállomány fokozatosan csökkent. Ma már semmijük sincs. Betegek és nyomországon élnek. Gyakran esznek krumplit. Hús már nem kerül az asztalra. A cig. önk. működése teljesen felháborítja. A helyi önk. is csak akkor segélyezett, amikor az utolsó lovát is eladta.

(23) 2. sz. interjú, Tiszapüspöki, magyar

60 éves ff. Úgy látja, hogy a c.-ok helyzete sokat romlott az utóbbi időben. Megérti a c.-ok problémáját.

Itt született a faluban. 24 évesen ismerte meg a feleségét. A M-i Állami Építő Ipari Vállalatnál dolgozott. Eleinte mint ács, később 3 év után művezető lett. Onnan ment nyugdíjba. Két lánya van. Egyik egészségügyi főiskolát végzett. Férjénél vannak. Tud segíteni a gy.-eknek. Sok munkája van. Házépítésekkel vállal, kivitelez. Az elmúlt rendszerben is jól élt. A jelenlegi jövedelme 120.000 Ft körül van havonta. „Aki nem akar dolgozni, annak nem megy jól.” Mezőgazdasággal is foglalkozik. 2 hektár földje van. Felesége Szolnokon dolgozik, ABC eladó. Azelőtt a Gólya áruházban dolgozott.

„Nem vagyok cigány gyűlölő, más emberek előítélete nem érdekel”.

(24) 1. sz. interjú, Tiszapüspöki, cigány

51 éves ffi. Intézetben nevelkedett csecsemő kora óta. Egerben élt 18 éves kora után, majd hazajött a szüleihez Tiszapüspökibe, „szegénység miatt kerültem intézetbe”.

Megnősült, 6 gyereke van; „4 éve ment el az asszony. Nem tudom miért. Nem szólt, elment. Nem kerestem.” A gy.-ek már nagykorúak. Szakmájuk nincs. Alkalmi munkából élnek. Lopnak. Mikor mit.

Fekete munka van. Építkezésekre viszik őket. 1.000 Ft/nap

A söriparban dolgozott 27 évet, 3 éve megszűnt a munkaviszonya. Azóta nem dolgozik. A felesége soha nem volt munkaviszonyban. 30 évig éltek együtt. „Itt lenézik a cigányokat. Nem foglalkoztatják őket. A rendszerváltás előtt nem volt előítélet. Most van”

(25) 3. sz. interjú, Tiszapüspöki, cigány önkormányzat elnöke.

T-n született, 7 osztályt végzett, dolgozni ment a Bp-i Építészeti Vállalathoz. 73-ban nősült. Elhelyezkedett a Sz.-i ládagyárban. Ott befejezte az általános iskolát. Erőgéppel kapcsolatos tanfolyamot végzett, és állami gazdaságban helyezkedett el. Ott kiváló dolgozói kitüntetést kapott. Erre nagyon büszke, „egyedül cigány létemre”. 7 gyereke van. A legidősebb 23 éves, a legkisebb 7 éves. 2 gyerek most tanul szakmát. A felnőtt gyerekeknek nincs szakmája. A gyerekeknek nincs munkahelye. Idősebb lánya talán el tud most helyezkedni. Az alkalmi fekete munkát kell megfogni. Elhelyezkedni szinte lehetetlen. A pályakezdőknek a legnehezebb. Felesége nem dolgozik. Soha nem volt munkaviszonya. Neki sincs jelenleg munkahelye. Volt egy rossz döntése. 90 derekán otthagya az állami gazdaságot és egy magánvállalkozónál helyezkedett el. A vállalkozás csődbe ment. Azóta munkanélküli.

Van egy szerződése a közép Tiszai Vízi Vállalattal évente 5-6 hónapra. Alkalmi munkából él. Nyáron sokat dolgozik, hogy télre tudjon. 10.000 Ft jövedelempótlót kap. Nyáron hanyagolja az önk.-i munkát.

Szerinte a faluban nincs előítéletesség. Jól megvan a m. és a c. Haragszik a médiákra. Mindig negatív dolgokat mutogatnak a cigányságról. Nem azt kéne.

94-ben indult a cig. önk.-i választáson. Büszke a tisztségére. Keveset tud segíteni. Többet akar tenni, de szívesen csinálja. A legnagyobb problémát az anyagi források szűkösségében látja. Nincsenek problémák a roma lakosokkal. Segítséget csak beiskolázásra, temetésre tudnak adni. Mindig a polg. hiv.-lal együttműködve. Felezik a költségeket. Nincs megelégedve a pályázati rendszerrel. Nem nagyon nyerne.

A cig. önk. vett egy láncfűrész, azzal vágta fel a tűzifát. Így 27 családon segítettek. Tűzifát a Közép-Tisza vidéki Vízügyi Igazgatóság együttműködése megállapodása alapján szereznek. Árteret megtisztítják, cserébe munkabér a tűzifa. 4-5 családnak, még fuvardíjat sem kellett fizetni.

Nagyon jó a kapcsolata az önk.-tal és a polgármesterrel.

(26) 4. sz. interjú, T.püspöki, cigány önkormányzati képviselő

Szabolcsi származású. Nincs meg a 8 általános. Egy ideig téglagyári segédmunkás volt, majd Bp-re került. 10 évig Pesten dolgozott az építőiparban. Munkásszállón lakott, ott ismerte meg a feleségét, aki ide valósi. Visszaköltöznek, 3 gyerekük született. 2 gyerek férjhez ment. A férjeik dolgoznak. Elvált feleségétől. Jelenleg van egy élettársa. Jól megvan az előző feleségével és a gyerekekkel. Élettársi kapcsolatából is született 1 lány gyermek.

Munkahelyek: építőipari vállalat 5 év, lággyár 10 év, 90-ben leszázalékolták reumatikus megbetegedés miatt (50%) 5.000 Ft nyugdíj. Alkalmi munkákból él.

„A családi életet is feljavitja a munka. Télen nehéz az élet.” Nincs biztonság, mert nincs folyamatos munka.

A rendszerváltás előtt jobban éltek. Volt munka. Tudtak állatot tartani, építkezni.

(27) 5. sz. interjú, T.püspöki, 3 gyerekes család, férj magyar, feleség cigány

Életkezdés: anyósnál. Vegyes házasság. A férj magyar. A feleség fél cigány. Ez soha nem adott okot a veszekedésre, „nem számít a származás. Ember legyen”, férj mondta. A gyerekek nem tartják magukat cigánynak, de „Ez nálunk nem kérdés”. A falubeli cigányokkal nem nagyon van kapcsolatuk. A szomszédokkal jó a viszony. Segítik egymást.

A ház a fal egyik mellékutcájában áll. Régi vályogház. Berendezése szoc.reál. A falon a gyerekek fényképei.

Néhány évig az anyósnál laktak, majd OTP részlet segítségével vették meg ezt a jelenlegi házat. A részletet már 2 éve nem tudják fizetni. Ottjártamkor tanácsstalanok voltak, és féltek az árverezéstől. Nem mernek bemenni az OTP-be tárgyalni az adósságrendezésről. A házat tatarozni kellene, mert a tetővel v.mi komoly probléma van. Erre nincs pénz.

A feleség 19 évesen ment férjhez. Nincs meg a 8 osztályos végzettsége.

Dolgozott bútorgyárban, göngyöleg gyárban, palackozó üzemben. Mindenütt segédmunkásként.

A férj mezőgazdasági gépszerelő szakmunkás.

Dolgozott mezőgépnél. 3 éve elküldték. Azóta munkanélküli.

Az életkörülményeik az utóbbi években sokat romlottak. Nehéz elhelyezkedni. Nem veszik fel sehová, mert „öreg”, 45 éves. Véleményük szerint nincs a faluban „cigányozás”, „alkalmazkodni kell az embereknek. Ha az ember nem tud beilleszkedni, akkor sehol sem jó”.

A megélhetés nehéz. Jövedelem: 49.000 Ft. Ebből nem tudnak megélni. Hitelezés, ruhasegélyek. Hónap végén mindig eladósodnak. Állatokat nem tartanak. Veteményes kert van.

(28) 6. sz. interjú, T. püspöki, cigány család

A ház a falu mellékutcájában. Rendezett porták, kellemes utcakép.

A ház és az udvar gondozott. A szomszédok magyarok. A ház teljesen belesimul az utcaképbe.

Amikor összeházasodtak, nagy volt a szegénység, szóba konyhában éltek hosszú évekig. „Két gyerek, meg egy a hasamban.” 76-ban költöztek ide. A szobák ragyognak a tisztaságtól. A feleség nagyon büszke a rendre: „sok magyar mocsokban él. Látom én eztet, járok néha házhoz takarítani”. 76-tól egyre jobban éltek. Mindketten dolgoztak a TSZ-ben. Tartottak állatokat, volt ló, lovaskocsi. Szabadidejében a férj fuvarozott. A rendszerváltás után megszűnt a TSZ. Megszűnt a munkaviszony. Szép lassan, fokozatosan ismét elszegényedtek. Nem tudtak az állatoknak takarmányt venni, eladták őket. A lóhoz és a kocsihoz nagyon ragaszkodtak, ugyan fuvar egyre kevesebb lett, de néha hozott kis pénzt. Az önkormányzat eme vagyontárgyak meglétére hivatkozva nem adott segélyt. Ma már eladták. Azóta van némi segély.

„Régen is volt cigányozás, ma is van.” A cigány önk. visszaél a hatalmával. Ha kapnak pályázaton v.mit, csak a rokonoknak adnak, nekik nem. Előfordult, hogy nyertek pályázaton malacokat hizlalásra. Azt nem osztották ki a cigányok között, hanem levágták őket, és eladták a húst. A pénzt zsebre rakták.

Pillanatnyilag 1 kiskorú gyermek van otthon. Jövedelmük minimális. Munkanélküli már nem jár. Minimális segélyből, csp.-ből. Gyvt.-ből élnek. A feleség, ha hívják, házhoz megy takarítani.

Heti étlap ebédek:

Hétfő: tésztaleves vagy krumplistésza.

Kedd: krumpli leves vagy krumplipacsni

Szerda: gulyásleves csirke szárnyból

Csütörtök: paradicsomos káposzta

Péntek: lecsós nokedli, vagy tojásos leves, vagy prézlis tészta, vagy tarhonya leves.

Szombat: krumpli főzelék, vagy tökfőzelék

Vasárnap: káposztás leves. Vagy nagyon ritkán rántotthús, fasírt krumplival

Reggelik: Szalonna, bundás kenyér, pirítós

Vacsora: ebéd maradék, ha van.

A gyerek mindig enne. Most 12 éves. Előfordul, hogy nem tud mit enni adni. Ha este lefekszik, sokat gondolkozik az életen. „Ha valaki éhes, a hasáért ölteni tudna.”

(29) 8. sz. interjú, Hetvehely, cigány önkormányzat elnöke

40 év körüli ffi. 3 éves, amikor a szülei válása miatt intézetbe kerül. K.-váron nevelőszülőkhöz kerül. 3 éven belül az apja megkeresi, és hazaviszi a Mecseknádasdi cigánytelepre. Az apja a vasútnál dolgozott. 1977.-ig ott laktak. Később vettek egy parasztházat. Az apa 15 éves koráig nevelte 2 testvérével, majd újra nősült. A „mostohával rossz, feszült volt a viszony.”

Az általános iskolát 17 évesen otthagyta, akkor volt 6. osztályos. Erdészethez ment dolgozni szezonmunkára. Ott ismerte meg a feleségét. Nagy szerelem volt. Főállású munkaviszonyt létesített az Erdészethoz. Összeházasodtak. Később volt építkezési lehetőség, nagy támogatással. Először szolgálati lakásban laktak az erdő szélén. Építkeztek. Azt hiszem CS lakás. Beköltöztek.

A feleség egymás után szülte a gyerekeket. Szinte folyamatosan Gyesen volt, majd háztartásbeli lett.

A férj munkahelye 90.-ben megszűnt. Azóta vállalkozó. Ugyanott, ugyanazt csinálja, csak vállalkozói igazolvánnyal.

Az életszínvonala változatlan, „dolgozni kell”. Két nagy gyereket taníttatja. Mindkettő Pécsen szakmát tanul.

Azt mondja, „igazi barátság nincs, csak haszon van”. „Trehány az van a cigányoknál, magyaroknál, sváboknál is.” Előítélet inkább csak az idősebb generációnál tapasztalható. „büdös cigány, hülye sváb”.

4 éve a cig. önk. elnöke. Büszke arra, hogy politizál. A polgármesterrel nagyon jó a kapcsolat. Az volt az érzésem, hogy ez sokkal fontosabb, mint a cigány képviselet. Nagyon büszke „úri kapcsolataira”. Számára ez a kiemelkedés. A cigányokkal inkább „felügyelő”. Hogy ne legyen gond velük. Minket szinte csendőrként kísért, nehogy olyan helyre menjünk be, ahol nem voltak felkészítve a delikvensre arra, hogy mit kell mondani. Előfordult, hogy ki kellett játszani, meg kellett szökni, hogy végre készülhessen egy „igazi interjú”.

Hosszasan fejtegeti, hogy a cigány - cigány között is van előítélet. A beás cigány szerény, a kolompár cigány lop, csal, a zenész cigány úri cigány. Itt beás cigányok élnek. Ők inkább eladósodnak, mintsem lopjanak.

A „sváb betarcsa amit a Hitler mondott. Magasabban vannak, de azért jól megvagyunk.”

(30). 9. sz. interjú, Hetvehely, készült az orvosi rendelő várójában magyar nő, 50 éves.

Éppen a megélhetés nehézségeiről beszélgettek a váróban. Nehéz az élet. Egyre nehezebb. Sok a munkanélküli. Azok egy részét, amíg segélyen vannak, foglalkoztatja a helyi magánvállalkozó. Sokan otthon vannak. Kevés a munkalehetőség. A környező városok nem szívesen foglalkoztatnak vidékit, az útiköltség térítés miatt.

30 éve él a faluban. Először a férj szüleinél laktak, majd megvették a bakterházat. 5 gyereket szült. Háztáji volt és van, állatokat mindig tartottak. Mindketten dolgoztak, 8 éve a férj rokkant nyugdíjas. A vasútnál dolgozott addig. A feleség a helyi betonüzemben végzett nehéz fizikai munkát. Annak bezárása óta a Pécsi hőerőműben dolgozik.

Reumatikus megbetegedésben szenved. Szeretné magát leszázalékoltatni. Kb. 6 éve ott „felejtette” nála az egyik lánya 2 gyermekét. Azóta a lánnyal kapcsolat nincs. A nagyszülők nevelik az unokákat. Már nehéz. Kevesebb a türelem.

Jövedelmük: az asszony fizetése 40.000 Ft, a férj rokkant nyugdíja: 25.000 Ft, csp. 7400 Ft. Gyerektartást nem kapnak.

A faluban széles körű, jó kapcsolatok, összetartás van. Egy-egy lakodalom nagy esemény. Olyankor mindenki tudja mi a dolga. „Jól megvan itt cigány, sváb, paraszt.”

Fél a jövőtől. Veszélyeztetve látja személyes életét. El kéne mennie rokkantnyugdíjba, mert már nehezen bírja a munkát, ugyanakkor nehezebb lesz a megélhetés. Pillanatnyilag van mellékes jövedelme. Csibészes, büszke mosollyal meséli, hogy van virágkertészete és hétvégenként onnan hordja Pécsre a temető mellé a virágokat eladni. Ez jó jövedelem kiegészítésnek számít.

(31) 9. sz. interjú. (Bükkösi katolikus pap, ő látja el a hetvehelyi lelkészi szolgálatot.)

Időpont egyeztetés után, pontosan érkezünk. Közvetlen, kedves, de rengeteg dolga van, most jött meg a teniszezésből, és megy lovagolni. Fiatal, jóképű, sportos ffi. Inkább jól menő vállalkozónak nézném. A telefon állandóan csörög. Mindig félbeszakad meg sem kezdett beszélgetésünk. Közli, hogy 30 perc áll rendelkezésünkre.

Az idő eltelik telefonos csevegéssel, majd nagyon intelligensen leráz bennünket, felajánlva egy szerinte sokkal érdekesebb beszélgető alanyt, aki a szomszéd faluban található, és részt vett egy a Caritás szervezésében tartott tanfolyamon, és egy évig egy cigánylány segítségével gyakorlatilag szociális munkát végzett a térség cigány lakosainak körében.

(32) 1. sz. interjú, Nógrádmegyer, cigány család

60 év körüli házaspár. A férj segédmunkás, a feleség takarítónő volt. Összetartanak. Jó volt az élet, amíg dolgoztak. 94.-ben költöztek ide. Egy panelház 10. emeletén laktak. A dohánygyárban dolgoztak. 4 gyerekük született.

Egyik fiúk 22 éves, nős. Jó családba nősült. Berendezett lakást kaptak nászajándékba.

20 éves lány közgazdaságiban végzett. Nincs elhelyezkedési lehetősége. Most megpróbál a Munkaügyi központ szervezésében átképződni.

16 éves lány Tarjánban tanul szakközépiskolában. Ő fodrász szeretne lenni. A kicsik még általános iskolába járnak.

Azért költöztek ide, eredetileg az anyós házába, mert Egerben a panellakást nem tudták fenntartani. A lelakott házat rendbe hozták.

A férj idevalósi. 25 éve házasok. Az esküvő után egy évig itt laktak, de a feleség nem tudta megszokni a falut, Egerbe költöztek. Ő odavalósi.

Mindketten betegek. A feleség rokkantnyugdíjas. A gerincét operálták. A férjnek szintén gerincproblémái vannak. Jelenleg jövedelem pótlón van. Időnként, havi 5-6 nap alkalmi munkát végez, kőműves mellett segédmunkás. 1.000/ nap.

A 20 éves lány elmeséli, hogy a megyében sok helyen nem engedik be a cigányt a discóba. Itt a faluban ez nem jellemző, de itt is érezhető a különállás a cigány és a magyar fiatalok között.

(33) 52. sz. interjú, Nógrádmegyer, magyarok.

Idős házaspár. 51 éve házасok. A bácsi 76 éves, a néni 74. Régi típusú, nagyon szép családi házban laknak. Gáz, telefon van. 51 évvel ezelőtt a néni egy közeli 5 hektáros tanyán élt a szüleivel, ott gazdálkodtak. Férje rendszeresen besegített, ott ismerkedtek meg. A férj ebben a házban élt, ahol most is élnek.

Gazdálkodtak, nagyon sokat dolgoztak, a bácsi az üveggyárban 21 évig. Gyakran előfordult, hogy munka után, éjszaka ment ki a földre dolgozni, pl. rozst aratni. Később 12 évet dolgozott a TSZ.-ben. A feleség gyárban dolgozott 7 évig, majd elütötte egy targonca. Rokkantt nyugdíjas lett. Később dolgozott a Tsz.-ben is.

Jövedelmük: összesen a két nyugdíj 43.000 Ft.

A cigányokkal jól megvannak. A szembeszomszéd cigány család, kölcsönös segítségnyújtási kapcsolatban elsősorban velük vannak.

A bácsinak fáj, hogy 50 év után 27.000 Ft a nyugdíja, más munka nélküli segély gyanánt kap ennyit. Nagyon sok pénzt költenek gyógyszerekre.

A szép ház, részben örökség, a többit kegyetlen melóval összeszedték. Gyermekek nem született.

Ma már nehezebben élnek, mert nem tudnak dolgozni annyit. Kert, apró állatok vannak.

(34) 54. sz. interjú, Hetvehely, Bogdán János

Hetvehelyi beás cigány egyesület elnöke. Az egyesület 1992-ben alakult, egészségügyi előadásokkal kezdték, próbáltak szociális problémákra is megoldásokat keresni. Az önkormányzattal rossz a viszonyuk. Ez abból ered, hogy egy időre - családi problémák miatt - elköltözött Okorvölgybe. Amikor lehetőség nyílt cigány önkormányzat alakítására, azt mondták neki - az önkormányzatnál -, csináljon önkormányzatot Okorvölgyben. Az egyesület szeretett volna munkát is vállalni, mg. termelést, de pályázatukat a cigány önkormányzat nem továbbította. Helyiséget a kultúrházban közmunkák fejében kaptak. Bútorokat részben az önkormányzattól kaptak, részben maguk vették a klubjuk számára. Az egyesület révén járt különböző konferenciákon. - Szerinte van jó néhány analfabéta a faluban, jelenleg csak autodidakta tanulásra van mód.

Saját életéről: most éppen elromlott. Tizenvalahány éve [?!] nincs munkahelye.

Hatan voltak testvérek. Gyerekkorában még a faluszéli cigánytelepen laktak. A mostani lakásuk [az utcában az utolsó ház, a telepről kiköltözéskor ők építették] sem jó: nincs alapcincézve [alapozva]. Az apja az erdőgazdaságnál volt fűrészes, most már nyugdíjas. Velük él. Apjával, nővérével, kislányával él együtt. Ő cipőgyárban, szalagon dolgozott, amíg a gyárat be nem zárták. Volt egyéni vállalkozó, erdőápolást végzett, de csak napi 1-6 órai munka volt, ebből nem lehet megélni. Fő kérdés szerinte a munkahelyteremtés. Úgy véli, lehetne talán állatneveléssel foglalkozni. Múlt évben a Soros-tól nyertek pénzt, ebből több család villany-

számláját fizették ki. [?] A falubeli magyaroknak jobb a helyzetük: vannak itt-ott földjeik, azzal tudnak kezdeni valamit.

Még az állattartásról: nem igen tudnak elkezdni, mert a táp, egyéb költség sokba kerül. Földjük meg, ahol valami takarmányt maguk meg tudnának termelni, nincs. Vállalkozásba nem mernek belevágni. *Régebben kint a telepen többet tudtak termelni: az erdészet adott a dolgozóinak földet, amin kukoricát, egyebet tudtak termelni.*

A cigány klubba egyébként magyar gyerekek is járnak, mert magyar gyerek-klub egyszerűen nincs a faluban. Bár most éppen leállt a klub is: vagy 3 éve semmi támogatást sem kapnak. Előzőleg - '95 előtt - országos társadalmi egyesületek támogatásából kaptak pénzt, 2 éve nem kapnak onnan se. *Hívják őket máshová, különböző rendezvényekre, fórumokra, nem tudnak elmenni, mert nincs rá pénz.*

A falu eredetileg sváb. A svábok nem jönnek ki a cigányokkal. Nem fogadják el őket. Ha elmennek valahová kölcsönkérni, máris kibeszélik őket. Azt mondják, hogy „büdös, mocskos, kurva cigányok”. Ezt azért mondják, mert nem dolgoznak [a cigányok]. A svábok többsége nem is beszél velük. „Ki vagyunk dobva mindenhol.”

[Az információk validitása kétséges: benyomásom szerint eléggé buta, és emellett rátartinagyképű fickó.]

(35) 59. sz. interjú, Tiszapüspöki, kocsmáros asszony

A kocsmá 3 éve működik; 3 évig építették, kifejezetten erre a célra. Családi vállalkozásban működtetik. Eleinte jól ment, de 1 éve épült nem messze egy másik, most közepesen megy, épp egy havi keresettel ér fel.

Ő - az asszony - előtte 15 évig folyamatos munkaviszonyban dolgozott a törökszentmiklósi baromfi feldolgozónál. Férje: korábban sírköves, karbantartó. Kb. 10 éve váltotta ki rá az ipart. Előtte Szajolban, ládagyarban dolgozott, ott munkanélküli lett, ezt a szakmát átképzésen tanulta. Jelenleg - 1998 nyár - az országos cigány önkormányzat képviselője.

3 gyerek: fiú, 24 éves, nő, 3 gyereke van; lány, 22 éves, Szajolban dolgozik, felszolgáló autós bárban; lány, 14 éves, most megy Tiszaöldvára gimnáziumba.

A férje idevaló, ő Tószegről jött ide férjhez; úgy került ide, hogy nagybátyja itt lakott, átjártak hozzá, így ismerkedtek meg a férjével.

Otthon aprójószágot tart, házkörüli kertje most nincs. Vettek 300 öl földet, idén van benne először vetemény.

A faluban a cigányok nemigen termelnek, nem tartanak jószágot; „nem bírnak vele”.

Általában a faluban a cigányok rosszul élnek. Ahol sok a gyerek, még nehezebben. Az emberek korábban eljártak dolgozni. (Törökszentmiklós, Szajol, Szolnok) Most nincs munkahely, vidékit nem vesznek fel. Cigányt még úgy sem: „ha meglátják, hogy cigány, lőttek”. Régebben nem így volt. Kellett a munkaerő, felvették a cigányt. A baromfi feldolgozóban a zöm cigány volt. Helyben nincs munkahely, most elmennek ide-oda, alkalmi munkára. Kukoricát címezni az asszonyok; napi 1000-1200 forintot kapnak.

A faluban általában a cigányok és magyarok között nincs rossz kapcsolat. Ebben a faluban sose volt ellentét. Azt azért úgy mondják a kis gyerekek, hogy cigány. De *vannak cigány-magyar baráti kapcsolatok. Neki is vannak magyar barátai; a szomszédja is magyar, jó*

szomszéd, segítenek egymásnak. De különbség azért van: a cigányok között több a szegény. Ebben a faluban igazán gazdag cigány egy sincs.

A települési önkormányzat nem tud segíteni. (A fiának még azt a 6 hónap munkaviszonyt se tudja biztosítani, ami ahhoz kellene, hogy tovább kapja a jövedelempótlót.) *Ha valahol mégis kap munkát (a fia), igen keveset fizetnek (15-16000 forint), kihasználják a kényszerhelyzetet.*

A cigány önkormányzat segít, amit tud, de kevés a lehetősége. Annyit megtesznek, hogy minden évben elviszik a gyerekeket (60-70-et, majdnem mind) 2-3 napra valahova. Segítik a továbbtanulást is (tandíjjal, tankönyvvel, eszközzel).

Úgy véli, hogy a legtöbb, aki akarja, meg tudja teremteni a megélhetőséget. (A lánya közbeszól: azért van, aki nem.) De „mindenkinek el kell fogadni, hogy ő ki”. Csak így lehet normálisan létezni.

Ők mindig magyarok között éltek; itt nem volt cigánytelep. Úgy nevelték őket, hogy nem lényeg, hogy cigány vagy magyar.

A lány: munkahelyén nem érzi, hogy cigány vagy nem. Jól megvan ott. A cigányságról az a véleménye, hogy nem ismerik a lehetőségeket. Kulcskérdés az iskoláztatás. A barátnője most kezd laboránsképzőt, 2 nővére is oda jár, igen problematikus azonban, hogy miből fogják tudni fizetni. [U.i. önköltséges képzés.]

Az asszony: „*Irigyek az emberek, a világ hozza magával most ezt.*”

A lány: „azért Püspöki nagy része elég szorgalmas”, ha van munkalehetőség, kihasználják.

(36) 60. sz. interjú, Tiszapüspöki, polgármester

Életút: Bodrogekőzből indult. Ott hasonló arányban éltek cigányok, gyermekkorában is cigányok között élt, ismeri őket. Miskolcon járt iskolába, a technikumot Bp.-en végezte, majd levelezően a miskolci kohómérnököt. ‘68-tól Törökszentmiklóson dolgozott (felesége révén került oda), most is ott él. ‘84-től „bejáró” tanácselnök itt, ‘90-től polgármester. (T.miklóson először a mg. gépgyárban dolgozott, hamar - 1970-ben - bekerült a városi pártbizottságra. Tiszapüspöki instruktora volt, így ismerte meg a falut. Amikor ‘84-ben a tanácselnök nyugdíjba ment, ő került ide. ‘90-ben hívták, költözzön ki, a család miatt nem vállalta, mégis megválasztották.)

Jól érzi magát a faluban; az utóbbi 4 évben „vegyesebben”. Sikerek és kudarcok is voltak. A faluban van egy réteg, akik azt szeretnék, hogy helyből legyen a polgármester. Ő egyébként párt nélküli. ‘89-ben „kifutott alóla a párt”, azóta pártonkívüli. ‘90-ben a kisgazdák erős kampányt folytattak ellene, ‘94-ben érdekesen fordult: akkor a kisgazdák álltak mellé, és balról agitáltak ellene. ‘94-ben olyan testület jött össze, amelyik képzetesebb az előzőnél, de „becsvágyóbb” emberek, akik uralkodni akartak. Kicsit zűrös a testület működése most is, néhány emberrel nehéz együtt dolgozni.

Az önkormányzat helyzete: ahogyan „felülről” kezelik az önkormányzatokat, nem igazán szívdertítő. Finanszírozás: reálértékben csökken. „Liberális” elv: a helyi bevételeket kell növelni. Hogyan? 110 felett a jövedelempótló, a gyerekek 80%-át ingyen kell étkeztetni; honnan lehetne helyi bevétel?

[Ottlétünk utolsó napján kimentünk a faluhoz tartozó tiszaparti üdülőterületre. Többet látogatni, nem ritkán két szintes villa, láthatóan jól prosperáló vendéglátó-ipari egység. Helyiek szerint innen van bevétel; posszibilis a feltételezés. Ellenőrizni sajnos nem tudtuk.]

Rossz helyzetű, szegényedő falu. Demográfia: '80-as évekig öregedés, utóbbi 10 évben magasabb születésszám, nagyobb, mint más, hasonló nagyságú településeken. Ez *nem* a cigány gyerekek szaporodása: a cigány családokban sem több a gyermek. Sőt, a két legnagyobb családu (7 gyerekes) család egyike sem cigány. Erre utal az is, hogy a 97-98-as tanévben a cigány tanulók aránya - 40% - teljesen megegyezett az 5 évvel korábbival. Tavaly viszont - 1997-ben - drasztikusan csökkent a születések száma. Ugyanakkor növekszik az inaktív népesség. A természetes szaporodás a nagyobb születésszám ellenére kicsi, de fontos, hogy *a halálozás nem csak az idős korúakat érinti: sok középkorú ember hal meg*. Ezen belül is figyelemre méltó tény, hogy *a cigányok között alig van idős ember*. (A cigány lakosság aránya egyébként 17% körüli.)

A falu szegényedése: a rendszerváltás következménye. '90 előtt a faluban önálló gazdálkodó egység nem volt, de az emberek - a cigányok is - eljártak dolgozni. (Az aktív korúak kb. 80%-a.) A leépülések miatt kikerültek, igen magas a munkanélküliség. Sokan már kiestek a munkanélküli ellátásból. Többen foglalkoznak otthoni termeléssel (kacsanevelés); napszámba (kapálás, hagymatisztítás) messze vidékre is eljárnak. Ez a magyarokat és cigányokat egyformán érinti! *Fontos, hogy nagyobb birtok a határban sohase volt, a kárpótlás során sok föld nem falubeliek kezébe került*. Néhány nagyobb birtokos létrehozta a helyi „Aranykorona” mg. kisszövetkezetet, kb. 1000 ha területen. Kb. 20 fő állandó foglalkoztatott, főleg időszaki munkásokat alkalmaznak.

Az önkormányzat szerepe a munkanélküliség kezelésében több formában:

- Közhasnú munka; tavaly 80 fő, 1998-ban is kb. ennyi, lényegében azonban csak annyi foglalkoztatással, hogy benne maradjanak a jövedelempótló támogatásban.

- Koordináló szerepe: munkalehetőség és munkát keresők között közvetítenek. Példa a gázberuházás: a szerződésben rögzítették, hogy fizikai munkára csak helyi embereket foglalkoztathat a kivitelező. *Az önkormányzat viszont vállalta felelősséget az emberekért (szerződésben!).* Olyan sikeres volt az akció, hogy azóta is az itteni cigányokat foglalkoztatja a vállalkozó. Ugyanezt csinálták a telefon bevezetésekor is. Vagy: Zagyvarékason most van felfutóban - külföldi beruházásban - egy baromfi feldolgozó. Az önkormányzat szerzett erről tudomást, ők szervezték a faluban a munkaerő-toborzást. Egy buszra való embert (vegyesen magyarok és cigányok) biztosan foglalkoztatni fognak.

Az elszegényedéshez még: a munkanélküliség kialakít - nem csak a cigányok között! - egy olyan szemléletet, hogy lecsökken az igény szint, apró alkalmi munkákból *tengődik*, de **beáll** erre a szintre.

Cigány-magyar viszony: kialakult egy jó együttélés. Hetvenes évek végén felszámolták a cigánytelepet, a '80-as évek közepén 96 cigány család élt 80 házban, *a falu minden részén*. Amíg munkában voltak, semmi probléma nem volt. *Az utóbbi időben - munkanélküliség! - erősödik a cigányellenesség. A cigány munkanélküliek többen vannak; többet látnak az utcán; előfordul, hogy a kocsmába mennek (2 pohár sörre!). Iskolásokat is erősebben kell segíteni, ellenzik, akik nem kapnak segítyt, nevelési támogatást. Azt mondják, hogy a másik gyerek sincs jó módban, ő miért nem kap? Ha egy-két ember zúrt csinál, hajlamosak általánosítani. Szóval még jól megvannak, de ha a trend folytatódik, 10 év múlva nagy zűr lesz. Nő a cigányságon belüli ellentét is: a jobb módban élők, akik igyekeznek rendesen élni, lenézik a többi cigányt. (Volt, aki nevet változtatott, hogy össze ne keverjék a „lumpen” cigányokkal.)*

Igazán gazdag cigány persze itt nincs, csupán egy *konszolidált* anyagi helyzetet tudnak felmutatni; de például a jövedelmük nekik is csak annyi, hogy joggal kérnek gyermekvédelmi támogatást. *Tehát itt nem a „jómód”-ból származik az ellentét, inkább az életvitel különbözőségéből.*

Alapkérdés persze a munkahely. Ez ugyanis nevel is, szemléletet is formál. *A nyolcvanas évek közepén gyakorlatilag minden cigány gyerek elvégezte a 8 általánost, sokan tovább tanultak. Az utóbbi időben megint egyre többen nem végzik el a nyolc osztályt. Holott a feltételek adva vannak. A családi motiváció hiányzik: a munkanélküli szülő nem szorgalmazza a gyerek tanulását.*

(37) 1. sz. interjú, Nógrádmegyer, polgármester

Ez az interjú nem tudott elkészülni, mivel a polgármesterrel még időpontot sem lehetett egyeztetni. Elérhetetlenné vált számunkra. A munkatársak nem tudták megmondani, hogy mikor találjuk munkahelyén.

(38) 2. sz. interjú Nógrádmegyer, jegyző

Ez az interjú sem jöhetett létre, mivel ottjártunk első két napján nem tudtuk elérni munkahelyén, a többi ott töltött napon pedig szabadságot vett ki. A vele készült interjú az előkutatás kapcsán készült.

(Sikertelen interjú alany kereséseink alkalmából mindig az volt az érzésem, hogy elzárkóznak, nem akarnak nyilatkozni.

Kellemetlen élmény: A polgármesteri hivatal ügyfélvárójában ügyfelet egyetlen alkalommal sem láttunk, viszont a váró közepén minden alkalommal, egy nagy testű, fekete ruhába öltözött, fegyverrel, mobiltelefonnal felszerelt őrző-védő ember ült. Bennem félelmet, szorongást keltett a látványa. Vele sem sikerült interjút készíteni.)

(39) 3. sz. interjú, Nógrádmegyer, cigány házaspár.

A falu központi helyén, takaros házak között áll a házuk. Kétszintes, frissen tatarozott. Éppen egy nagytakarításba csöppenünk. A rendezett udvaron szellőznek az ágyneműk. Bevezettek bennünket a nappali szobába. Igényesen berendezett, bárrésszel felszerelt, jómód benyomását kelti.

120 m²-es, 3 szoba, konyha, luxus módon berendezett fürdőszoba.

20 éve házasság. 2 gyerekük van.

A helyi Ktsz-ben dolgoztak hosszú ideig. Jó idők voltak, 16 évesen kezdtek dolgozni. „Akkor még más világ volt. Aki dolgozott volt pénze. De munkára is volt fogva mindenki. Aki nem tanult, annak dolgozni kellett.”

Bádigos volt a férj. Betanított munkás. Jól éltek. Építkeztek, félreraktak. 2 év alatt felépítették a házat, berendezték, „ma ehhez 10 év kell”. A feleség is a KTSZ-ben dolgozott. Rajtuk kívül ott nem volt cigány család. Jó volt. „Kikerültünk a faluból, más világ volt, sokat tanultunk. **Alkalmazkodni kellett. Befogadtak.**”

89.-ben megszűnt a munkaviszonyuk. 1 évig az üvegyárban dolgoztak. Majd a férj a pesti volánnál dolgozott 1 évet, 7 évig mindketten a tűzhelygyárban kaptak munkát.

Felmondtak nekik. Váltani kellett. Muszáj volt. Tartani kellett az életszínvonalat. Zöldségboltot nyitottak a falu közepén. Vállalkozásba fogtak. **„sokat rábasztunk”** Fontosnak tartotta, hogy hozzáértő emberektől tanácsokat kérjen. Nem szégyelli, hogy mástól tanuljon. Ennek ellenére veszteséges lett a vállalkozása. **Megtanult** könyvelni. „mert mégiscsak az a biztos, ha én csinálom”. Ma már megint könyvelője van, de már érti mit csinál, így tudja ellenőrizni.

Bővült a profil. Szárazárut és italt is tart ma már. 2 évig tanultak bele. Volt veszteség sok, „szégyen is ép elég”.

Azt mondta magában: **„nem számít nem hagyom magam, akkor is talpon maradok”** - Ma már nagyon jól megy. Pontos anyagi helyzetéről nem beszél. Az azért kiderül, hogy azóta vett még egy zöldség boltot, amit a fia és a menyee vezet. A falu zöldségellátásáról a család gondoskodik.

Elmondja, hogy sikerének oka, az alkalmazkodás, és az odafigyelés. Sokat tanultak a parasztoktól, amikor összeházasodtak és bekerültek a cigánytelepről a faluba. Megtanulták a kertet művelni, állatokat gondozni, libát fosztani, stb... **„Tisztaság, becsület, alkalmazkodás, ez a titka a boldogulásnak.”**

Ő is a cigánytelepről jött. Azt gondolja, mindenkinek meg volt a lehetőség a boldogulásra. Aki lusta, annak úgy kell. Hitellel segíti őket. Mindent ad hitelbe ami a boltban van, a szeszesital kivételével.

Ma már nem tartja a kapcsolatot a telepen maradtakkal. Szűk baráti köre van. Magyar és cigány egyaránt található köztük. Ezekben az emberekben megbízhat. Szerinte a faluban jó a cigány-paraszt viszony. Viszont cigány-cigány között nőttek a feszültségek. Rosszul érinti az országosan tapasztalható „fajgyűlölet”. Örül, hogy itt ez nem tapasztalható.

(40) 3. sz. interjú, Nógrádmegyer, a helyi általános iskola szoc. munkása

(Cigány fiatalember, akivel már az előkutatás során is készült interjú)

Az előző interjú után meglepnek az életkörülmények, ugyanakkor magyarázatot is kapok, néhány akkor értetlenül nézett dologra.

Új kétszintes ikerház. Egyik felében a család magánvállalkozása, egy presszó áll. A családi ház rendkívül igényesen van berendezve. Jólétre utalnak a tárgyak, a bútorok. (A kamra kb. 20 m²-es, polcrendszerrel, tele rakva élelmiszerrel, 3 mélyhűtő ládával, stb.)

Az interjú alatt végig érzem, hogy nagyon vigyáz minden szavára a fiú.

Szülei a helyi KTSZ-ben dolgoztak. Nagyon szép gyerekkora volt. Általános iskoláját a faluban végezte el, jó tanuló volt. Majd elkezdett a Szentendrei tiszthelyettes képzőbe járni, innen később átkérte magát sima gimnáziumba. Annak elvégzése után elhelyezkedett egy közeli hetes iskolában, mint nevelőtanár. 88-97-ig itt dolgozott.

94.-ben sikeresen felvételizett a Bárcin szoc. munkás szakon. Idén fejezte be.

1990-ben megnősült. Két gyermeke van. A felesége a presszót vezeti. Jövedelme elmondása szerint össz: 60.000 Ft. Ebből élnek. Nagyon meg kell fogni a pénzt. A gyerekeit taníttatni akarja.

Szerinte nincs a faluban előítélet a cigányokkal szemben. Neki az a tapasztalata, hogy a helyi cigányok koszosak, tetvesek, nehéz velük az iskolában boldogulni. A szülők elisszák a pénzt. Lusták, nem dolgoznak...

(41) 3. sz. interjú/B; az előző alannal az előkutatás során készült

A munkahelyen találkoztam vele, a helyi általános iskolában, ahol szoc. munkásként dolgozik. Utolsó éves a Bárcin.

Azt mondja a gyvt.-ről, hogy az új elbírálási rendszer jobb, mint a régi, mert most oda kerül, ahová való. Régen mindenkinek adtak. A problémát abban látja, hogy nem lehet természetben adni. Nem szereti, hogy a szülő kézhez kapja a pénzt. Szerinte nem arra költik, amire való, hanem elisszák. „Itt éreketlenek a szülők, nem lehet hatni rájuk. A gyerekek nem járnak iskolába, a tanulás nem érték az utóbbi időben. Volt egy KTSZ a faluban, az megszűnt, sok lett a munkanélküli, otthon vannak, nem dolgoznak, a gyerekekre meg nincs idejük. Volna lehetőség a cigány gyerekeknek tovább tanulni. Mégsem teszik.”

Nős. Két gyermeke van. A nagyobbik általános iskolás. 4 évig óvodába járt. Neki lesz lehetősége tovább tanulni, esélye van rá, a szüleitől is ezt látja. Kapják ők is a gyvt.-át (lásd előző interjú, anyagi helyzet) Jövedelem 38.000 Ft és csp. És jövedelem pótló, és gyvt.

„Az iskola segíti a cigány gyerekek hátrányainak leküzdését, csak a szülőkkel nehéz felvenni a kapcsolatot.”

(42) Nógrádmegyer, iskolaigazgatónő.

A gyerekek 75 %-a cigány. Most ez az arány szerinte nőni fog. Sok a tizenéves anya. „A rendszerváltás óta fellazultak az erkölcsök.” „a gyerek neveli a szülőt” Az iskolában 1. 2. 3. osztályban egész napos rendszer működik. A gyerekek 3 étkezést kapnak naponta. 3 gyerek után az étkeztetés alanyi jogon jár. „Az éhes gyerek agresszív”. A speciális osztályok 90%-a cigány. Itt mindenkinek ingyenes, önk. által finanszírozott a tízórai. Az óvodában az utolsó évben ingyenes az ellátás. A hátrányos helyzetű gyerekeknek délutáni fejlesztő foglalkozások vannak. Ezért magasabb fejkvótát kapnak. Egyéni felkészítő programok vannak határesetek számára. (debil/normál ért. képesség) Lányok háztartástant tanulnak technika óra keretében. Az iskola szeretné elérni, hogy az önk. nekik utalja a gyvt.-t, amiből finanszíroznák az ebédet. „Az igazán szegénynek nincs segítségre. A tudás a biztos út, de ezt ők nem tudják.”

Az igazgatónő abban látja a felemelkedést, ha a cigány szakit hagyományával, értékrendjével, kultúrájával, és elfogadja a „normális” értékeket. Ebből a filozófiából kiindulva az egyébként zömében cigány tanulókat képző iskolában nincs helye a cigány kultúrának. Elképzelhetetlen az igazgatónő szemében, hogy egy rendezvényen mondjuk cigány táncot mutassanak be a gyerekek.

(43) Hetvehely, Orsós család.

Nagyon vártak bennünket. Nyitottak, szolgálatkészek. A ház a falu szélén áll. Cs lakás. A padozat beton, a fürdőszobának csak a helye van kialakítva. Lomtárnak használják. Két szoba, konyha.

Két generáció él együtt. A szülők, két fiúk, és az egyik fiúk felesége és kb. 1 éves kisbabája. A 8 általánost egyikük sem végezte el. Amikor összeházasodtak, még a cigánytelepen laktak. Oda visszavágnak. Ott szabadság volt. Itt van kertjük, de nem művelik. Nem értenek hozzá. Meg drága a vetőmag. Az erdőben tudták, melyik gomba, melyik bogyó ehető. Senki nem mondta meg, hogyan kell élni. Most már tudják, de ez nem jó élet.

A gyerekeket már minek taníttatni, úgysem tudnak elhelyezkedni. Pénz sincs rá, drága az utazás, könyvek. Elképzelhetetlen.

Nincs jövedelmük. Némi segély, fekete munka. 89-ben megszűnt az erdei munkahely. Kiváltották az ipart. Vállalkozók lettek. Úgy dolgoztak az erdőben. Aztán jött az adófizetés. Azóta sem érti, hogy hogy nem, de annyi sok pénzt kértek, meg még büntetést is kellett volna fizetni. Azóta is törleszti ennek részleteit. Persze amikor tudja. A vállalkozását visszaadta. „Nem megyünk egyről az egyre.” „Az államnak kéne tenni valamit. Mi itt a Tanácstól mindent megkapunk, ami lehetséges. Mindenki meghallgat, mindenki segít, de nem elég. Szegény itt, cigány, sváb, magyar.” „Tessék idehallgatni: jobb volt a Kádár idejében. Isten nyugosztalja szegényt.”

(44) Gávavencsellő, CSOPORTOS INTERJÚ, magyarok.

5 fő: mozgáskorlátozottak egyesülete vezetője, cipőipari munkás, fiatal ffi, idősebb ffi, egyetemi hallgató nő.

Sok a baj a cigányokkal. Félnünk tőlük. A gyerekeink is félnek. Ált. iskolában taknyos kölyök verekszik, nem engedi be a gyerekeket a WC-be, aztán, ha a magyar gyerek szól, akkor a cigány megfenyegeti, hogy na majd szólok az apámnak és az szétveri a fejedet. Meg vannak félemlítve a gyerekeink. A cigányokba **beléjük van nevelve**. A tanárok is félnek tőlük. Nem tudják a gy.-ek megvédeni magukat, félnek a bandáktól. **Ők a koszba érzik magukat jól. Vannak jogaik, de kötelességük nincs.**

Tudom, hogy osztottak ki nekik földet, mit kezdtek vele. Semmit. Kevés tud emberi módon élni. A régi rendszerben, azért nem így volt. Tudtak az emberek érvényesülni. A cigány is máshogy élt. Építkeztek, és fizették a részleteket. Abban az időben nem voltak ilyen kirívó esetek. Volt munkalehetőség. El tudtak helyezkedni, az emberek, meg is voltak fizetve

Mi van ma? Dolgozni kell, ha van mit. Az árak mennek fölfelé. Itt van csak a rezszi. Nem lehet normálisan megélni. Elszabadultak az árak. A rezsit kifizetem, alig marad pénz. Az élet is sokkal drágább mint a városban. Itt alig van bolt. Ha vásárolnom kell valamit, utazhatok drága pénzen. A tyúk itt sokkal drágább mint a városban. Pedig itt él. A tojás 2-szer annyi, pedig itt tojja a tyúk. A kenyér is drágább, pedig itt sütik. A Fidesz is mindent ígért. Nem hiszem, hogy tartja. Nem tudom, mi lesz az ingyenes oktatással. És mi lesz a könyvekkel, a kollégiummal? - (Hosszas meditáció az iskolaszerek áráiról.) A zöldségek is drágák, a mezőgazdaság kockázatos és nagyon drága. Meg szoktam termelni, mert máshogy nem tudok, de kockázatos. Enélkül éhen halnék. Az emberek fásultak. Régen találkoztunk, örültünk egymásnak. Ma

találkozunk, akkor panaszkodunk. Nincs kedvünk beszélgetni. Megfogytak a társaságok. Mindenki a maga bajával foglalkozik. Az a fontos, hogy hogy élem meg a hónapot, az iskola kezdést, ki tudom-e fizetni a rezsit, tudok-e cipőt venni a gyerekemnek, mert már lerohad a lábáról, és akkor még hol vagyok én? Mikor voltam fodrásznál? Mikor vettem egy rongyot magamnak? Mikor engedhetem meg, hogy ha beteg vagyok táppénzre menjek? És miből veszem meg a gyógyszereket, ha ne adj Isten beteg v.ki a családban? És mi van a fiatalokkal, az életkezdőkkel? Miből tudnak lakást venni? OTP?

A pedagógust **provokálják a cigányok**. Pedig segít nekik, felöltözteti őket. Sokszor kiborul. Otthon ordít.

Én nem hagyom magam. Egyszer megfenyegettek. Megmondtam. Itt vagyok, tegyél velem, vagy a férjemmel, amit akarsz, majd meglátjuk mi lesz. Én a rendőröktől is megkérdeztem, hogy hogy viselkedjünk velük? Nem tudták megmondani. Hát én megmondom, mit csinálók. Ha megyek az úton autóval, ők stoppolnak, (még egyszer nem dobálják meg az autótat követ), kiteszem az indexet, mintha meg akarnék állni, és elütöm őket. El én! Én elütöm azokat a nagy dögöket.

A magyarokkal is baj van, akik beköltöznek a városból. Idejönnek. Részegesek. Felhígul a lakosság. Azt gondolják itt olcsóbb az élet. Eladják a lakást és itt vesznek olcsón. Lumpok. Nem tudják megfogni a pénzt, nem tudnak dolgozni.

Régen ez a falu virágzott. Volt mezőgazdaság, KTSZ-ek, munkalehetőség. Ez egy gazdag falu volt. Más volt. Jó volt itt élni. TSZ. Stb. A 90-es években az olajválság idején kezdett itt romlani a helyzet. Nem hirtelen, szépen lassan romlott a helyzet.

Igen, én is, amikor hazajártam az iskolából, mindig más kép fogadott.

A Ktsz működött, az orosz mindent megvett. Nem a minőség számított, hanem a mennyiség. Most a minőség a fontos. A piacokat elvesztettük.

A mezőgazdaságban is baj van. Már nem megy az alma. Azt sem tudjuk eladni. Milyen gazdaságpolitika van? Mi az, hogy túltermelés van. Miért nem mérik fel a termelést? A piacon rohad a krumpli, és importot fogyasztunk. A statisztikai adatok hazudnak. Tervezni, szervezni kéne, átfogóan. Persze mindenki csal, mert az adó. Nehéz felmérni.

Mért kellett felszámolni a Tsz.-t? Nagyon sok embernek adott munkát. Az se volt jó, amikor beverték a népet a TSZ.-be. Mire belejöttünk, szétverték.

Mikor megszűnt, nem a kisember kapott belőle, hanem a bennfentes, a nagyember. Ő gazdag lett, nagyon.

Privatizálás. Összebeszéltek és hatalmas vagyonokhoz jutott. Volt tőkéje. Aki most meggazdagodott, egy se becsületesen gazdagodott meg.

A kapcsolataik ki voltak építve. Így jutottak mindenhez.

Most nincsen középréteg, hanem nagyon gazdag van és nagyon szegény.

(polémia a svábságról, azok apadásáról, a megváltozott helyzetről, leépült gazdaságról. Ők szorgos népek most is, csak nem tudott úgy kalkulálni ahogy kellett volna. Ő sem tudja kiszámítani a dolgokat)

(45) 6. sz. interjú, Nógrádmegyer, kocsmáros, cigány

14 évesen dolgozott a Tsz.-ben, 17 évesen KTSZ, kitanulja a bádigos szakmát. Művezető lett. 32 évig ott dolgozott ott. A rendszerváltás után feloszlott. Az új tulajdonos elküldte a cigányt. „Jó világ volt. Szeneskanákát, szemetes kukákat, csatornákat gyártottunk. Nagyon szerettem. Most nyugdíjasként, a nyugdíj mellett kisegíték a feleségem nevén lévő kocsmában.”

„62.-ben házasodtunk össze. Először az anyósnál laktunk a cigánytelepen. Kardos asszony volt az anyós. Nem akarta a házasságot. Szöktünk. Utána már nem volt mit tenni. Befogadtak. Aztán sokat kellett gürcölni, míg lakást építettünk. Nehezen ment már a telket is megvenni. Jogi vita volt. Megnyertük. Nehéz dolog volt. A pártbizottság sokat segített. Kaptunk kölcsönt, tudtunk építeni. Ott volt minden anyag, mire elkezdtünk építkezni. 95.000 Ft kölcsönt kaptunk. Sokat dolgoztunk rajta. Volt lehetőség. Ami kellett, megkerestük. Dolgoztunk, félre tettünk, és meg lehetett élni belőle. 74-ben építkeztünk. Kétszintes, gyönyörű házat. Most a fiataloknak sokkal nehezebb.”

2 gyerek 4 unoka. 65-ben 68-ban születtek. „A lányom gyors és gépirást tanult, és varrónő. A fiam technikumba járt. Most építési vállalkozó. Jól élnek mindketten.”

A férfi 50%-os nyugdíjat kap. Azért fogtak a vállalkozásba. Ez jól kiegészíti a kosztpénzt. Állatokat tartanak. Csirke, liba, kacska, disznó. A zöldségeket megtermelik. Nincs gond a megélhetésre. A gyerekeket nem kell támogatni. Még az unokák ajándékaira is futja.

„**A faluban itt lenne előítélet, csak nem merik.** Van itt egypár nagyon gazdag cigány vállalkozó. Hát az a kezébe tartja itt a dolgokat. *(Itt megkér, hogy kapcsoljam ki a magnót)* Ezeket nem lehet **lebüdöscigányozni**. Szép is lenne. Jó emberek ezek. Védik a cigányt. Amikor a polgármester a saját földjére küldte a cigány közmunkásokat dolgozni, akkor is kihívták a TV-t Az az igazság, hogy élnek itt még putriban cigányok. Azok maguk tehetnek a sorsukról. Itt a Kádár rendszerben mindenkinek megvolt a lehetősége a munkára, a házépítésre, a felemelkedésre. Miért nem tették? Megmondom. Lusták voltak, bűdös volt a munka. Nem mondom, most más a helyzet. Ha változtatni akar, akkor most már nagyon nehéz. Nézzé! Ezek a vállalkozók azért nem felejtették el, honnan jöttek. Ha cigány halott van segítik a családot. Pénzzel, torralalóval. Ha munkás kell az építkezésre, a saját fajtájukat viszik napszámba. Nagyon sok cigány jut így megélhetéshez.”

(46) 1. sz. interjú, Nógrádmegyer, fiatal cigányasszony.

A szüleim korán meghaltak. Van 8 testvérem. Miután anyám meghalt, 4 testvért én neveltem. Nem engedtem őket senkinek. Más csak pénzért akarta.

17 évesen férjhez mentem, 3 gyerekem született az első férjemtől. Elmesélem mi történt, de nem fognak neki örülni. Én dolgoztam a KTSZ-ben, a férjem itthon volt, ivott, lazált, tekézett. Én nagyon szerettem dolgozni. Már 7 éve nem dolgozom. Adtak v.mi járadékot, a KTSZ megvették. Nagyon jó volt ott az elnök Az most Juing. Már ilyenekre nem telik, mint mi. Pedig rokonok. Nem segítenek senki szegényt. Ezek a Juingok a szegényekből gazdagok. Vállalkozók Budapesten. Építkezők. Elvállalják a munkát, viszik a szegény cigányt, ők kapnak 2000 Ft-ot emberenként, és fizetnek 1000 Ft-ot. A jövedelem maguk felé van húzva. Így volt a KTSZ-ben is. Itt annyi baleset volt. Nekem is elvitte az ujjamat. Az én hibámból állapították meg. Nem fizettek érte.

Dolgoztam 78-80-ig Aztán gyes. A férjemet elküldtem magam helyett dolgozni. Aztán jóba lett az unokatestvéremmel. Szörnyű. Nagyon fájt. 3 gyerekkel itt hagyott. Aztán hol együtt, hol külön. Megint terhes lettem. Megint szétmentünk, megint összejöttünk. Megint terhes lettem Augusztával. Megint szétmentünk - Végleg elváltunk. Nem adott soha gyerektartást.

Ez a második házam, amit vettem. Nem kértem a tartást. Csak a tájékára ne jöjjön a gyerekeknek. A tájékára ne jöjjön. Nehéz volt ember nélkül. Nagyon. Jártam szedrezni, csipkézni. 4 évig ember nélkül. Szar volt az egész.

Egy vállalkozó elvette, ebből kerestem jól. Akkor jobb is volt, de télen szar volt az élet ember nélkül. Nyáron még elmegy, de a tél, a tüzelő...

A második ember ez tiszta vicc volt... A sógornőmnél ismertem meg. A sógorom az adogatott el minket, hogy ez nagyobb tehén, ez többet ér, szóval vicc volt, de ő ott volt, vicceltünk, és összejöttünk. Így történt. Én áthívtam kávéra, ájtott júliusban. Szeptemberben összejöttünk. Így született Erzsike, majd a kicsi. Ez jó ember. Jól vagyunk. Nem lettem a felesége. Ha élni akart velem, így is jó. Sokat segítünk egymásnak. Ez jó ember. Nem iszik, segít, a pénzt hazaadja. Jó ez. Így meg lehet élni. Meg a hitelezés. Mindent megcsinál a ház körül a portán. Én még egyszer nem válok. Ha élni akar velem úgy is él, ha nem akar úgy is jó. Én nem kötelezem, nem vagyok szemtelen. Ha már megvannak a gyerekek, úgy is fölnevelem őket, akár keservesen, akár nem. Lopni még nem loptam, betörni még nem törtem, úgyhogy amit keresek, amit kapok, abból élek. Meg a hitelezésből. Jelenleg a jövedelem pótlóából az 9500 Ft és fekete munka a páromnak kb. havi 20.000 Ft. Ő megy itthonról reggel 6-kor, és nem jön haza este 7 előtt. 5 napot dolgoznak. Összes jövedelem 50.000 körül, a kiadás kb. 40.000 a hitelre, meg a bolt, a zöldséges, a hús, ezt hitelezem, aztán hónap elején kifizetem. Van a villanyszámla, OTP stb. Marad 5000 liszt, zsír, sampon, stb. Itt a polg. mester haragszik a kisebbségre. Nem ad segílyt. A hölgy 38 éves. 4 általánost végzett. Ezt az életet a kutyának nem kívánom. Neveltem 10 éves korom óta a testvéreimet, majd férjhez mentem. Mindig itt éltem. Most ez a ház, amit tavaly vettem első júliusba, mind a kettő. *(Két szoba konyhás igazi cigány putri. Vályog, semmi más, mint tűzhely, ágyak, ágynemű elől, füst, legyek, az ablakokon nincs üveg, hanem nejlonzacskó stb. Utálom a putri szót, mert ez nem volt koszos, nem volt rendezetlen, de nincs rá más szavam.)* Ebbe a másik házba beleférnek az ágyak. Itt élünk 9-en. A szembe házba főzünk. Ez jó hely. Itt nem verik a gyerekeket. Itt kimehetnek az udvarra. *(Falu széli utca. Megközelítés földes úton. Gaz, nehezen járható. Ez volt régen a cigány telep. Ma úgy hívják, hogy cigánygödör.)*

Itt a magyarok közül van aki segít, van akire nagyon sokat szorultam. Ők rendesek. Ha baj van, én is megyek, segítek. A férjem is. Aztán ha pénz kell, adnak, aztán van aki nem rendes. Van aki lenéz bennünket, de a cigány is lenézi a magyart. Mostanába több a gyűlölet. Ahhoz képest az a rendszer más. Nem volt ennyi lopás, ennyi betörés. Szóval sok a lopás. Én semmit nem veszek el, amit ne kérnék. De erősödött a gyűlölet. Több a lopás is a mai világba. De a cigány többet lop. Ez van. Ez tagadatlan dolog.

Roszbabb ez a világ mint a régi. Most kevesebbet eszünk, drágább a hús. Ma már alig eszünk. Meghozom, ami kell a boltból. Most nagyon nehéz.

Nem válogatunk. Macsánka, (paprikáskrumpli) savanyú zöldbab, holnap nokedli lecsóval, Tegnap nokedli. Naponta 3 főzés.

Régen másabb volt. A karácsonykor nagyobb fa volt. Volt rajta sok szaloncukor. Most már sokba kerül. Olyankor van lesütött hús, töltött káposzta, sütemény. Ma ez a hétköznapiokban nincs. Régen volt.

(47) 4. sz. interjú, Nógrádmegyer, cigány

Idős ffi. Ma csodálatos fafaragásokat csinál.

Itt születtem cigány származású családból. A cigánytelepen éltem. Megalakították apukámék a KTSZ-t. Ő lett az elnöke. 3. osztályos voltam, amikor beköltöztem a faluba a családdal. 8. osztály után ipari tanuló lettem a sütőiparban, aztán élelmiszeripari technikum, aztán vasút, lakatos tanonc, dolgozás mint lakatos. Aztán apám meghalt, utána többet kerestem, mint amikor apukám volt az elnök.

Aztán privatizálás. Az új elnök nyírta a családot. Először nekem kellett eljőnnöm, aztán a többieket is nyírták. Mindenkit, minden cigányt elküldött.

Régen megvolt a megélhetés. Sokan építkeztek. Cigány, paraszt jól járt. A mostani tulajdonost a cigányok iskoláztatták ki. Elküldött mindent cigányt.

(Hosszas ismertetés az após munkásságáról a feleség által. A férj beszél képeiről, arról, hogy kiknek adott képeket, milyen közintézményeknek, és hogy ki minden nagysággal jóban van.)

A Ktsz után Budapesten dolgozott a Medikorban. Munkásszállón lakott. Ott megbecsülték, soha nem éreztették vele cigány származását. „Hazajöttem, mert hiányzott a család.” Salgótarjáni tűzhelygyárban lett meős. Másfél évig volt, aztán otthagyta. Elment a Tűzhelygyárba, ott volt egy évig. „Ott már, hogy mondjam, előszedték a származást. Ott kevesebb volt az órabérem, mint a magyarnak. Piszok hely volt.”

Később elment a sógor építési vállalkozásához művezetőnek. „Ott jól kerestem. Aztán lerobbantam és nem mentem én 3 éve sehová. Beteg lett az izülemem. A fiam is vállalkozó. Neki is szoktam segíteni. Most már rokkant vagyok. Csináltunk ilyen diskont boltot az udvarban, de nem bírtuk a sok népet az udvarban. Összesen van 25.000 Ft-unk, de a Győző támogatott és támogat is minket. Mindent adnak. A fiamnak is vettek lakást. Nagyon rendesek a testvérék. Segítenek. Nem mondom, mi is dolgozunk nekik.”

„Régen a KTSZ révén nagy volt az összetartás. Táncsoport volt, próba, mulatság. Ide figyeljen, mi országos versenyt nyertünk. Ez a generáció már más. Ezek már mások. Mi Pesten együtt léptünk fel az Aradszkival, az ám, és a Ruttkai Éva öltözőjében készülödtünk fellépni. Hírünk volt na. Felléptünk az Arany Bikában is Debrecenben. Nagyon sokat utaztunk. Gyönyörű ruhánk volt. Magunknak varrtuk. Saját ruhánk volt. Nem a kölcsönzőből hoztuk.”

A feleség is a KTSZ-ben dolgozott mint meős.

15 éves volt az asszony, a férj 17 éves. „Megszöktünk, mert a szülők nem egyeztek meg. Aztán 2 nap múlva hazajöttünk, aztán már megtértek a szülők. Terhes is lett az asszony. Hát így volt. Akkor ez volt a divat. 36 éve együtt vagyunk, de még külön nem voltunk. Nagyon egymáshoz húzunk, a gyerekeinknek már volt dinom-dánom lakodalom. Már nem szöknek meg. Most már papos esküvő van. Na, az nekünk is volt a vasárnapi nagymisén, aztán meg volt ebéd. De az én fiamnak olyan lagzit csináltunk, hogy csuda. Aztán jöttek a gyerekek. Mi dolgoztunk. Gyönyörű két szép fiatal családom van. A gyerekeket hiába irattuk be tanulni, otthagyták az iskolát. Elmentek dolgozni. Jól nősültek a fiúk. Gazdag lányokhoz. Jó családok. Nagyon szeretem a menyeimet. A fiúk is a Juingoknál dolgoznak. Disznókat tartanak. Mindig is gazdálkodtak. Veteményes is van. Jól élnek, de tudják, hogy a Juingok nélkül bajban lennének. A múlt rendszerben könnyebb volt. Most nem lehetne építkezni, nehezebb az elhelyezkedés.”

(48) 5. sz. interjú, Nógrádmegyer, cigány.

50 körüli nő.

A gyerekkor az olyan volt, hogy csak volt. Akkor a kevés pénz is többet ért. Állatokat tartottunk. Most 7000 Ft jut a havi kosztra. Akkor meg tudtuk venni. Még 92-ben is jobban tudtunk vásárolni, mint most. Öntödében dolgoztam. Nem volt könnyű, de meg kellett csinálni, ha akartunk v.mit. Szórakozni jártam, mentem a többi fiatallal, aztán már rosszabbodott a munkakör. Elkerültem a Salgótarjáni tűzhelygyárba. Jó volt kimozdulni a faluból. Néha elmentem a bálba.

Férje és 3 nagykorú gyereke van. A régi cigánytelepen lakik. A gyerekek munkanélküliek. Járnak napszámba. A feleség dolgozik a tűzhelygyárban, a férj munkanélküli.

Nem volt lagzi, csak szöktek, aztán kész. Szegények voltak. Az asszony ma már bánja. Ez egy közepes ember. Annyira azért nem rossz ember, de néha kiabál, veszekedik. „Akinek esze van, nem szül erre a világra gyereket.”

Bajban vannak, mert elmentek kezesnek egy OTP hitelfelvételhez, és az adós nem fizet, most rajtuk akarják behajtani. Tanácstalan. Fontolgatja, hogy felmond a munkahelyén, hogy ne tudják vonni a fizetéséből. De akkor miből élne? Most már nem lehet hátra rakni pénzt. Egy vasat sem. Régen tartottak állatokat, most nem tudnak, mert nincs pénz tápra. A gyerekeit beíratta tanulni ipariba, de mindegyik otthagya. Nem szerettek tanulni.

Kb. 39.000 Ft-ból élnek. Ebből 7000 kölcsön, 5000 Ft villany, 1000 víz. „Hát mindig hitelből élünk. Megyünk hónap elején, kifizetjük a boltot, marad 7000 Ft. Az mire elég? Semmire. Újabb hitel. Ez van. Nem tudom mi lesz. Végem lesz. Nekünk senki nem segít. A Juingok meg rajtunk gazdagodnak. A parasztok lenéznek bennünket. Ha valamit lopnak valahol, jön a rendőr.”

„Nem bánnám, ha elküldenének a munkahelyemről. A végkielégítésből lerendezném a OTP tartozást, a munkanélküliből meg fizetném a villanyt meg a vizet. Az jó lenne.”